

Centrum pro ekonomiku a politiku

Únor 1948

Šedesát let poté

Sborník textů

*Václav Klaus, Naděžda Kavalírová, Josef Lesák
Vladimír Nálevka, Pavel Žáček, Jindřich Dejmek
Slavomír Michálek, Stanislav Balík
Ladislav Tajovský, Jiří Kocian
Petr Chalupecký, Michal Pehr*

Jindřich Dejmek – Marek Loužek (eds.)

č. 68/2008

cep
CENTRUM
PRO EKONOMIKU A POLITIKU

Obsah

Předmluva	7
A. Základní texty	
<i>Václav Klaus</i> : Oběti a ztráty února 1948	11
<i>Naděžda Kavalírová</i> : Na únor 1948 nesmíme zapomenout	15
<i>Josef Lesák</i> : Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody	17
<i>Vladimír Nálevka</i> : Formování sovětského bloku v Evropě ...	27
<i>Pavel Žáček</i> : Únor 1948 a bezpečnostní složky	41
<i>Jindřich Dejmek</i> : Únor 1948 v mezinárodním kontextu	55
<i>Slavomír Michálek</i> : Postoje OSN a USA k únoru 1948	75
<i>Stanislav Balík</i> : Únor 1948 – zlom, nebo kontinuum?	97
<i>Ladislav Tajovský, Petr Chaloupecký</i> : Ekonomické souvislosti února 1948	109
<i>Jiří Kocian</i> : Národní socialisté v únoru 1948	121
<i>Michal Pehr</i> : Československá strana lidová a únor 1948	139
B. Dokumentární příloha	
1. Dopis národně socialistických politiků prezidentu Benešovi z 20. 2. 1948	155
2. Dopis předsedy vlády K. Gottwalda prezidentu Benešovi z 21. 2. 1948.	157

Vydává CEP – Centrum pro ekonomiku a politiku
Politických vězňů 10, 110 00 Praha 1
www.cepin.cz

tel. a fax: 222 192 406

e-mail: cep@cepin.cz

Editoři: Dr. Jindřich Dejmek, DrSc., PhDr. Ing. Marek Loužek, Ph.D.

Recenzent: PhDr. Jiří Riedl, Ph.D.

Sazba: Vladimír Vyskočil – KORŠACH

Tisk: PB tisk Příbram

Vydání první, květen 2008

ISBN 978-80-86547-01-5

Ekonomika, právo, politika č. 68/2008

ISSN 1213-3299

3. Dopis národně socialistických politiků prezidentu Benešovi z 23. 2. 1948	159
4. Dopis prezidenta Beneše předsednictvu ÚV KSČ z 24. 2. 1948.....	161
5. Odpověď K. Gottwalda prezidentu Benešovi z 24. 2. 1948.....	163
6. Rozhovor K. Gottwalda s vedoucími představiteli KSČ z 25. 2. 1948	165
7. Společná deklarace vlád Británie, Francie a USA k únoru 1948 z 26. 2. 1948	169
8. Dopis velvyslance ČSR u OSN Jána Papánka generálnímu tajemníku OSN z 10. 3. 1948.....	171
9. Vladimír Krajina: Komunistický policejní puč v Československu	175
10. Eduard Táborský: Prezident Beneš a jeho vztah k únoru 1948	181

Předmluva

Šedesát let od protidemokratického převratu v Československu v únoru 1948 je výročí, které rozhodně nelze opominout. Komunistický převrat přinesl konec – válkou i poválečným obdobím sice oslabené a neúplné, ale přesto – demokracie. I když byla míra tragédie lidských osudů velmi nestejná, obětí února 1948 jsme byli skoro všichni. Centrum pro ekonomiku a politiku připomíná tyto smutné události novým sborníkem.

Jeho základem v části A jsou texty politiků, pamětníků a historiků. Přetištěn je projev **Václava Klause**, pronesený na Pražském hradě 25. února 2008, který připomíná oběti a ztráty února 1948. Předsedkyně Konfederace politických vězňů **Naděžda Kavalírová** vysvětluje, proč na únor 1948 nesmíme zapomenout. Poslední žijící poslanec předúnorového Národního shromáždění **Josef Lesák** rozebírá vývoj v Československu na rozhraní dvou epoch nsvobody. V textech historických osvětluje nejprve profesor Filozofické fakulty UK **Vladimír Nálevka** formování sovětského bloku ve východní Evropě během druhé světové války a po ní. Ředitel Ústavu pro studium totalitních režimů **Pavel Žáček** zkoumá chování bezpečnostních složek, ovládaných více méně komunisty, během osudných únorových dnů. **Jindřich Dejmek** z Historického ústavu Akademie věd ČR analyzuje únorový převrat 1948 v mezinárodním kontextu. Ředitel Historického ústavu Slovenské akademie věd **Slavomír Michálek** rozebírá postoje USA a OSN k únoru. Výkonný ředitel Centra pro studium demokracie a kultury a vedoucí katedry politologie na Fakultě sociálních studií MU v Brně **Stanislav Balík** nabízí úvahu o tom, zda únor 1948 představuje spíše zlom nebo kontinuum. **Ladislav Tajovský** a **Petr Chalupecký** z katedry hospodářských a sociálních dějin VŠE zkoumají ekonomické souvislosti února 1948. Zástupce ředi-

tele Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR **Jiří Kocian** se zabývá rolí nejsilnější české nekomunistické strany, národních socialistů, během komunistického převratu. **Michal Pehr** z Masarykova ústavu AV ČR rozebírá postoje Československé strany lidové k únoru.

Část B sborníku přináší unikátní dokumentární přílohu, která mapuje jednotlivé únorové dny. Najdeme zde dopis národně socialistických politiků prezidentu Benešovi z 20. února 1948, dopis předsedy vlády **Klementa Gottwalda** prezidentu Benešovi z 21. února 1948, dopis národně socialistických politiků prezidentu Benešovi z 23. února 1948, dopis prezidenta **Edvarda Beneše** předsednictvu ÚV KSČ z 24. února 1948, odpověď Klementa Gottwalda prezidentu Benešovi z 24. února 1948, rozhovor Klementa Gottwalda a vedoucích představitelů KSČ s prezidentem z 25. února 1948, společnou deklaraci vlád Británie, Francie a USA k únoru 1948 z 26. února 1948, dopis velvyslance ČSR u OSN **Jána Papánka** generálnímu tajemníku OSN z 10. března 1948, zprávu někdejšího generálního sekretáře národně socialistické strany **Vladimíra Krajiny** pro britskou vládu o přípravě a průběhu puče v Československu a zprávu někdejšího vyslance ČSR ve Švédsku (a Benešova důvěrníka) **Eduarda Táborského** o prezidentových postojích a motivech v únoru 1948.

Ztráty individuální, ale i ztráty pro národ jako celek byly nesmírné, i když je žádné statistiky nikdy nemohou vyjádřit. Dá se o nich mluvit, psát, bádát, ale i z toho vzniká jen velmi nedokonalý obraz tragické skutečnosti poúnorové komunistické éry. Události z února 1948 bychom měli pozorně studovat a poučit se z nich. Jedině tak bude existovat naděje, že se již nikdy nebudou opakovat.

*Václav Klaus
V Praze, 25. dubna 2008*

A.

Základní texty

Oběti a ztráty února 1948*

Václav Klaus

Přesně před šedesáti lety vyvrcholil v tehdejší Československu protidemokratický převrat, který znamenal konec – válkou i poválečným obdobím sice oslabené, ale přesto – demokracie. Na následujících 41 let nás tento převrat uvrhl do nesvobody, železnou oponou nás oddělil od svobodného a vyspělého světa, způsobil ničím neobhájitelný zmar životů či životních osudů obrovského počtu lidí a znemožnil nám svobodně žít, jednat i myslet.

I když byla míra tragédie lidských osudů velmi nestejná, obětí února 1948 jsme byli skoro všichni. Těch, kteří díky tomu, co se tehdy stalo, vítězili, resp. si namlouvali, že vítězí, bylo málo. Že konec konců i mnozí vítězové byli oběťmi, není žádná hříčka se slovy či protimluv.

Někdo v důsledku toho, co se stalo před šedesáti lety, ztratil „jen“ kariéru, možnost seberealizace, svobodu nahlas mluvit, psát, cestovat, pracovat ve svém oboru, uplatnit se podle svých schopností. Jiní nenávratně ztratili léta života v krutých věznicích a pracovních lágrech. Bylo i nemálo těch, kteří ztratili to nejcennější – život. Na popravištích, ve věznicích, nebo na útrapy, které nebylo možné vydržet.

Někdo komunistickému režimu věřil a aktivně mu sloužil. Někdo mu sloužil, ač mu nevěřil. Někdo mu nevěřil a snažil se na něm nepodílet. Někdo mu nevěřil a nejrůznějším způsobem mu vzdoroval. Absurdní, ale v podstatě symptomatické je však to, že byli tvrdě perzekvováni všichni: lidé, kteří režimu věřili i nevěřili, ti, kteří mu vzdorovali, ti, kteří se jen potichu vezli, ale i ti, kteří mu aktivně pomáhali.

*) Projev prezidenta republiky na vzpomínkovém shromáždění k šedesátému výročí února 1948. Pražský hrad, Rothmayerův sál, 25. 2. 2008.

Ztráty individuální, ale i ztráty pro národ jako celek byly nemírné, i když je žádné statistiky nikdy nemohou vyjádřit. Dá se o nich mluvit, psát, bádát, ale i z toho vzniká jen velmi nedokonalý obraz tragické skutečnosti poúnorové komunistické éry.

Mým sebemenším úmyslem teď není pokoušet se k deskripci či analýze tohoto období cokoli přidávat. Jde mi o něco jiného. Již více než osmnáct let prožíváme éru, kdy je toto všechno – našťěstí – již minulostí. Musíme pomáhat těm, kteří byli komunismem nejvíce postiženi, ale naším neméně důležitým, a pro generace pamětníků nezastupitelným úkolem je přispět k pochopení toho, jak k celé té tragédii došlo.

Přežívá názor, že byl zrod komunismu něco jako přírodní pohroma, která se stala, kterou nikdo nezavinil a jestli ji někdo zavinil, pak to byl Stalin a imperialistické ambice Sovětského svazu, za aktivní pomoci našich tehdejších komunistů. Pro izolovaného jednotlivce a zejména pro vnějšího povrchního pozorovatele to možná tak vypadat může. Národ jako celek z toho ale tak snadno vyjít nemůže.

Souhlasím s těmi, kteří se domnívají, že v únoru 1948 chyběl jakýkoli silný, organizovaný a proto akceschopný odpor, a že chyběl politický vůdce, který by se s předvídavostí a schopností ho řídit postavil do jeho čela. Souhlasím i s tím, že levicovost našich kulturních a intelektuálních elit (či pseudoelit) svými názory a postoji únorový zvrát vědomě či podvědomě předpřipravovala a, zdá-li se toto příliš tvrdým soudem, že přinejmenším radikálně snižovala odolnost celé společnosti vůči komunistické ideologii.

Námitkou proti této argumentaci bývá, že i jiné východoevropské země, ač tam tento faktor tak silně nepůsobil, dopadly stejně a že od akceptace této ideologie nebyly daleko ani některé západoevropské země, které v té době zamířily také hodně doleva. To je sice pravda, ale pro nás to nemůže být žádnou výmluvou. Dá se proto říci, že to měli v únoru 1948 komunisté v Československu relativně snadné a že i proto první větší pokus o revoltu proti totalitě na sebe u nás nechal čekat dvacet let, tedy o desetiletí déle než v Polsku, Maďarsku a východním Německu.

Všechny tyto skutečnosti jsou důležité zejména tehdy, vycházíme-li z toho, a já z toho vycházím, že je naším úkolem zabránit

v budoucnu vzniku dalších obdobných „únorových událostí“. Ty určitě nepřijdou z té samé ideologie, která způsobila únor 1948. Budou s ní však mít – i přes jiný název a některé odlišné vnější znaky – shodnou podstatu: budou mít líbivou, patetickou, jednotlivce přesahující, na první pohled ušlechtilé znějící, ve jménu dobra člověka či pokroku vystupující myšlenku, a její stoupenci budou mít sebevědomí tvrdit, že je pro její realizaci oprávněně člověka a jeho svobodu obětovat.

Některé kandidáty na tuto myšlenku a na její realizaci známe, i když pro uši mnohých jejich dnešní slova zatím neznejí dostatečně hrozivě. To se však v roce 1948 generacím mých rodičů a prarodičů zdálo také.

Právě proto jsme povinni tuto naši zkušenost stále znovu a znovu připomínat. I proto je potřebné toto dnešní setkání s Vámi, jejichž oběti i prožitků, ale i dnešní angažovanosti si tolik vážím. Věřím, že právě Váš život je pro všechny nepozorné a neopatrné tím skutečným poučením. Poučením, které způsobí, že všechny oběti a ztráty nebyly nadarmo.

Na únor 1948 nesmíme zapomenout*

Naděžda Kavalírová

předsedkyně Konfederace politických vězňů

Dnešní den je vyvrcholením vzpomínkových setkání, které jsou spjaty s událostmi před šedesáti lety. Ponechejme historikům, aby zkoumali příčiny, které vedly k únoru 1948. Necht' objektivně zjišťují, zda byla nastolena komunistická vláda ústavní cestou nebo pučem, podporovaným puškami Lidových milicí a zradou ministra obrany generála Ludvíka Svobody. Komentátoři historie a sociologové nám mohou sdělovat své názory o příčinách úspěchů komunistů a o slabosti naší demokracie a jejích politických představitelů nebo o závislosti malého národa na velmocích apod.

Stojíme však před krutou skutečností událostí února 1948 a z té musíme vycházet. V této kritické době uspořádali studenti, převážně z Akademické obce, dva manifestační pochody na Hrad na podporu prezidentu dr. Benešovi. Jaká perzekuce potom postihla vysokoškoláky, je jiná kapitola. To vše trvalo ještě více než čtyřicet let, než bylo vládě teroru v listopadu 89 statisíci manifestantů odzvoněno. A byli to opět studenti, kteří tuto kapitolu otevřeli.

Proto právě především mladé generaci musíme předávat své svědectví jako živí pamětníci a svědkové této doby. Že se v roce 1948 komunisté naplno zmocnili vlády naší země a nastolili policejní režim se všemi jeho důsledky. Že začali zavírat desetitisíce skutečných i domnělých odpůrců nového zlořádu, že persekvovali na základě nelítostného třídního boje členy mládežnických a tělovýchovných organizací (Junák, Orel, Sokol), rušili živnostníky a soukromé řemeslníky, znárodňovali velké i malé továrny, rozkrádali soukromý majetek, vyháněli sedláky z rodné půdy, střídali na hranicích ty, kteří toužili po svobodě, popravovali a mučili politické vězně, odsuzovali vysokoškolské profesory, spisovatele a básníky, vojáky, duchovní i prosté věřící, zabíjeli lidskou duši a lámali charakter národa.

* Projev při vzpomínkové akci na Pražském Hradě, 25. února 2008

Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody

Josef Lesák

člen předúnorového Národního shromáždění

A tak jsme tu dnes shromáždění díky pozvání prezidenta republiky, abychom jako pamětníci minulosti a ochránci tradic před symboly této země, zástavou hlavy státu, před prapory Sokolů, Orlů a Skautů vzdali hold všem hrdinům živým i mrtvým, hold této zemi, a abychom Vás na těchto pro nás vždy památných místech Pražského hradu ujistili o naší nejlepší vůli očistit je ode všeho zlého, co se tu odehrávalo v dobách nacismu i komunismu.

Statisíce občanů prošlo peklem nejen jáchymovským. To jsme my, bývalí političtí vězni za mřížemi, ale možná až jeden a půl milionu občanů před mřížemi, kteří poznali krutost zločinné komunistické totality z rukou vlastních lidí. Je tragédií mé generace, že viníci té doby beztrestně unikli spravedlnosti. Jejich bezostyšná arogance je stále viditelnější.

Ale naděje nás provázela v minulosti a naděje posiluje naši víru i dnes, že u nás znovu z mnoha stran ohrožovanou demokracii uhájíme a podpoříme vládu práva a spravedlnosti.

Včera v podvečer byl zapálením svíček u pomníku na Újezdě zahájen Mezinárodní týdenní festival proti totalitě Mene Tekel. V jeho průběhu budou pořádány přednášky, koncerty, literární pořady a výstavy a budou promítány dobové a dokumentární filmy o krutých praktikách komunistického režimu v Československu.

Nechť všichni ti, kteří chodí po půdě Sněmovny, Senátu, či na jiných místech správy této země, si uvědomí, že za to, že dnes žijeme ve svobodné zemi, za to, že oni jsou dnes tím, čím jsou, obětovali mnozí z nás velký kus života. Někdy svoje mládí, jindy nejlepší léta dospělosti. Osm, deset, dvanáct či čtrnáct i více let, někdy i život celý. I ti, kteří se dnešních dnů nedočkali, si byli vědomi dějinného významu svého počínání, zápasu, který musel být bojován, aby národ neztratil svoji tvář, smysl své existence.

Jim jsme odpovědni za to, jaký život dnes vytváříme a jaký připravujeme našim dětem. Tento dějinný zápas stále pokračuje. Jde v něm o člověka v jeho podstatě, o zajištění řádných podmínek pro jeho vnitřní i vnější životní růst, o vytváření dobrých vzájemných vztahů ve všech oblastech lidského konání. Jde o život, o kterém jsme snili v těžkých dobách nesvobody. O život, o který chceme i dnes stále usilovat a jej také uskutečňovat.

My mladí ještě se zbraněmi v rukou jsme cítili, že prožíváme nesmírně šťastný historický mezník v dějinách lidstva – snad, dej Bože, konec šílených válek a v některých zemích snad i konec hlady umírajících dětí. Pro nás v srdci Evropy znamenal navíc vítězné obnovení svobodné a milované Československé republiky, i když nedobrovolně zmenšené o Podkarpatskou Rus. Po známé minulosti a za dané situace i co do vztahů Čechů a Slováků jiné řešení ani možné nebylo. V dohledné době se jistě mezi vhodnějšími zástupci obou zemí pro obě strany přijatelné a výhodné řešení najde. Dosvědčuji, že v letech 1945 až 1948 to byla skutečně svobodná Československá republika s lidskými svobodami i právy, byť i některé byly nepříjemně, ale s pochopením limitovány.

I tato svoboda nám však byla souzena jen necelé tři roky mezi dvěma krutými diktaturami, naplněnými – jedna rasovou a druhá třídní nenávisí. Krutost nacismu i komunismu dosáhly otřesného stupně v mučírňách při výsleších, na hranicích státu při pokusech o únik do svobodného světa, v ústavech pro choromyslné, na pracovištích, v dolech, lomech, při dobývání uranové rudy, v koncentračních lágrech nacistů a v táborech nucených prací – TNP i PTP – se blížila až genocidě. Nacisté likvidovali Židy, Romy i 2400 členů tzv. Beneschpartei (Česká strana národně socialistická – ČSNS). Komunisté likvidovali selský stav, vyvražďovali elitu národa, vyhnali deset tisíc vysokoškoláků a profesorů z vysokých škol, vesměs s doložkou „navždy“ a s označením „třídní nepřítel“.

Mezi dvěma krutými diktaturami

Blížil se konec druhé světové války a prezident dr. E. Beneš a celá exilová československá vláda museli ještě projednat řadu nesmírně důležitých problémů. Projednat se muselo, které poli-

tické strany se ujmou vedení státu v míru. Předválečné rozdrobení stranickopolitického spektra bylo neudržitelné. Profesor Jaroslav Stránský, Josef David, Hubert Ripka, Prokop Drtina i ostatní členové národně socialistického exilového centra doporučovali, stanovit před svobodnými volbami kvórum. Která z kandidujících stran nedosáhne stanoveného procenta získaných hlasů, nebude mít nárok na státní dotaci a přestanou existovat. Se senátem se již v exilu nepočítalo.

Podle instrukcí z druhého exilového centra – moskevského – referoval v Londýně Václav Nosek, že KSČ prosazuje jmenovitý zákaz těch politických stran, jejichž představitelé se zprofanovali kolaborací s nacistickými okupanty a všech takzvaných ministran. K přímé a neústupné likvidaci navrhovali agrární stranu, která po výrazných volebních vítězstvích tradičně vládla. Likvidovat se rozhodli i stranu národně demokratickou a stranu živnostenskou a jmenovali představitele těchto stran, kteří spolupracují s nacisty. Ján Ursíny později marně žádal reprezentanty ČSNS o zákrok k záchraně agrární strany. Byl odmítnut s odůvodněním, že ČSNS je bohužel vázána usnesením tzv. socialistického bloku (KSČ, ČSSD a ČSNS).

Nastaly nekonečné tahanice a nakonec došlo k usnesení, že se dohodnou později v Moskvě nebo v Košicích. Ani v Londýně, ani později se ze strany členů exilové vlády a prezidenta žádná výhraď k tomuto záměru neozvaly. Především národní socialisté a sociální demokraté zřejmě počítali, že se pokusí založit své vlastní strany i na Slovensku. Nakonec se téměř celý exil smířil s tím, že v českých zemích budou pouze strany komunistická, sociálně demokratická, národně socialistická a lidová a na Slovensku Slovenská demokratická strana a Komunistická strana Slovenska, Strana slobody a Strana práce.

Patrně si demokratičtí představitelé neuvědomili, jak obrovské chyby se dopustili. Jak Beneš, tak i všichni členové exilové vlády skálopevně věřili v trvajících demokratického ducha všech Čechů a Slováků a v jejich nezlomnou víru v masarykovsko-benešovskou věrnost. To však byl zřejmě omyl všech demokratů. Bohužel i já musím dosvědčit, že i my, tehdy mladí lidé, jsme tuto víru sdíleli také. Teprve po volbách jsme pochopili, proč Sověti po urgencích československých moskevských emigrantů nesmírně ostře

odmítli úmysl Američanů pokračovat po 4. květnu 1945 ve vítězném pochodu až k Vltavě pomoci bojující a volající Praze.

Za podrobné zprávy a za dychtivě očekávané poučení o době po Mnichově a hlavně o francouzském a britském exilu vděčím svému mladému kolegovi Janu Stránskému i jeho otci, ministru Jaroslavu Stránskému, s nímž jsem měl čest jet několikrát po veřejných projevech i školeních jako zástupce naší mládeže v poslanecké sněmovně. Cesty na ně bývaly plny otázek i nesmírně zajímavých odpovědí. Totéž platí i o osobním tajemníkovi prezidenta Beneše v době exilu a po něm, ministrově spravedlnosti dr. Prokopu Drtinovi. Ten byl nejmladším ministrem v československé vládě, já nejmladším poslancem naší politické strany s více než šesti sty tisíci členy, z nichž bylo přes dvě stě tisíc členů Odboru mladých národních socialistů.

Nelehké počátky

Šéf kanceláře prezidenta republiky se vrátil do Prahy již 10. května 1945, aby připravil návrat dr. Edvarda Beneše, který byl posunut na 16. května. Drtina jel Benešovi vstříc a setkali se před Brnem. Zde byl prezident informován, že protektorátní prezident dr. Emil Hácha byl zatčen a umístěn do vězeňské nemocnice na Pankráci. Byla mu povolena asistence zdravotní sestry i jeho dcery, paní dr. Rádlové. Zdravotní stav dr. Háchy byl vážný. Při besedě na školení mládeže Drtina vyprávěl, že prezident reagoval na tuto zprávu nesmírně ostře: „To je chyba! To se nemělo vůbec stát! Měli jste ho nechat dožít v Lánech!“

Dne 28. října 1945 bylo ustaveno Prozatímní národní shromáždění s paritním zastoupením poslanců šesti politických stran (KSČ, ČSSD, ČSNS, ČSL a SDS a KSS). Jeho hlavním úkolem bylo schválit dekrety parlamentní volby. Senátoři už zvoleni být neměli.

KSČ za první republiky nehrála prakticky žádnou politickou roli v životě společnosti ani republiky. I v odborech tvořili komunisté pouze malou nekvalifikovanou menšinu. Po válce se však mimořádně důkladně a do všech podrobností z moskevského exilu připraveni drali vehementně vpřed. Politika ČSNS spočívala tradičně na dvou pilířích – na části národní s obranou zájmů národ-

ních a státních a na části socialistické – českém socialismu. Ten spočíval rovněž na dvou sloupech: znárodnění klíčového průmyslu, jež mělo zabránit jeho zneužití kteroukoliv politickou stranou či silným jedincem, jako se stalo v sousedním Německu po nástupu Hitlera. Druhým pilířem bylo znárodnění peněžnictví – bank, pojišťoven a záložen, aby bylo znemožněno rozkradení – vytunelování jejich kapitálu a ožebračení drobných a středních střadatelů, jak se stalo v několika ústavěch první republiky.

Lidová strana zachovala svůj příklon k Vatikánu a nově proklamovala i svůj reformní socialismus. To směřovalo pouze ke zmírnění jejího pravicového zaměření. Předsedou ČSSD se stal bývalý velvyslanec ČSR v SSSR Zdeněk Fierlinger, servilní nohsled komunistů, zrádce prezidenta Beneše, který ho za první republiky považoval za přítele. Programem ČSSD byl zcela jednoznačně marxismus. Akční program KSČ obsahoval marxismus-leninismus a důsledné, až otrocké kopírování činnosti KSSS. Proklamovaná československá cesta ke komunismu byla Moskvou záhy zaražena.

Na Slovensku byl vývoj jednodušší. Působily tam prakticky dvě politické strany, a to Demokratická strana a Komunistická strana Slovenska, zatímco dvě další uvažované strany (Strana práce a Strana slobody) po minimálním volebním zisku splynuly s jinými a prakticky zmizely ze scény.

Zvláštěností třetí republiky bylo nové uspořádání veřejného života ustavením tzv. socialistického bloku složeného ze tří socialistických stran českých s přizváním KSS. Obdobné členění měla i česká a československá Národní fronta.

Dalším novým opatřením bylo ustavení tzv. jednotných celostátních společenských organizací. Tak vzniklo ROH (Revoluční odborové hnutí) jako organizace zaměstnanecká, pro zemědělce státní statky a jednotná zemědělská družstva (StSt, JZD), Svaz české mládeže (SČM), Sdružení žen, sportovců, spisovatelů, chovatelů drobného domácího zvířectva atd. atd. Cílem všech bylo zajištění jednotného řízení společnosti a kontrola z ÚV KSČ.

Nepřehlédnutelnou skutečností v poválečné Evropě, válkou z let 1939-45 silně poničené, bylo šíření mohutné vlny socialismu a její rozdělení na čtyři sféry zájmů. Československo bylo jako ce-

lek zařazeno spolu s Polskem, Maďarskem, Bulharskem, částí Německa (příští NDR) a Rumunskem do sféry sovětské.

Politiku KSČ v obnoveném Československu jako první prohlédli Mladí národní socialisté, kteří již v roce 1946 založili svou vlastní stranickou organizaci mládeže pod názvem Odbory mladých národních socialistů. Svou vlastní ženskou stranickou organizaci založily i národně socialistické ženy. Z účelového socialistického bloku se postupně vysouvala i celá ČSNS.

Volby v roce 1946

Komunisté drželi klíčová ministerstva vnitra, informací a zemědělství a fakticky i národní obrany. Bičem a karabáčem upleteným londýnskou exilovou vládou a vloženým do rukou komunistů se stala retribuční – velký i malý retribuční dekret. Jeho posláním bylo postihnout zrádce, udavače, kolaboranty, spekulanty a válečné zbohatlíky. Místo kvalifikovaných soudců se tohoto nástroje začali zmocňovat bezpečnostní referenti na národních i závodních výborech ROH. Před volbami zorganizovali úplné štvánice na občany, o nichž věděli, že nebudou volit KSČ. Stačilo totiž pouhé podezření a prvním postihem bylo vyškrtnutí z volebního seznamu. Lidé se báli. Šířil se strach a nejistota a začala se vytrácet i soudcovská nezávislost.

Média byla ovládnuta ministerstvem informací, jež rozhodovala o personálním obsazení rozhlasových stanic, povolení k vydávání tiskovin, přidělování papíru i tiskáren lidmi Václava Kopeckého. O správě a přidělech volného majetku po odsunutých Němcích, zrádcích a kolaborantech rozhodovali soudruzi z ministerstva vnitra a zemědělství. Osídlování usedlostí, obcí a tvorbu samosprávy řídily orgány vnitra a zemědělství.

Pro nerozhodnuté příslušníky nepovolených politických stran a jejich voliče byly zavedeny tzv. bílé lístky. Sovětské okupační armády, jež až dosud při střídání v Německu používaly nejkratší cestu přes Polsko, projížděly před volbami Československem po celé délce, Stalin považoval celou sféru zájmů za svou válečnou kořist. Ze závodů a podniků vyjížděly na nákladních autech vyzdobených vlajkami a standartami komunistické úderky, brigády a agitační skupiny do měst v okolí.

Řečníci na předvolebních shromážděních KSČ nadšeně hlásali československé vlastenectví a nejpocitivější ochranu zájmů a majetku občanů ČSR. Denní tisk a tiskové materiály demokratických stran byly před volbami zčásti a po demisi demokratických ministrů zcela sabotovány již v tiskárnách a hotové vyhazovány z aut i veřejných dopravních prostředků (KSS však drtivě prohrála).

Omyly a chyby demokratů

Řečníci demokratů před volbami byli prvorepublikového ražení a věřili, že stejně smýšlejí i všichni voliči, že se nikdo nedá ani zastrašit, ani nepodlehne slibům. Všichni demokraté pevně počítali s jednoznačným úspěchem v Praze a slabším, ale jasným na venkově. Spáchané chyby se snadno napraví po vítězných volbách. Byl podceněn přímý styk s voliči. Demisi v únoru 1948 měli prezidentovi nejen předem sdělit, ale ji s ním předem projednat. Předem měla být sjednána dohoda se sociálními demokraty a s Janem Masarykem.

Po likvidaci demokratického tisku měla být veřejnost informována telefonicky, letáky i kurýry. Dále panovala pasivita po demisi. Nebyl žádný pokus o svolání parlamentu, vystoupení prezidenta v médiích. Jediným aktivním odporem proti nástupu komunismu byly dvě velké demonstrace vysokoškoláků. Dne 23. února večerní demonstrace vedená mnou, poslancem za mládež Josefem Lesákem a přijetím pětičlenné delegace mládeže přes odpor pohotovostního praporu SNB s ostře nabitými samopaly na Hradčanském náměstí.

Studentské demonstrace

Ve 22 hodin v noci 23. února jsem informoval prezidenta, že těmto mladým lidem se nejedná o vítězství jedné a porážku druhé skupiny soutěžících politických stran, ale o vítězství demokracie a nezávislosti republiky, že jsme dosud nezapomněli na devět zastřelených vysokoškoláků v Ruzyni a na 1200 studentů v koncentračních táborech nacistů a zavřené vysoké školy v roce 1939. Pan prezident za návštěvu poděkoval a v závěru řekl – cituji: „Vyřídíte svým kolegům: Mám situaci pevně v rukou. V Československu bude zachována demokracie v intencích Masarykových a mých. Se všemi stranami se dohodneme.“

V ranních hodinách téhož dne však byl oddílem pohotovostního pluku SNB obklíčen těžkými kulomety ústřední sekretariát ČSNS na Náměstí republiky a zabaveny tuny spisového materiálu a členských přihlášek. Já jsem byl v té chvíli v budově a Krajina spěchal informovat prezidenta. Krajina byl zatčen, ale na zásah prezidenta propuštěn a zatykače byly vydány na předsedu Svazu vysokoškolského studenstva Emila Ransdorfa a na poslance Otu Horu, Boh. Decziho a Františka Klátíla. Všichni však byli varováni a unikli do exilu.

Dne 25. února 1948 se konala druhá demonstrace vysokoškoláků pod vedením zástupce předsedy Svazu vysokoškolského studenstva Antonína Navrátila. Její delegace se však dostala pouze ke kancléři Smutnému. Ten ji informoval, že prezident novou Gottwaldovu vládu podepsal. Podlehl vydírání Gottwalda, Zápotockého a Noska, že i když vládu nepodepíše, ujme se vlády třeba za použití násilí. Aby prezident zabránil občanské válce a bezuzdnému vraždění, podlehl této výhrůžce.

Demonstrující studenti byli napadeni příslušníky pohotovostního pluku SNB a oddílem lidových milicí. Josef Řehounek, studující lesního inženýrství, byl samopalem postřelen do kotníku pravé nohy a do smrti zůstal mrzákem. Před Černínským palácem na Loretánském náměstí byli studenti přepadeni hlavními puškami a samopaly a do krve ztýráni. 118 jich bylo zatčeno a odvezeno do policejní věznice v Bartolomějské ulici. Ministr Jan Masaryk viděl masakr studentů pod okny svého bytu v Černínském paláci a rozčileně protestoval ihned telefonicky na ÚV KSČ.

Noví mocipáni nebyli se stavem na vysokých školách spokojeni, a tak se jim studentské bouře nesmírně hodily. Již předtím jim vadilo složení posluchačů, obsah výuky a celkový duch na fakultách. Jednoznačně to vyjádřil generální tajemník KSČ Rudolf Slánský na zasedání ÚV 17. 11. 1948, když řekl: „Nemilosrdně vyčistíme střední a vysoké školy od reakčních studentů a profesorů a postaráme se o to, aby převážná část studujících se rekrutovala z dělnických rodin...“

Přední československý a český historik a literát Josef Hanzal ve studii „Nezlomný duch“ (ve sborníku, redigovaném Bořivojem Čelovským z r. 2003) napsal: „Československé a hlavně pražské vysoké školy byly tzv. těsně po 25. únoru 1948 následnými studij-

ními prověrkami velice citelně oslabeny. Jen v Praze bylo zbaveno možnosti studia 7565 tj. 28,1% studentů jen na UK. Dále to byli studenti z Vysokého učení technického i z uměleckých škol. Celkem tak vyletělo 10 000 studentů.“ U většiny z nás to bylo s doložkou „navždy“! A „třídní nepřítel!“

A J. Hanzal, poctivý historik, dodává: „Tato akce nemá v dějinách českého vysokého školství obdoby... Mladá generace odcházející nuceně z fakult musela hledat většinou manuální a nekvalifikovanou práci, pokud její osudy nebyly ještě pohnutější a bolestnější.“

Těžké osudy

Mezi prvými zatčenými po 25. 2. 1948 byli 4. 5. 1948 i oba vůdci studentských demonstrací Josef Lesák a Antonín Navrátil. Souzení byli podle zák. č. 50/1923, neboť zákon 231 na ochranu socialistické republiky ještě v době jejich zatčení neexistoval. Dostali 12 a 15 měsíců těžkého žaláře a po odpykání rok tábora nucených prací v kladenských dolech. Tam po exekučním vypovězení z Prahy prožil v práci pod zemí Lesák 29 roků.

Po mém zatčení při StB vyprovokovaném pokusu o útěk za hranice s celou rodinou nebylo mé manželce a matce tří malých dětí dovoleno přerušit výslech k nakojení nemluvněte; a to nedlouho po propuštění matky s dětmi zemřelo na těžkou břišní kýlu, vykřičenou při hladovění. V noci před pohřbem dítěte mi bylo nabídnuto zastavení stíhání, řeknu-li po odvezení do čs. rozhlasu, jak Krajina, Zenkl, Stránský, Ripka a Drtina připravili v únoru 1948 puč proti KSČ. To jsem ovšem odmítl.

Za vlády komunismu bylo třináct vysokoškoláků popraveno. Jako prvý Miloslav Choc. První monstrproces se konal v roce 1950 s dr. Miladou Horákovou a spol. Bylo zatčeno přes 650 mužů a žen a z nich 639 rozděleno celkem do 36 soudních skupin před státní soudy. Deset i s Miladou Horákovou bylo okamžitě popraveno, 48 odsouzeno na doživotí a 581 ostatních celkem na 7850 let těžkého žaláře, tj. v průměru 13 roků a několik měsíců jednomu obžalovanému.

Celkem podle zjištění Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu bylo odsouzeno 205 486 politických vězňů, z nich

234 nevinných oběšeno, 327 osob zahynulo na hranicích při pokusech o únik do svobodného světa. Přes 6000 úmrtí se ÚDV podařilo zjistit při výsleších na StB, při práci v uranových a jiných dolech a lomech, při pokusech o útěk, v táborech nucených prací a praporech technické pomoci, ve vězeňských nemocnicích i jinak při výkonu trestu. Napočteno bylo 170 938 emigrantů a exulantů.

V preambuli zákona č. 198/1993 Sb. o protiprávnosti komunistického režimu a právu na odpor proti němu se říká, že komunistický režim je odsouzen jako zločinný, nelegitimní a zavrženíhodný. Porušoval své vlastní zákony i mezinárodní závazky státu a postavil KSČ nad zákon. Porušoval vlastní zákony, popravoval i vraždil lidi, zbavoval je majetku, určoval jejich zaměstnání i bydliště, bránil jim svobodně vyjet za hranice a povolával je do TNP a PTP. Odpor proti tomuto režimu je v § 3 a 4 posuzován jako legitimní, spravedlivý, morální, oprávněný a účtyhodný.

Bývalý předseda KSČM Miroslav Grebeníček všechny občany i cizince upozorňoval na internetu: „KSČM is the successor of the former Communist Party of Czechoslovakia!“ (KSČM je pokračovatelkou – následovnicí bývalé KSČ!) Tentokrát napsal pravdu. Nestačí to každému?

Formování sovětského mocenského bloku v Evropě

Vladimír Nálevka

profesor Filozofické fakulty UK

Vznik samostatného Československa v roce 1918 byl výsledkem porážky ústředních mocností v první světové válce. Ta mj. umožnila novou organizaci střední a jihovýchodní Evropy, zvláště když i Rusko bylo ochromeno bolševickou revolucí a následující občanskou válkou. Zdůraznění rozdílu mezi vítězi a poraženými ale otevřelo cestu k novému válečnému konfliktu. Zápas o udržení či revizi územního statu quo se stal osou evropského dění v letech 1920 až 1939. Jakmile nacistické Německo přistoupilo k obnově svého mocenského postavení, byla bezpečnost a integrita středo-evropského prostoru ohrožena. Mnichovská dohoda z konce září 1938, okupace českých zemí v březnu 1939, německo-sovětský pakt o neútočení ze srpna 1939 s tajnou doložkou o čtvrtém dělení Polska a souběžném rozdělení zájmových sfér v Pobaltí a samozřejmě realita druhé světové války byly de facto negací geopolitických výsledků versailleského systému.

Pozice SSSR v antihitlerovské koalici

V tomto kontextu se rozvíjela i sovětská zahraniční politika, která - aniž by rezignovala na realizaci ideálu světové proletářské revoluce - sledovala od konce 30. let obnovení imperiálních hranic někdejšího carského Ruska. Po anexi západní Ukrajiny, západního Běloruska a pobaltských států bylo budování nové sovětské hranice dovršeno připojením Besarábie a severní Bukoviny.

Po červnu 1941 procházely názory Stalina i jeho nejbližšího okolí na válečné cíle a poválečné uspořádání značným vývojem. I při stále nedostatečné pramenné základně lze odpovědně konstatovat, že prvotním cílem sovětské zahraniční politiky bylo spojenecké uznání oné nové západní hranice, její stabilizace a posléze i vytvoření vlastního nárazníkového pásma na této linii

(Moskva ostatně vždy sympatizovala s výrokem cara Mikuláše II., že „ruská hranice je bezpečná pouze tehdy, pokud ji s obou stran hlídá ruský voják“).

Kreml se nikterak netajil snahou o prosazení dominantního sovětského vlivu v Polsku a v Černomoří, kde perspektivním cílem byla kontrola úžin, bezprostředním pak Bulharsko a Rumunsko. V tomto smyslu byl také informován britský ministr zahraničí A. Eden, když v prosinci 1941 navštívil Moskvu. Západní spojenci v této chvíli ještě nebyli ochotni uznat žádný z teritoriálních zisků Sovětského svazu z období jeho politicko-vojenské spolupráce s nacistickým Německem. Zejména Spojené státy zdůrazňovaly stálou platnost Atlantické charty ze 14. srpna 1941, která neuznávala jakékoli územní změny učiněné za války násilím a proti vůli obyvatelstva dotyčného teritoria. Tento rigorózní přístup k sovětskému požadavku na uznání západní hranice se měl ovšem brzy změnit.

Velké úspěchy Rudé armády u Stalingradu a u Kurska podstatně posílily pozici Sovětského svazu v antihitlerovské koalici. Tuto skutečnost potvrdila jak moskevská konference ministrů zahraničních věcí z října 1943, tak schůzka „Velké trojky“ v Teheránu na přelomu listopadu a prosince téhož roku. Předně zde bylo potvrzeno datum operace Overlord, diskutovalo se o možném rozdělení Německa, o Polsku a Jugoslávii. Teherán mj. potvrdil přesun polského státu dále na západ. Anglo-americký souhlas s tzv. Curzonovou linií z roku 1920 znamenal popření litery Atlantické charty.

Sovětská diplomacie získala souhlas spojenců s novou západní hranicí z let 1939-1941 a mohla nyní přikročit k formulování a prosazování dalších požadavků, tj. aby namísto někdejšího sanitního kordónu nepřátelských států vznikly na jeho hranicích jemu přátelské režimy, ale nejen to. Stalin již v této době uvažoval o mocenském průniku do nitra střední Evropy a do Středomozí. Od této chvíle se vedl tvrdý boj o osud Polska, jež Sovětský svaz považoval – z hlediska své bezpečnosti – pravděpodobně za nejdůležitější zemi svého obranného perimetru. Postup sovětských vojsk v roce 1944 však ovlivnil i situaci ve Finsku, Rumunsku, Bulharsku a do značné míry také v Jugoslávii, Albánii a v Řecku.

Ve většině těchto zemí se osvobozenecý boj změnil v občanskou válku, která byla svéráznou formou sociální revoluce. Tato skutečnost vytvářela prostor pro uplatnění sovětského mocenského vlivu. Po německém ústupu z Balkánu Moskva postupně přebírala kontrolu celého teritoria a její aktivita nenarazila na výrazný odpor spojenců. Zdá se, že od Teheránu byl uvnitř antifašistické koalice tolerován princip těsné vazby mezi čistě vojenskými cíli a úspěchy na jedné straně a budováním zájmové sféry na straně druhé. Podle svědectví Milovana Djilase mu měl Stalin v dubnu 1945 říci, že „končící válka se podstatně odlišuje od všech předcházejících konfliktů tím, že každá vítězná velmoc vnutí svůj politický systém území, které obsadí“. Nelze nezpomenout na výrok Tridentského koncilu: „Cuius regio, eius religio“.

Majského memorandum

Sovětské vedení iniciovalo již v létě roku 1943 vznik několika komisí odborníků, které se měly zabývat problematikou poválečného uspořádání. Bývalý lidový komisař zahraničních věcí a do počátku roku 1943 velvyslanec ve Spojených státech M. M. Litvinov stanul v čele komise pro přípravu mírových smluv a svými aktivitami výrazně ovlivnil průběh a vyznění moskevské konference ministrů zahraničních věcí antihitlerovské koalice. Ve svém aide-mémoire z 9. října 1943, adresovaném V. M. Molotovovi, navrhl rozdělení zájmových sfér mezi Sovětský svaz, Velkou Británii a Spojené státy. Toto vymezení tzv. zón odpovědnosti, přičemž do sovětské zóny spadala celá střední a jihovýchodní Evropa, mělo být – podle M. M. Litvinova – daleko větší zárukou bezpečnosti poválečného světa, než Rooseveltem prosazovaná idea Organizace spojených národů.

V lednu 1944 vzniklo i přísně tajné memorandum náměstka lidového komisaře zahraničních věcí Ivana M. Majského, které bylo určeno Stalinovi a Molotovovi. Autor v tomto dokumentu formuloval zcela věcným jazykem geopoliticky poválečné zájmy Sovětského svazu. V pětadvaceti tematicky vymezených kapitolách analyzoval předpokládané politicko-hospodářské cíle Moskvy v jednotlivých částech světa, přičemž akcentoval problém hranic, německou otázku a vztahy s Velkou Británií a se Spojenými státy. V rozmezí třiceti až padesáti let se Sovětský svaz měl stát

světovou velmocí prvního řádu s dominantní pozicí v tzv. socialistické Evropě. *Conditio sine qua non* pro dosažení této cílové mety byly „strategicky výhodné hraniční linie“ z roku 1941, rozšířené o finskou oblast Petsama, Zakarpatskou Ukrajinu, jižní Sachalin a Kurilské ostrovy. „Při uvažovaných změnách v polském a rumunském pomezí bude nutné dosáhnout společné hranice s Československem.“ Dlouhodobé smluvní svazky o vzájemné pomoci s Finskem a s Rumunskem měly zajistit stálou přítomnost sovětských ozbrojených sil na jejich území.

V kapitolách o zemích střední a jihovýchodní Evropy Majskij kategoricky odmítl Brity stále projektované federace – Dunajskou, Balkánskou a Středoevropskou. Polsko bylo charakterizováno jako tradiční protivník Ruska, kterému není vhodné důvěřovat ani v budoucnosti. Sovětský svaz proto nemohl být zainteresován na obnově velkého a silného polského státu. Jeho minimalizované poválečné teritorium mělo respektovat princip etnické homogeneity; Moskva mohla nanejvýš souhlasit s polskými územními zisky ve Východním Prusku a ve Slezsku. Naproti tomu Těšínsko mělo být vráceno Československu. O případném posunu polské západní hranice na Odru a Nisu se memorandum nezmiňovalo, ačkoli tato otázka byla již otevřeně diskutována v Teheránu.

V příznivém geostrategickém hodnocení Československa se již odrazila existence spojenecké smlouvy s Moskvou z prosince 1943. Republika se měla stát výchozí bází sovětského mocenského vlivu ve střední a jihovýchodní Evropě. „Pokud se při poválečné revizi mapy Evropy objeví reálná možnost jakéhokoliv územního zisku pro Československo, měli bychom podpořit všechny jeho případné nároky... V souladu s přáním čs. vlády bude realizováno i vysídlení sudetských Němců.“ Opakovaně byl akcentován geostrategický význam společné hranice, přičemž Majskij kladně hodnotil Benešovu ochotu – vyjádřenou v průběhu moskevských jednání – k odstoupení Zakarpatské Ukrajiny (kauza Zakarpatské Ukrajiny byla ovšem do jisté míry v rozporu s návrhem na možné poválečné rozšíření československého teritoria, který však Stalin později zrevidoval).

Maďarsko mělo být potrestáno za své spojení s nacistickým Německem a vráceno do hranic z roku 1937. Také v jeho případě byl zdůrazněn čistě etnický charakter poválečného celku. Pokud

by se objevily jakékoliv pochybnosti o teritoriálních otázkách, měly být řešeny v neprospěch Budapešti. Po jistý čas by byla vhodná i mezinárodní izolace země. Anulace vídeňské arbitráže rozhodne i o předání celého Sedmihradska Rumunsku.

V balkánské otázce měl Sovětský svaz – podle Majského memoranda – sledovat následující cíle: a) podepsat smlouvu o vzájemné pomoci s Rumunskem a získat jejím prostřednictvím rozhodující politicko – vojenský vliv v této zemi; b) podpořit Titovy komunistické partyzány v Jugoslávii a definitivně se distancovat od královského exilu; c) v Bulharsku se orientovat – po likvidaci stávající vládnoucí elity – na vlastenecké a rusofilské síly a postupně je směřovat k podpisu smlouvy o vzájemné pomoci; d) ve vztahu k Řecku respektovat strategické zájmy Velké Británie ve východním Středomoří; ideální by bylo uzavření trojstranné spojenecké smlouvy mezi Moskvou, Londýnem a Athénami. „Balkán byl a bude i nadále průsečíkem zájmu evropských velmocí. Sovětský svaz by měl postupovat s krajní obezřetností a při možném střetu s Velkou Británií preferovat dohodu a přijatelný kompromis. Jedinými výjimkami jsou Rumunsko a Bulharsko, kde musíme trvat na bezpečnostním požadavku smluv o vzájemné pomoci s výsledným efektem kontroly Černého moře.“

Prozatím neznáme, do jaké míry a s jakým ohlasem bylo Majského memorandum diskutováno ve vrcholných sovětských grémiích (pouze na dochovaném Molotovově exempláři jsou jeho rukou psány souhlasné poznámky). Nicméně presentované geopolitické konstanty se odrazily v mnoha následujících aktivitách sovětské zahraniční politiky, např. v přístupech k německé a polské otázce či v procentovém rozdělení tzv. sfér odpovědnosti na Balkáně v říjnu 1944.

Jaltská konference

V duchu těchto doporučení – a Majského memorandum nebylo v tomto ohledu jediné – Stalin kategoricky trval na vytvoření sovětské zájmové sféry ve střední a jihovýchodní Evropě, a to včetně Československa. Na spojeneckou konferenci do Jalty přijel Stalin ve velmi pro Sověty výhodné konstelaci sil. Vítězný postup Rudé armády opět upevnil pozici Moskvy ve spojenecké koalici. Odrazem této skutečnosti byla jednání o polské otázce, kde Stalin

prosadil zásadní sovětské požadavky o složení nové polské vlády i o hranicích, i když definitivní slovo měla ještě říci konference v Postupimi.

Také „Prohlášení o osvobozené Evropě“ zůstalo pouhou deklarací, neboť Roosevelt se sice vyslovil pro ustavení skutečně reprezentativních vlád ve střední a východní Evropě, ale samotný dokument nedefinoval konkrétní politické kroky, které by obecně formulované principy sebeurčení a svrchovanosti uvedly do života. Navíc bylo „Prohlášení o osvobozené Evropě“ v rozporu s obsahem „procentové dohody“, která Moskvě přiznávala – s výjimkou Řecka – rozhodující vliv na Balkáně. (Poté, co Molotov seznámil Stalina s americkým návrhem oné deklarace o osvobozené Evropě, vyjádřil diktátor své uspokojení a ministři důrazně doporučili: „Pracuj s ní. Později s ní můžeme zacházet podle svého vlastního uvážení.“). Rusové ostatně vždy interpretovali výsledky Jalty jako uznání své velmocenské role ve východní Evropě.

Hlavní pozornost Američanů na krymském summitu upoutával Dálný východ. A to nejen válka s Japonskem, ale i otázka budoucnosti Číny. Roosevelt přiletěl do Jalty s cílem přesvědčit Stalina, aby souhlasil s navrácením všech Japonci uchvácených území Čankajškovi, a dále, aby zajistil podřízení čínských komunistů Kuomintangu, a tím i sjednocení země pod jeho vedením. Stalin v roce 1945 považoval Čínu za součást americké sféry zájmu – obdobně jako Řecko za součást britské sféry – a byl ochoten svému partnerovi vyhovět, budou-li splněny jeho nároky v Polsku, Rumunsku a Bulharsku.

Souhlasil také s tím, že tři měsíce po ukončení války v Evropě zahájí Rudá armáda akce proti Japonsku, aniž na Dálném východě žádal více než navrácení ke stavu před rusko-japonskou válkou 1904–1905, tj. potvrzení statutu Mongolské lidové republiky, navrácení Sachalinu a Kurilských ostrovů, výsadní právo kontroly Východočínské a Jihomandžuské železnice a přístavy Port Artur a Dairen. Tedy i na Dálném východě Stalin důsledně sledoval obnovení někdejší imperiální hranice carského Ruska. Plánovaná sovětsko-čínská smlouva pak měla oficiálně potvrdit Stalinovu nezainteresovanost na vnitřním vývoji Číny. Zájem americké generality na sovětském vstupu do války s Tokiem, motivovaný obavou z velkých lidských ztrát při předpokládaném vylodění na ostrovech vycházejí-

cího slunce, a její naléhání, aby v závěru evropského konfliktu nebyl vyvolán jakýkoliv spor s Moskvou, podstatně ovlivnil válečné finále.

Na krymské konferenci nebyly uzavřeny žádné dohody o rozdělení sfér vlivu. Základy poválečného uspořádání Evropy byly položeny v Teheránu, a to oním obecným souhlasem antihitlerovské koalice s převzetím politické odpovědnosti v teritoriích osvobozených jednotlivými spojeneckými armádami. Kontury zájmových oblastí na Balkánu ještě upřesnily procentová dohoda mezi Stalinem a Churchillem z října 1944. Jaltský mýtus o přesném vymezení dělicích čar mezi Východem a Západem šířili později především Rusové, kteří měli zájem o upevnění vnitřní soudržnosti svého mocenského bloku. Moskvou požadované a posléze dosažené potvrzení výsledků druhé světové války mělo garantovat stabilitu jejího ovládnutí střední a východní Evropy. Západ tuto skutečnost do značné míry akceptoval.

O Československu se v Jaltě nejednalo. Stalin oprávněně považoval podpis spojenecké smlouvy z prosince 1943 za vstřícný krok Benešovy exilové vlády a předpokládal, že osvobozená země se stane jedním z opěrných bodů jeho zájmové sféry. Této geopolitické konstantě byla podřízena i strategická orientace moskevského vedení KSČ. Georgi Dimitrov seznámil Klementa Gottwalda a jeho blízké spolupracovníky s modelem tzv. lidové demokracie, který vycházel ze závěrů sedmého kongresu Kominterny v roce 1935 a z úvah Palmira Togliattiho z časů občanské války ve Španělsku. Orientace na vytváření širšího politického seskupení tzv. Národní fronty souvisela mj. i ze Stalinovým předpokladem poválečné spolupráce antihitlerovské koalice.

Důležité však bylo, aby komunisté prosadili v seskupení Národní fronty svoji dominantní politickou roli. „Pozitivní budovatelská koncepce“ měla přesvědčit českou a slovenskou společnost o tom, že dělnická třída vedená komunistickou stranou dokáže spravovat stát daleko lépe, než dřívější vládnoucí vrstva. Později se dokonce objevila i teze o „specifické cestě k socialismu“ bez občanské války, kterou Stalin poprvé formuloval v rozhovoru s britskou labouristickou delegací krátce po Churchillově projevu ve Fultonu. Manipulace s étosem antifašistického zápasu měla zakrýt skutečné snahy Sovětského svazu o ovládnutí středoevropského prostoru.

Již v době Jalty se v části amerického establishmentu projevil – pod dojmem vývoje v Polsku, Bulharsku a Rumunsku, kde moc de facto přešla do rukou komunistů a jejich spojenců – nesouhlas s Rooseveltovou orientací. Prezident, kterého také v březnu 1945 skutečně zaskočila Stalinova konfrontační politika ve východní Evropě, zemřel 12. dubna 1945. Jeho nástupce Harry Truman se již následujícího dne na poradě vlády s nejvyššími představiteli armády vyslovil proti koncepci spolupráce svého předchůdce. „Naše vztahy se Sovětským svazem byly až dosud jednostrannou cestou a já v tom nechci pokračovat“.

Představitelé armády v čele s náčelníkem štábu generálem Marshalllem a sekretářem války Stimsonem však odmítli návrhy na rigorózní postup. Projevilo se to mj. i v klíčové otázce, zda vojska západních spojenců, postupující v dubnu 1945 prakticky bez odporu, mají překročit demarkační linii, stanovenou při jednáních Evropské poradní komise v Londýně v roce 1944. Zde se projevila poslední velká britská válečná diplomatická iniciativa: Churchill naléhal nejprve na obsazení Berlína a posléze i levého břehu Vltavy s Prahou.

Tento postup měl podle jeho názoru zajistit výhodnější podmínky pro ovlivnění poválečného uspořádání nejen v Německu a Československu, ale i v Polsku. De facto se odvolával na „teheránskou formuli“. Generál Eisenhower však odmítl postupovat na Berlín a po rozhovoru s náčelníkem generálního štábu Rudé armády A. I. Antonovem dne 4. května 1945 trval i na zachování demarkační linie v Československu. Řečeno slovy generála Omara Bradleyho, které o dva dny později adresoval G. S. Pattonovi: „Ike si teď ke konci války nepřeje mezinárodní komplikace.“ Stalin byl odhodlán dovršit osvobození Československa vlastními silami a posílit pro budoucnost jak postavení Sovětského svazu ve střední Evropě, tak politické pozice komunistů v osvobozené republice.

Postupimská konference

Rozporná pozice Západu, zejména Spojených států – na jedné straně prohlubující se vědomí vzestupu mocenské síly Sovětů a na druhé straně snaha zajistit účast Moskvy v závěrečné fázi války na Dálném východě – se odrážela ještě na konferenci velké

trojky v Postupimi. Jejím hlavním tématem byly problémy související s Německem. Konference stanovila zásady okupační politiky založené na čtyřech D, tj. na denacifikaci, demokratizaci, dekartelizaci a demilitarizaci. Vlastní otázka německé budoucnosti byla však nadále otevřená, Truman ještě v duchu předchozích snah Rooseveltovy administrativy přivezl do Postupimi plán na rozčlenění Německa na tři státy. Stalin byl ale již odhodlán udržet Německo jako celek a přetvořit ho k obrazu svému. V tomto smyslu byla také koncipována sovětská okupační politika ve východní zóně. V souvislosti s Německem byla řešena i otázka polských hranic. V těžkém diplomatickém souboji západní státníci nejprve souhlasili s hranicí Odry – východní (Kladská) Nisa a později i Odry – západní (Lužická) Nisa.

Státní tajemník James Byrnes se snažil posílit vliv amerických a britských členů ve Spojeneckých kontrolních komisích pro Bulharsko a Rumunsko, ale nedosáhl ani potvrzení sovětského závazku ohledně plnění a respektu vůči „Prohlášení o osvobozené Evropě“. Ostatně již na londýnské konferenci ministrů zahraničí antihitlerovské koalice v září 1945 se Molotov ostře ohradil vůči americkému požadavku na reprezentativní složení vlád v obou těchto zemích a kvalifikoval tuto snahu Státního departmentu jako pokus o ohrožení bezpečnosti Sovětského svazu. Trumanova administrativa se stále ještě snažila o určitý kompromis s Moskvou.

V tomto ohledu přetrvával vliv předních představitelů Rooseveltova diplomatického aparátu, např. Oskara Coxe či Charlese Bohlena, kteří se snažili – viz Bohlenovo memorandum z 18. října 1945 – o uplatnění jakéhosi latinskoamerického modelu sovětského přístupu vůči střední a východní Evropě. Státy této oblasti by měly mít vnitřní demokratickou strukturu – s důrazem na svobodné volby a fungující hospodářství tržního typu – a zahraniční politiku by prováděly v rámci Sověty vytyčených limitů (později byla tato koncepce uplatněna v projektu tzv. finlandizace). Odtud i neustálé konfrontační napětí mezi Spojenými státy a Sovětským svazem v druhé polovině roku 1945, neboť americký tlak na realizaci svobodných voleb ve střední a východní Evropě, prosazení tržní ekonomiky a snaha o uzavření mírových smluv se satelity Třetí říše vyvolával v Moskvě pochybnosti, zda jsou Američané

skutečně ochotni uznat tamní sovětskou zájmovou sféru alespoň tak, jak byla předběžně akceptována v letech mezi Teheránem a Jaltou.

V přístupech Spojených států a Velké Británie vůči mírovým smlouvám se satelity nacistického Německa byly zjevné rozdíly. Britové usilovali o rychlý podpis mírových smluv s Bulharskem a Rumunskem, přičemž kalkulovali s následným odchodem Rudé armády (Edenovo memorandum z 25. května 1945). Američané měli poněkud odlišný názor a podpis smluv vážali na realizaci tzv. jaltských usnesení, tj. vytvoření vlád reprezentativní národní koalice, v nichž by byla zastoupena i politická pravice. Proto naléhali na urychlenou reorganizaci dosavadních vlád v Sofii a v Bukurešti a obávali se, že případné uzavření mírových smluv před požadovanou reorganizací obou kabinetů by upevnilo pozice tamních promoskevských garnitur.

Protikladné světové tábory

K dalšímu posunu v americko - sovětských vztazích došlo na přelomu let 1945/1946. Truman odmítl kompromisní výsledek prosincové schůzky ministrů zahraničí v Moskvě a v lednu adresoval Byrnesovi obsáhlý dopis, jehož leitmotivem bylo odmítnutí jakýchkoli koncesí Kremlu. („Přestal jsem se mazlit se Sověty“). Přes silná slova však Spojené státy neměly jak dostatečnou vůli, tak vhodné mocenské nástroje, aby dokázaly sovětské penetraci ve střední a východní Evropě čelit. Nakonec se soustředily na zabezpečení atlantické Evropy a západních okupačních zón Německa a původně jen lehce načrtnutá dělicí čára zájmových sfér postupně nabývala konkrétní podoby. Stalinův projev z února 1946, Kennanův „dlouhý telegram“, Churchillova řeč ve Fultonu z 5. března téhož roku a zářijové vystoupení státního tajemníka Byrnesa ve Stuttgartu jsou již prvními milníky na cestě do studené války.

Dovršením předchozího vývoje vztahů mezi Spojenými státy a Sovětským svazem se stalo vyhlášení Trumanovy doktríny zadržování komunismu a přijetí Marshallova plánu ekonomické pomoci poválečné Evropě. Stalin okamžitě reagoval proměnou své zájmové sféry ve střední a východní Evropě v uzavřený mocenský blok. Z různorodého seskupení tzv. lidově demokratic-

kých států měl v krátkém čase vzniknout centrálně organizovaný a Moskvou řízený systém, u něhož nebyla vyloučena ani integrace se Sovětským svazem podle vzoru Pobaltí z let 1939 -1940 (mělo se tak stát v okamžiku rozjetu třetí světové války). Okamžitě byly popřeny i všechny dosavadní úvahy o „specifické cestě“ k socialismu a „lidová demokracie“ nebyla nyní ničím jiným než tuhou stalinskou diktaturou jedné státostrany.

Viditelným mezníkem bylo založení „Informačního byra komunistických a dělnických stran“ na přelomu září a října 1947. Nové mezinárodní centrum programově navázalo na činnost Komunistické internacionály, rozpuštěné - s ohledem na existenci antifašistické koalice - v roce 1943. Sovětský ideolog Andrej Ždanov formuloval tezi o dvou protikladných světových táborech, tj. lidově-demokratickém a imperialistickém, které mezi sebou vedou nesmiřitelný boj. „Kominforma“ se tak stala nástrojem Stalinova tvrdého kurzu a kontroly nejen ve východní Evropě, ale v celém mezinárodním dělnickém hnutí. Následující koordinovaný sled událostí byl výsledkem intenzivního tlaku Moskvy i „Kominformy“, ofenzivního nástupu evropských komunistických stran a v neposlední řadě i aktivního působení vídeňské centrály sovětské rozvědky řízené generálem Bělkinem.

Součást Stalinova plánu

Založení „Informačního byra“ přirozeně ovlivnilo i vývoj v Československu. Již v červenci 1947 Stalin kategoricky zasáhl vůči Prahou předpokládané účasti na Marshallově plánu. („Sovětský svaz a jeho spojenci nemohou mít zájem na upevnění politického a hospodářského vlivu Spojených států v Evropě, a Československo proto nemůže a nesmí napomáhat k uskutečnění tohoto amerického záměru.“) Obdobným způsobem byla negována i Benešova koncepce „mostu“ mezi Východem a Západem a v této souvislosti bylo zmařeno i proponované uzavření spojenecké smlouvy s Francií.

Moskva rovněž zpochybnila dosud deklarovanou parlamentní cestu k socialismu a vyzvala KSČ k urychlenému převzetí moci. Komunisté poté záměrně prohlubovali a vyhrocovali spory uvnitř Národní fronty, např. o milionářskou daň, o podobu nového školského zákona, útoky proti slovenské Demokratické straně a trestní stíhání poslanců Miloše Kempného a Jána Bugára, odstoupení

Sboru pověřenců, konflikty uvnitř sociální demokracie, atd. KSČ již v této době ovládala bezpečnostní aparát republiky a s jeho pomocí kontrolovala činnost nekomunistických politických stran. Klíčovou roli sehrálo i mezinárodní oddělení ÚV KSČ, které vedl někdejší pracovník Kominterny a posléze i ředitel propagandistického institutu ÚV KSSS Bedřich Geminder, který Gottwaldovi tlumočil autoritativní moskevské pokyny.

Komunistům se nakonec v únoru 1948 podařilo vyprovokovat nekomunistické strany k pokusu o změnu dosavadní koaliční vlády Klementa Gottwalda. Této skutečnosti komunisté využili k politickému převratu a s pomocí nátlaku zmanipulované „ulice“ zcela ovládli reorganizovaný kabinet (Stalin však nebyl s průběhem československého mocenského zvratu zcela spokojen; jednotky Rudé armády, které byly v Rakousku a v Maďarsku připraveny k zásahu v ČSR, nebylo nutné použít a republika až do roku 1968 zůstala jedinou zemí východního bloku, kde nebyly rozmístěny sovětské ozbrojené síly).

Po vyřešení základních mocensko-politických otázek přistoupila Moskva k vytvoření formálního přediva spojeneckého systému. Již existující smluvní vazby s Československem, Polskem a Jugoslávií byly v únoru 1948 rozšířeny o svazek s Rumunskem a Bulharskem. O měsíc později, 18. března 1948, byla podepsána sovětsko-bulharská smlouva. Souběžně byly uzavírány spojenecké dohody i mezi jednotlivými satelity. Spojené státy tyto svazky registrovaly, ale do procesu formování sovětského bloku nikterak nezasahovaly. Ostatně Trumanova politika zadržování tolerovala dosažené pozice Sovětského svazu a snažila se čelit pouze novým pokusům o jejich rozšíření.

Československý únor 1948 nebyl izolovanou akcí KSČ, ale byl součástí Stalinova obsáhlého scénáře formování sovětské zájmové sféry a posléze i mocenského bloku, jehož první stránky byly napsány již v letech druhé světové války.

Literatura:

- Bohlen, Ch.: *Witness to History, 1929-1969*: New York, W. W. Norton 1973.
Djilas, M.: *Conversation with Stalin*: New York, Harcourt 1962.
Durman, K.: *Popely ještě žhavé I. Válka a nukleární mír*: Praha, Karolinum 2004.

- Gaddis, J. L.: *The United States and the Origins of the Cold War, 1941-1947*: New York, Columbia University Press 1972.
Gaddis, J. L.: *Studená válka*: Praha, Slovart 2006.
Churchill, W. S.: *Druhá světová válka. Triumf a tragédie*: Praha, Lidové noviny 1995.
Kissinger, H.: *Umění diplomacie*: Praha, Prostor 1996.
Mareš, P.: *Nejpoctivější možný postoj vůči Rusům...? Dějiny a současnost 1996*, č. 1, s. 48-52.
Mark, E.: *Charles E. Bohlen and the Acceptable Limits of Soviet Hegemony in Eastern Europe: Diplomatic History 1979*, č. 3, s. 201-213.
Mastny, V.: *Russia's Road to the Cold War*: New York, Columbia University Press 1979.
Mastný, V.: *Studená válka a sovětský pocit nejistoty, 1947-1953*: Praha, Aurora 2001.
Nálevka, V.: *Kapitoly z dějin studené války*: Praha, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku 1997.
Nálevka, V.: *Z neznámých stránek historie*: Praha, Aleš Skřivan 2000.
Roberts, J.: *Sfery vlivu i sovětskaja vněšnja politika: Novaja i novejšaja istorija 2001*, č. 5, s. 75-91.
Konin, G. P. (ed.): *SSSR i germanskij vopros, 1941-1949*: Moskva, Meždunarodnyje otnošenija 1996; *Majského memorandum*, s. 333-360.

Zneužití Sboru národní bezpečnosti v únoru 1948

Pavel Žáček

ředitel Ústavu pro studium totalitních režimů

V průběhu října 1947 pokračovalo vedení Komunistické strany Československa na základě informace Rudolfa Slánského o ustavujícím zasedání Informbyra v přehodnocování své strategie a začalo připravovat své politické i mocenské nástroje na přechod „do ofenzivy“ s cílem převzít moc.¹

Komunistická strana byla k zostření politického boje se svými ideovými protivníky, v první fázi zejména proti Demokratické straně na Slovensku, rozhodnutá využít veškeré myslitelné prostředky, včetně sledování, infiltrace, subverze a rozkladu ostatních politických subjektů Národní fronty. S ohledem na fakt, že tuto činnost ještě nebyly v úplnosti schopné obsáhnout poměrně nespolehlivé orgány Sboru národní bezpečnosti, případně přímo Státní bezpečnost či zpravodajská služba, přistoupily špičky KSČ k vytvoření vlastních stranických orgánů.

Jak je patrné z reakce sekretariátu Ústředního výboru KSČ, který vytvořil komisi pro práci s opozicí v nekomunistických stranách, skloubila se u těchto zvláštních orgánů zasahujících posléze i do regionů, činnost politická s formami práce politické policie. Vybraní příslušníci aparátu komunistické strany byli pověřeni vytvořit skupiny „ze zcela spolehlivých a schopných soudruhů, kteří se budou zabývat obsluhováním levých elementů, tj. jejich povzbuzováním a ovlivňováním. Rovněž tak budou dávány prostřednictvím této sítě organizační a ideologické směrnice obsluhovaným levým elementům“. Nezbytnou podmínkou systematické práce s těmito tajnými politickými spolupracovníky KSČ byla

1) Veber, V: Osudové únorové dny 1948: Praha, Lidové noviny 2008, s. 113.

jejich centrální evidence těchto tzv. „opěrných bodů demokratických sil“ a podchycování každého kontaktu s nimi.²

Na počátku prosince 1947 organizační sekretariát rozhodl o vytvoření samostatného odboru Národní fronty „pro práci mezi ostatními stranami“, který se členil na čtyři referáty zaměřené proti sociální demokracii, národně socialistické straně, lidové straně a církvi.³ Cíle zpravodajské činnosti byly formulovány: „1. Znat přesné rozložení sil ostatních stran na celém území republiky, jejich organizační a finanční stav, akční činnost, různé skupiny a proudy, sílu a původ volebních fondů atd. 2. Odhalovat reakční živly uvnitř těchto stran a za tímto účelem sledovat jejich činnost, sbírat doklady a kompromitující materiál. 3. Pozorně sledovat a zjišťovat, jaké akce chystají proti nám tyto strany, znát materiál k těmto účelům, vypátrat pokud možno předem chystané provokace, podvody, pokusy korumpovat naše lidi na vedoucích místech apod...“

Podmínkou politického využití získaných informací byla jejich přísná centralizace: „Jen tenkrát, jsou-li všechny vědomosti o politických činitelích, skupinách a stranách, které máme již k dispozici, soustředěny na jednom místě, mohou být rychle, plně a všemi příslušnými činiteli řádně využity...“⁴ V evidencích těchto stranických orgánů také končily informace získané agenturními sítěmi komunistických zpravodajských orgánů, Státní bezpečnosti či Obranného zpravodajství.

Reorganizace SNB a bezpečnostních složek

Do konce října 1947 připravilo komunistické vedení ministerstva vnitra reorganizaci bezpečnostního aparátu, která zajistila centralizaci řízení klíčových mocenských složek a kontrolu nad jejich personálním obsazením. Posledního dne měsíce 1947 informoval ministr vnitra Václav Nosek přednosty odborů, refe-

rátů i oddělení svého resortu o okamžitém zřízení dvou odborových skupin z *odborů, které vyžadují jednotné řízení*. Se stručným požadavkem odstranit stávající *roztržštěnost agendy* stěžující *koordinaci práce* byla především z dosavadních odborů Va (Veřejná bezpečnost), Vb (Administrativní policie) a VII (zpravodajský a státně-bezpečnostní) vytvořena „Skupina bezpečnostní“ Ministerstva vnitra. Vedením skupiny Nosek pověřil dosavadního přednostu VII. odboru plukovníka generálního štábu Františka Jandu; jeho zástupcem zůstal odborový rada Jindřich Veselý.

Sjednocení řízení výkonných bezpečnostních složek přišlo v době, kdy se již zpravodajské i státně-bezpečnostní útvary podřízené ministerstvu vnitra plně zapojily do politického boje a potírání politických protivníků Komunistické strany Československa.⁵

Počátkem prosince 1947 byla dokončena druhá fáze reorganizace ministerstva vnitra. V čele nového odboru III „Bezpečnost“, vzniklého transformací „Skupiny bezpečnostní“, nadále setrval plk. gšt. Janda; zástupcem přednosty odboru a zároveň přednostou skupiny A byl opět J. Veselý. Třetí odbor ministerstva vnitra přímo řídil Hlavní velitelství Sboru národní bezpečnosti v čele s plk. Oldřichem Kryštofem, Ústřednu státní bezpečnosti s přednostou vrchním odborovým radou JUDr. Janem Horou a Kriminální ústřednu, řízenou JUDr. Josefem Görnerem.

Po deseti dnech příprav schválil 17. prosince 1947 přednosta skupiny A Jindřich Veselý definitivní podobu *Pokynů k převedení zpravodajských úkolů na úřadovny státní bezpečnosti*, kterými vedení Ministerstva vnitra formálně realizovalo ustanovení zákona o Národní bezpečnosti, prakticky však namísto úpravy organizace a výkonu zpravodajské služby posilovalo státně-bezpečnostní výkon. K poslednímu dni roku se rušily Zemské úřadovny zpravodajské v Praze, Brně, stejně jako expozitura v Ostravě, i jejich oblastní zpravodajské odbočky. Administrativní úkoly Zemských úřadoven zpravodajských přebíraly Zemské úřadovny státní bezpečnosti v Praze, v Brně a expozitura v Ostravě; instruk-

2) Srov. Hanzlík, F.: *Vojenské obranné zpravodajství v zápasu o politickou moc, 1945–1950*: Praha, Themis 2003, s. 176.

3) Kaplan, K.: *Pět kapitol o únoru*: Brno, Doplněk 1997, s. 30–32.

4) Žáček, P.: Nástin rozpracování „problematiky agrárníci“ Státní bezpečnosti v padesátých a šedesátých letech 20. století. In: Šouša, J. – Miller, D. E. – Samal, M. H. (eds.): *K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách*: Praha, Karolinum 2001, s. 174.

5) Srov. např. Šutaj, Š.: *Občianske politické strany na Slovensku v rokoch 1944–1948*: Bratislava, Veda 1999, s. 244–246; Pešek, J.: *Štátna bezpečnosť na Slovensku, 1948–1953*: Bratislava, Veda 1999, s. 24–26.

táží úkoly přecházely přímo na Ministerstvo vnitra. Rušené oblastní zpravodajské odbočky byly v podstatě se svým výkonem, zaměstnanci a inventářem přičleňovány k Oblastním úřadovným státní bezpečnosti.

Za výkon zpravodajské služby tak od 1. ledna 1948 přebírali zodpovědnost přednostové Oblastních úřadoven státní bezpečnosti. Úspěšné plnění zpravodajských úkolů mělo podle představ vrcholných funkcionářů III. odboru Ministerstva vnitra zajistit vytvoření zpravodajských referátů Ostb pod svým přímým dohledem jednotlivých přednostů *a to až na další* výhradně z dosavadních zaměstnanců oblastních zpravodajských odboček.

K 1. lednu 1948 dosáhla státně bezpečnostní služba 1535 zaměstnanců a politické zpravodajství 738. S útvary na Slovensku šlo na celostátní úrovni celkem o 2804 zaměstnance.

Uspíšení komunistických příprav na nadcházející střetnutí, v rámci ministerstva vnitra, vyjádřené rozsáhlými organizačními i personálními změnami, vyhocovaly politickou situaci, stejně tak jako zostřený postup bezpečnostních orgánů proti politickým oponentům Komunistické strany Československa.⁶

SNB proti názorovým oponentům

Již 12. listopadu 1947 vydala „Skupina bezpečnostní“ ministerstva vnitra výnos *Stíhání některých protistátních trestných činů* signovaný vrchním odborovým radou JUDr. Janem Horou, určený podřízeným úřadovným státní bezpečnosti. Metodická pomůcka vycházela ze stanoviska, že některé trestné činy podle zákona na ochranu republiky z roku 1923 i jiných zákonů nejsou důsledně a bedlivě vyšetřovány, ač údajně právě těmito činy byla ohrožována Československá republika i její lidově-demokratická státní forma. To prý právě ukazují případy, které dnes jsou vyšetřovány na Slovensku, kde došlo až ku spiknutí a k úkladům o republiku.

V úvodu dokumentu byl pod zjevným sovětským vlivem jako jeden z důvodů jeho vydání zdůrazněn zahraničně-politický rozměr: Na poli mezinárodním je ČSR postavena na křížovatku

mezi východem a západem. Dnes příliš mnoho lidí zapomnělo na postavení našeho národa v době mnichovské, kdy republika zůstala osamocena, opuštěna západem a zapomněla také na dobu nesvobody a nemůže nalézt správnou cestu, která může jedinec vést ku zajištění našeho státu dobrým vztahem ku Sovětskému svazu a ostatním slovanským spojencům. Tyto osoby zapomínají, že toto spojenecké postavení ukládá i povinnost, chránit spojence a nepřipustit, aby jakýmkoliv způsobem byly znevažovány, zejména pak, aby se mohly objevovat různé nepravdivé a pobuřující zprávy. Podobným činům je nutno zabránit, poněvadž mohou u našich spojenců vyvolat dojem, že si československý stát neváží dostatečně svého spojení a mohou uvést do pochyb i celý spojenecký poměr.

Tato směrnice maskovala hlavní úkoly politické policie jako prevenci, tj. snahu zabránit tomu, aby zlo nemohlo vzniknout, tedy aby trestný čin nemohl být vůbec spáchán. Bylo prý povinností každého příslušníka bezpečnostních složek zabránit jakémukoliv trestnému činu, aby tak mohl být již v zárodku potlačen. Je-li tato skutečnost důležitá u všech trestných činů, bez ohledu na jejich povahu, je tím důležitější u činů, směřujících proti státu. Jedině preventivním potlačováním protistátní trestné činnosti je prý možno zabránit tomu, aby stát nebyl ohrožen ve svých základech a aby nebyla ohrožena jeho lidově demokratická státní forma páchaním nejtěžších trestných činů, jako jsou úklady o republiku, spiknutí proti státu, vojenská zrada, atd.

V reakci na přehlížení těchto úkolů výkonnými orgány národně bezpečnostní služby dokument odkazoval na platné předpisy. Tyto předpisy jsou prý nedostatečně využívány a nelze říci, že by bezpečnostní orgánové plně chápali úkoly, které jsou na ně vloženy. Mnohé vyšetřování působí dojmem, že bezpečnostní orgány si neuvědomují, že žijí v novém právním řádu a nechtějí pochopit, že předpisy vydané před revolucí se stejně vztahují i na osoby, které dnes vědomě a úmyslně překročí platný právní řád a ohrožují tak bezpečnost státu. Ministerstvo vnitra právě tehdy velmi rozhodně trvalo na nejpřísnějším stíhání podobných trestných činů a upozorňovalo na nejdůležitější směrnice, jichž každý výkonný orgán musí bezohledně používat, neboť jedinec tak lze zajistit bezpečnost státu, jeho samostatnost, jednotu a lido-

6) Žáček, P.: „Drtina v Plzni: Pokus o organizování reakční mocenské akce“. Prověřování jedné fámy na pozadí reorganizace ministerstva vnitra v letech 1947-1948: *Paměť a dějiny* 2008, č. 1, s. 60-64.

vě-demokratické státní zřízení a vůbec další zdárný vývoj ku prospěchu všech pracujících vrstev národa.

V závěrečné pasáži výnosu bylo zdůrazněno, že každý občan čsl. státu je povinen všimnout si těch osob, které porušují i jiná ustanovení zákona na ochranu republiky... Tím spíše pak je povinností bezpečnostního orgánu, jemuž to ukládá výkon služby, aby se věnoval cele svému úkolu a snažil se tak chránit stát a národ před zlomyslnými útoky různých nekalých živlů a příživníků proti státu. Pokud by se orgánové státní bezpečnosti neřídili těmito pokyny, tj. nevyvinuli tu největší služební horlivost, nezbylo by nadřazeným úřadům nic jiného, než se vši přísností zakročovat proti takové liknavosti.

Přednosta oddělení III/2 plk. Prunar ve svém tajném výnosu *Stíhání některých trestných činů proti státu* z 23. ledna 1948, adresovaném zemským velitelstvím Sboru národní bezpečnosti, expozituře v Ostravě a útvaru SNB 9600, rozšířil některé pasáže listopadového Horova výnosu. V úvodu konstatoval, že v poslední době bylo možno zaznamenat zvýšenou činnost, namířenou proti bezpečnosti státu, zejména pak na Slovensku. Ale i v českých zemích jsou mnozí příslušníci, české národnosti, kteří jsou činní proti republice a prohřešují se tak na vlastním národě... Činností těchto osob byl dle názoru vedení Sboru národní bezpečnosti brzděn zdárný vývoj republiky, ohrožován její klid a vnitřní bezpečnost a přímo či nepřímo podporováni zahraniční nepřátelé republiky, zejména odsunutí Němci, kteří docházejí podpory u některých zahraničních činitelů...

S opětovným odkazem na prevenci bylo zopakováno, že povinností všech bezpečnostních orgánů je sledovat, vyšetřovat a stíhat veškerou činnost nepřátel republiky. Včasným hlášením nutno předejít spáchání nebo rozšíření trestného činu. Při trestných činech proti státu měly bezpečnostní složky pátrat co nejenergičtěji po pachatelích a zjistit všechny spolupachatele, resp. návodce a pomahače trestných činů.⁷

Zemské velitelství Sboru národní bezpečnosti přistoupilo k vydání směrnice *Stíhání některých trestných činů proti státu* krátce nato - 5. února 1948. Zemský velitel SNB plk. Jan Dybal pod-

řízeným zdůrazňoval: „Někteří lidé si naši demokracii vykládají jako slabost, neboť nezakročuje dostatečně tvrdě a rázně proti protistátním živlům, sabotérům a nepřátelům republiky. Je nutno tyto protistátní elementy jasně a důrazně přesvědčit o opaku a rázně zakročit proti těm, kteří svou činností podporují vnitřní a zahraniční nepřátele republiky. Je nutno za všech okolností zabránit tomu, aby naší svobody tisku, shromažďovací a spolčovací bylo zneužíváno k protistátním činům.“

Bezpečnost státu, zajištění lidově-demokratického státního zřízení, měla být zajištěna bezohledným využíváním nejdůležitějších předpisů, zejména vybraných ustanovení zákona č. 50/1923 Sb., na ochranu republiky. Mezi preferované paragrafy patřilo pobuřování proti státu, kritika jednání ústavních činitelů, úřadů nebo orgánů republiky, veřejné popuzování k násilnostem, záštím, anebo jiným nepřátelským činům, šíření nepravdivých zpráv. Pod pojem šíření nepravdivých zpráv spadá tedy vše, co ve skutečnosti je lží, nesoucí se za poškozením našeho státu. Z tohoto důvodu nelze všechny případy tohoto trestného činu uvést... Není pochyb o tom, že tyto zprávy jsou zcela uměle a poplašně rozšiřovány nepřáteli čsl. státu, kteří mají zájem na tom, aby zde nebyl klid a aby tak bylo vyvoláno a připravováno pole pro jejich podvratnou činnost.

Výnos dokonce upozorňoval na členy parlamentu, kteří si údajně nebyli plně vědomi svého postavení, nechápali plně své povinnosti, porušili základní zásady Národní fronty, a ve svých výrocích na veřejných projevech dopustili se trestných činů... I v těchto případech měly orgány Sboru národní bezpečnosti podávat příslušná trestní oznámení s návrhem na provádění přípravného vyhledávání. „V případech objektivně zjištěné trestné činnosti, pokud nejedná se o osoby chráněné poslaneckou imunitou, je provádět vyšetřování, jak již bylo několikrát zdůrazněno, se vši důsledností a přísností. Buďtež vykonávány domovní prohlídky tak, jako by šlo o nejtěžší trestní čin proti státu.“

Směrnice vyžadovala důsledné předkládání informací ministerstvu vnitra o zjištěných případech; u důležitějších a význačnějších kauz pak příkládání opisů trestních oznámení. V neposlední řadě bylo všem podřízeným členům Sboru národní bezpečnosti příkázáno, aby všichni spolupracovali a byli při výkonu služby nápo-

7) Žáček (2008), s. 61-62, 64.

mocni složce státně-bezpečnostní, jíž přísluší provádění tohoto výnosu.⁸

Jak je zřejmé z několika citovaných pasáží, snažilo se vedení ministerstva vnitra i Sboru národní bezpečnosti v několika posledních měsících před únorem 1948 výrazně zpolitizovat činnost SNB a zneužít platné legislativy proti ideovým odpůrcům Komunistické strany Československa.

SNB proti politickým stranám

Politický spor kulminoval 13. února 1948 na 133. schůzi československé vlády, kdy se situace v resortu ministerstva vnitra stala předmětem ostrého střetu ministrů demokratických stran s komunisty. V reakci na to Ústřední výbor KSČ aktivizoval informační tok, a tak se v jeho vrcholných orgánech scházely zprávy získané stranickým aparátem, ale také z informačních zdrojů různých resortů, zejména z Ministerstva národní obrany a Ministerstva vnitra.⁹ Vedení komunistické strany tak bylo informováno o úvahách a jednáních předáků demokratických stran; v předstihu byla získána i informace o demisi ministrů, jež určila charakter vládní krize.¹⁰

Oblastní úřadovna státní bezpečnosti v Praze byla uvedena do stavu pohotovosti již 17. února 1948 v 16 hodin ústním pokynem přednosta III. odboru ministerstva vnitra. Vedení resortu mj. požadovalo zesílení ochrany předsedy vlády, ministrů vnitra a informací, zajištění osobní ochrany generálního tajemníka KSČ, ochranu budovy Čsl. rozhlasu a nerušeného provozu vybraných telefonních ústředí. O den později byla v ranních hodinách zesílena ochrana budovy předsednictva vlády.¹¹ Dne 19. února 1948

v 17. hodin ministr vnitra Nosek vyhlásil stupeň „ALFA“, kterým do Prahy přikázal útvary SNB Slovensko a 9600.

Jako první 20. února 1948 ve 12.50 hodin zareagoval sektor III-Aa, který šifrovaným radiogramem všem zpravodajským orgánům nařídil zřídit ze spolehlivých osob stálé obsluhy dálkopisů. Bylo nařízeno podávat zprávy ve dne i v noci a věnovat pozornost výhradně vývoji politické situace.¹²

Podle kabinetu ministra vnitra oznámili ministři strany národně socialistické strany demisi v 16 hodin; již tehdy ministerstvo vnitra nařídilo svým úředníkům, aby zůstali v pohotovosti. O hodinu později je pak následovali ministři Demokratické strany a v 19. hodin strany lidové.¹³ V 18.00 hodin byla při poradě na ministerstvu vnitra ústně nařízena okamžitá přísná pohotovost Sboru národní bezpečnosti. Oddělení III/1 dálkopisem přeneslo tuto informaci všem podřízeným složkám SNB i bezpečnostním referentům okresních (ústředních) národních výborů na celém území Československé republiky.¹⁴

O půl hodiny později místní velitelství SNB Praha rozeslalo telegram nařizující všeobecnou přísnou pohotovost všech příslušníků s rozkazem, aby zůstali do vydání dalších rozkazů na stanicích a velitelstvích SNB. Krátce nato byly přezkoušeny veškeré spoje a připravená motorová vozidla uvedena do pohotovosti.¹⁵

Ve 20 hodin oddělení III/1 ministerstva vnitra telefonicky předalo bezpečnostním referátům Zemských národních výborů i úřadovnám národní bezpečnosti v Praze, Plzni, Liberci, Brně a Olomouci pokyn sledovat tisk těch stran, jejichž ministři podali demisi. Na články, které by byly pobuřujícího obsahu a protivládní tendence, je třeba upozornit ihned ministerstvo vnitra.¹⁶

Místní velitelství SNB krátce nato zřídilo první pohotovostní oddíl v podobě asistenční roty vyzbrojené puškami a obuš-

8) Archiv bezpečnostních složek (dále jen „ABS“), f. 305-XX-X. Věc: Stíhání některých trestných činů proti státu, čj. 12 taj./1948-Ia.

9) Hanzlík, F. – Pospíšil, J.: *Soumrak demokracie. Reicinovo obranné zpravodajství na cestě k moci*: Vizovice, Lípa 2000, s. 173–175; Kaplan, K.: *Pět kapitol o únoru*: Brno, Doplněk 1997, s. 286–312.

10) Žáček, P.: V-101. Agent, ze kterého se dalo žít. In: *Posledné a první slobodné(?) volby 1946, 1990*. Bratislava, Veda 2006, s. 140–148. Získávání a předkládání informací získaných zejména spolupracovníky z řad politických stran Národní fronty pochopitelně kontinuálně trvalo po celou dobu krize.

11) ABS, a.č. 10609. Zpráva o událostech ve dnech 20. – 26. II. 1948, čj. 521/48-taj, 17. 3. 1948.

12) ABS, f. 310-61-4. Zpráva o činnosti sektoru A v době od 20. 2. do 1. 3. 1948.

13) ABS, f. 310-61-5. Vládní krize – přehled nejdůležitějších událostí, příloha k čj. Zb-57/taj.-48.

14) ABS, f. f. 305-365-1. Přehled nejdůležitějších opatření nařízených a provedených ve dnech 20. února až 1. března 1948, odd. III/1.

15) ABS, f. 305-365-1. Úhrnná situační zpráva o činnosti MV-SNB Praha ve dnech 20. – 29. II. 1948, 1. 3. 1948.

16) ABS, f. 305-365-1. Přehled nejdůležitějších opatření nařízených a provedených ve dnech 20. února až 1. března 1948, odd. III/1.

ky (pět důstojníků + sto gážistů). Několik hodin po půlnoci obdržel odbor III ministerstva vnitra a Zemské velitelství SNB Praha hlášení o dosažení pohotovosti MV SNB v síle 124 důstojníků a 1859 gážistů; o něco později se k nim připojilo i 231 členů kriminální služby a 120 příslušníků složky Státní bezpečnosti.

Posilové jednotky během 22. února 1948 zvýšily v Praze počty příslušníků SNB na 134 důstojníků a 2116 gážistů. Vyjma několika napomenutí, neměli příslušníci MV-SNB důvod k služebním zákrokům. Zřejmě se jednalo o menší zásahy u skupin debatujících dělníků a studentů, které se v centru Prahy pohybovaly v odpoledních a večerních hodinách.

O 4.00 hodině ranní 23. února 1948 bylo nařízeno zajištění důležitých objektů podle „poplachového plánu“ připraveného 19. února 1948. Jejich střežení příslušníci vybraných útvarů SNB zahájily již o dvě hodiny později.

Prezidium ředitelství národní bezpečnosti obdrželo výnos ministerstva vnitra, na jehož základě byla zakázána například veřejná shromáždění národních socialistů; konkrétně akce okresního sekretariátu plánovaná na další den v paláci „Merkur“ s programem *Politická situace*.

Před polednem zahájilo z příkazu Ústředny státní bezpečnosti osmdesát příslušníků SNB prohlídky ústředního sekretariátu národně socialistické strany v Praze I., na náměstí Republiky a krajského sekretariátu téže strany v Praze XII.¹⁷ Ve 14.00 hodin stav místního velitelství SNB Praha zesílili příslušníci útvaru 9600 o 28 důstojníků a 861 gážistu. O necelou hodinu později rozptýlila vyslaná hlídka SNB rozrůstající se shluk občanů na Náměstí republiky.¹⁸ V 15.45 hodin se již před sekretariátem soustředil dav čítající asi 500 osob, který se podle hlášení v podvečer rozrostl – po připojení členů průvodu, který se odebral na Hrad – až na 2000 osob. Demonstranti byli vytlačeni směrem k nábřeží a tam pořádkovými složkami SNB rozptýleni.

17) ABS, f. 305-365-1. Situační zpráva o událostech během všeobecné pohotovosti SNB, presidium ŘNB, 27. 2. 1948.

18) ABS, 305-365-1. Úhrnná situační zpráva o činnosti MV-SNB Praha ve dnech 20. – 29. II. 1948, plk. Tocháček, 1. 3. 1948.

Oblastní úřadovna státní bezpečnosti v Praze zároveň provedla prohlídky ve 4 dalších sekretariátech národních socialistů. Další kolo prohlídek, tentokrát sekretariátů Svazu brannosti, realizovalo 40 příslušníků Státní bezpečnosti v odpoledních hodinách. Celkem bylo prohlédnuto 34 sekretariátů, o kterýžto prohlídkách byla podrobná zpráva předložena ministerstvu vnitra. Zvláštního pozorovatele oblastní úřadovny Stb, vyslaného do sekretariátu sociálních demokratů, posléze následoval i asistenční oddíl SNB.

Spolkové oddělení ředitelství národní bezpečnosti mezitím zakázalo pořádání veřejného projevu okresního výboru národně socialistické mládeže v Praze XV. Místní organizace Čs. strany lidové pod tlakem situace sama odvolala žádost o povolení shromáždění na 25. února, které se mělo konat v restauraci „U Hrdinů“ v Jalovských dvorech. Stejně tak odvolal Ústřední svaz lékárníků svůj manifestační projev, připravovaný na 28. února v Ústřední knihovně hlavního města Prahy.

Po 22. hodině večerní hlásily bezpečnostní složky ve vnitřní Praze pouze menší hloučky debatujících, jež se však do půlnoci rozešly. Pouze před sekretariátem strany sociálně-demokratické zůstal hlouček asi 50 osob, které tam debatovaly.¹⁹ Podle jiné zprávy ještě dvacet minut před půlnocí demonstrovalo před Melantrichem na Václavském náměstí asi 4000 osob, provolávající různá hesla. Z nich se ovšem jen menší skupiny odhodlaly semknutě odpochodovat ulicemi Prahy. Teprve po jejich rozptýlení měl v ulicích vnitřní Prahy nastat klid.

Po oba zbývající dny vládní krize byly asistenční oddíly SNB nasazovány proti demonstrantům, zejména z řad studentstva. Proti demonstrantům zasahovaly bezpečnostní složky často z důvodu, aby se nestřetli s manifestacemi organizovanými komunisty, na Václavském náměstí, před budovou Čs. rozhlasu, u Obecního domu, v Železné, Pařížské, Opletalově, Nerudově ulici, na Pohořelci, Malostranském i Karlově náměstí. Orgány SNB opakovaně konstatovaly, že shluky či průvody byly pořádkovými složkami rozptýleny.

19) ABS, f. 305-365-1. Situační zpráva o událostech během všeobecné pohotovosti SNB, presidium ŘNB, 27. 2. 1948.

Přestože orgány SNB opakovaly, že při zákrocích pořádkové složky Sboru národní bezpečnosti nebylo zbraní použito, jedna střela „nešťastnou náhodou“ zranila studenta Josefa Řehounka. Jeho zranění bylo těžké a zanechalo trvalé následky. Zranění způsobeno bylo Řehounkovi odraženou střelou, když při rozptylování hloučku vyšla příslušníku SNB z palné zbraně nešťastnou náhodou rána.

Dne 24. února 1948 příslušníci SNB pro nepřístojné chování na veřejných místech předvedli 24 „výtržníků“, z nichž 19 bylo potrestáno vězením, 2 předání Státní bezpečnosti, 2 kriminální policii a pouze jedna osoba se dočkala propuštění. Druhého dne již byl zajištěno 94 osob, z nichž se 88 dostalo do vězení pro přestupek. Z předvedených osob byla většina vysokoškolských studentů.²⁰

Celkový stav příslušníků Sboru národní bezpečnosti v Praze vystoupil 25. února 1948 až na 176 důstojníků a 3805 gážistů, z nichž bylo 55 důstojníků a 1725 příslušníků pohraničních útvarů 9600. Poněkud absurdně zněla věta jednoho z hlášení: „Během dne nestaly se v obvodu velké Prahy žádné zvláštní události významnějšího rázu.“²¹

SNB a cenzura

Ředitelství národní bezpečnosti v Praze aktivizovalo svoji činnost ještě před telefonickou zprávou o pohotovosti. Zejména tiskové oddělení zahájilo zostřenou přehlídku tisku. Podle pokynu ministerstva vnitra byly dva exempláře povinných výtisků hned přehlíženy, nejsou-li události komentovány způsobem protivládním a protistátním. V průběhu prvních dvou dní krize prý nebylo v tisku zjištěno nic závadného.²²

Dne 23. února 1948 byl ve spolupráce oddělení III/1 a III/4 ministerstva vnitra vydán oběžník, který nařizoval, aby proti časopisům, obsahujícím hrubé útoky na Sbor národní bezpečnosti,

bylo zakročeno tiskovým zabavením. Správní úřady národní bezpečnosti byly vyzvány, aby upozornily všechny tiskaře ze svého obvodu na povinnost předkládat včas povinné výtisky veškerých tiskovin.

Z poměrně dlouhého seznamu „konfiskovaných“ tiskovin lze uvést ostravské *Nové Slovo a Hlas* z 22. února, *Svobodné slovo, Naší svobodu, Týden v obrazech a Vývoj* z 25. února a některá další periodika. *Svobodné slovo* po zabavení dokonce dva dny nevycházelo. Podle rozhodnutí předsednictva vlády byl tento časopis od 27. února 1948 znovu připuštěn a na přechodnou dobu podroben předchozí přehlídce, kterou vykonávalo ředitelství národní bezpečnosti v Praze a ministerstvo informací. K 6. březnu 1948 orgány SNB celkem zastavily 65 časopisů, mezi nimi týdeníky *Dnešek, Obzory, Vývoj, Svobodný zítřek* a *Sobota*.

Aby mohl být cenzurován také zahraniční tisk, soustředil se jeho dovoz v Orbisu v Praze a pro Slovensko u firmy Journal v Bratislavě. Závadné výtisky byly nadále vyřazovány z prodeje. Zároveň se připravoval zásah proti tiskové službě velvyslanectví Spojených států amerických, která česky psanou publikaci „USA – americká informační služba“ rozesílala i na soukromé adresy.

Straně národně socialistické tak zůstalo pouze *Svobodné slovo* v Praze a *Nová politika* v Brně a lidové straně *Lidová demokracie* v Praze a *Lidová Obroda* v Brně. Nebylo divu, že vedení III. odboru ministerstva vnitra v závěru své zprávy konstatovalo: Po stránce organizace a výkonu služby nebylo v oboru policie tiskové shledáno závad.²³

Divadelní oddělení ředitelství národní bezpečnosti navíc 26. února 1948 předvolalo všechny kabaretní podnikatele v obvodu Velké Prahy a uložilo jim předložit k nové přehlídce texty předváděných programů. Z programu byla všechna čísla politického obsahu vyloučena, případně pozměněna. Inspekční úředníci měli příkázáno nepřipouštět jakékoliv extempore, která by ohrožovala vážnost politických změn.²⁴

20) 305-365-1. Situační zpráva o událostech během všeobecné pohotovosti SNB, presidium ŘNB, 27. 2. 1948.

21) ABS, 305-365-1. Úhrnná situační zpráva o činnosti MV-SNB Praha ve dnech 20. – 29. II. 1948, plk. Tocháček, 1. 3. 1948.

22) ABS, 305-365-1. Situační zpráva o událostech během všeobecné pohotovosti SNB, presidium ŘNB, 27. 2. 1948.

23) ABS, f. 305-365-1. Zkušenosti a poznatky z činnosti úřadů v době od 20. 2. do 1. 3. 1948, 8. 3. 1948.

24) ABS, 305-365-1. Situační zpráva o událostech během všeobecné pohotovosti SNB, presidium ŘNB, 27. 2. 1948.

Post scriptum

Ještě 27. února 1948 bezpečnostní orgány reagovaly na fámy o úmrtí postřeleného studenta J. Řehounka, jehož demonstrativní pohřeb jako svého času studentu Janu Opletalovi se měl konat následujícího dne za účasti veškerého studentstva. K udržení pořádku bylo okolo patnácté hodiny u čtyřech vysokých škol nasazeno po dvou četách příslušníků SNB. Hloučky studentů u Vysoké školy obchodní v Horské ulici, stejně jako u strojní a elektrotechnické fakulty na Karlově náměstí, právnické fakulty v Pařížské a filozofické na Smetanově nábřeží byly bez závady rozptýleny.

Následujícího dne již nikdo nenarušoval projevy vládních a stranických činitelů ani pochod oddílů SNB Prahou. Pro nasazené útvary Sboru národní bezpečnosti převzetí moci skončilo 29. února 1948 ve 13 hodin, kdy byla všechna mimořádná opatření zrušena a stávající kasární pohotovost přiměřeně snížena.²⁵

Sbor národní bezpečnosti první zatěžkávací zkoušku ve prospěch komunistického režimu zvládl. S pomocí všech jeho bezpečnostních složek byly obratně naplněny cíle Komunistické strany Československa, které se podařilo výrazně posílit své postavení v Československu a převzít moc. Nejdůležitější úkoly však SNB ještě čekaly...

25) Úhrnná situační zpráva o činnosti MV-SNB Praha ve dnech 20. – 29. II. 1948, plk. Tocháček, 1. 3. 1948.

Únor 1948 v mezinárodním kontextu

Jindřich Dejmek

Historický ústav Akademie věd ČR

Akceptování americké hospodářské pomoci a zvláště její multilaterální formy většinou západoevropských států v létě 1947 bylo pravděpodobně jedním z posledních podnětů k definitivnímu obratu ve zahraniční politice Moskvy. Stalin, který se mohl již v předcházejících měsících přesvědčit, že možnosti další sovětské expanze mírovou cestou jsou díky západní reakci prakticky vyčerpány, podnikl v následujícím období v evropském horizontu několik dalších ofenzivních kroků. V jejich důsledku byl ovšem starý kontinent definitivně uvržen do studené války, jež mohla v takto vypjaté podobě skončit teprve po jeho smrti.¹

Snaha Moskvy o dotvoření vlastního bloku

Jedním z bezprostředních cílů jeho snah bylo dokončení vybudování bloku „nových demokracií“ ve střední a východní Evropě, jež znamenalo jejich totální mocenskou unifikaci podle sovětského vzoru a současně absolutní zahraničně-politické podřízení diktátu Moskvy, a to i v rovině ekonomické (a také ideologické a kulturní).² Dalším cílem byla snaha využít některých silných komunistických stran západní Evropy, zvláště ve Francii a Itálii, k vyostření tamních sociálních kolizí a tedy zkomplikování poválečné

1) Z novější literatury o sovětské zahraniční politice na počátku studené války srov. např. Mastný, V.: *Studená válka a sovětský pocit nejistoty 1947–1953*. Stalinova léta: Praha, Aurora 2001 (angl. originál: Mastný, V.: *The Cold War and Soviet Insecurity*. The Stalin Years: New York, Oxford University Press 1996), z ruských autorů nejlépe Zubok, V. – Pleszakov, K.: *Inside the Kremlin's Cold War. From Stalin to Khrushchev*: Cambridge, Harvard University Press 1997, zde užíván polský překlad: *Zimna wojna z za kulis Kremla. Od Stalina do Chruščova*: Warszawa, Książka i Wiedza 1999.

2) Srov. např. Bartoszewicz, H.: *Polityka Związku Sowieckiego wobec państw Europy Środkowo-wschodniej w latach 1944-1948*: Warszawa, Książka i Wiedza 1999, s. 321 an.

rekonstrukce těchto většinou stále vyčerpaných oblastí. V neposlední řadě Moskva změnila svůj postoj k německému problému, kde – po finálním nezdaru na konferenci ministrů zahraničních věcí v britské metropoli koncem roku 1947 – opustila svůj plán postupného ovládnutí celého Německa při jeho maximálním ekonomickém využití a nahradila jej brzy výstavbou východoněmeckého státu podle vlastního mocenského modelu. Netřeba snad ovšem dodávat, že v takto nově brutálně vymezených mantinelech již představitelé menších států – na východě Evropy samozřejmě mnohonásobně více nežli na západě či severu – pozbyli možnosti jakýchkoliv manévřů. Politika „s východem i západem“, o jakou usilovali od války např. (ale nejen) čeští demokraté v čele s Edvardem Benešem, se ukázala v nových podmínkách nerealizovatelnou.

Prvním, i když teprve s jistým odstupem náležitě vyhodnoceným krokem nového kursu Stalinovy politiky, byla obnova přímé absolutní podřízenosti jednotlivých komunistických stran intencím sovětského vedení, jejímž vnějším projevem se koncem září 1947 stalo založení tzv. Informačního byra komunistických stran, Kominformy.³ Původně téměř tajné schůzce vysokých představitelů komunistických stran SSSR, pěti menších středoevropských zemí a také Francie a Itálie v polské Szklarskej Porębě jednoznačně dominovali zástupci Moskvy v čele s Andrejem Ždanovem, jenž tu také ve svém referátu narýsoval příští koncepci dalšího postupu, samozřejmě za přizvukování části nejoddanějších stalinistů v čele se zástupci komunistické Jugoslávie. Podle Ždanova se svět definitivně rozdělil na dva tábory, imperialistický a lidově demokratický. Zatímco první, vedený USA, se prý měl připravovat k útočné válce proti Sovětskému svazu a tzv. „novým demokraciím“ (jedním z projevů byla předjímaná rekonstrukce a následná remilitarizace Německa), druhý se musel chystat na náležitou „obranu“. Jedním z konkrétních instrumentů měla být mobilizace „mas“ v západní Evropě proti realizaci Marshallova

3) Srov. např. Gibjanskij, L.: *Informbyro a východní Evropa. Vzájemný poměr vnitřních a vnějších faktorů v procesu sovětizace*: Soudobé dějiny 1994, č. 4–5, s. 463 ad.; Zacharias, M.: *Powołanie Kominformu w 1947 r. Przyczyny, przebieg, skutki*: Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowej (Warszawa), č. 31, 1996, s. 95–116.

plánu; dalším pak celková aktivizace komunistických stran a jejich partnerů, a to i proti „zrádným“ socialistickým a dělnickým stranám na Západě a jejich představitelům v čele s C. Attleem, E. Bevinem, L. Blumem, K. Schumacherem a dalšími.

Schůzka v Szklarskej Porębě se ovšem výrazně dotkla i Československa a jeho komunistických lídrů. Jugoslávští stalinisté v čele s Milovanem Djilasem a Edvardem Kardeljem a také jejich rumunští a maďarští soudruzi totiž podrobili tvrdé kritice ty komunistické představitelé, kteří prý příliš navykli „buržoazní demokracii“ či podléhali – jak to vykřikoval Mihály Farkas – „parlamentnímu kreténismu“.⁴ V podkrkonošském městečku se sice tyto výtky stalinistických fanatiků (z nichž mnozí dříve či později sami skončili v komunistických vězeních) obraceli především proti soudruhům z Francie a Itálie, z nichž zvláště druzí měli za sebou masovou základnu zdaleka největší komunistické partaje na západ od hranic SSSR. Snadno se však mohla vztáhnout i na jejich kolegy z Československa, kteří – v té době vlastně již jako jediní v celé střední a východní Evropě s výjimkou Finska – zasedali v kabinetech s představiteli dalších stran, nejvíce právě oněch tolik opovrhovaných (a nenáviděných) reformistických socialistů. Přítomní zástupci KSČ v čele s jejím generálním tajemníkem Rudolfem Slánským ovšem této kritice ihned přitakali – a brzy z ní vyvodili bez ohledu na své závazky vůči partnerům v Národní frontě dalekosáhlé důsledky.⁵

Vedení KSČ, směřující pochopitelně k dosažení absolutního mocenského monopolu i bez podnětu svých zahraničních soudruhů, se již od léta 1947 zabývalo různými eventualitami dalšího postupu. Část představitelů sice chtěla optimisticky věřit tomu, že KSČ skutečně uchvátí „duši národa“ (vypůjčíme-li si jedno z jejich agitačních hesel) a získá v plánovaných volbách mírnou nadpoloviční většinu, což ji umožní prosadit svoji vizi – tedy stalinský model „socialismu“ – parlamentní cestou. Většina včetně Klemen-

4) Zacharias (1996), s. 106.

5) Zvláště se v té souvislosti v Szklarskej Porębě vyznamenával představitel KSS R. Baštovanský (za války dlouhou dobu zastánce přeměny Slovenska s sovětskou svazovou republiku), jenž svoji vlast líčil – díky majoritě tamní demokratické strany – jako „rejdiště reakcionářů.“ Ostatně i Slánský bryskně reagoval příslibem, že bude omezena partajní pluralita třetí republiky a její „buržoazně demokratický“ charakter...

ta Gottwalda však takovému scénáři nevěřila a připravovala se na jiné alternativy včetně odvetné reakce na stále obávaný scénář „úřednické vlády“.⁶ Konference ve Szklarskiej Porębie ale přesto vnesla do těchto úvah četné změny. Od konce války většinou lídrů KSČ v čele s Gottwadem prosazovaná „vlastní, československá“ cesta k socialismu byla nyní – i když zatím jen „interně“ – opuštěna a naopak byly urychleny mnohonásobné kroky k dosažení mocenského monopolu a následné přestavby státu přesně podle sovětského vzoru.

V zahraničně politické oblasti měla nyní strana maximálně rozvinout propagandu proti anglo-americkým imperialistům a jejich „přísluhovačům“, což ji ostatně usnadňoval výrazný vliv komunistických exponentů v řadě (zdaleka ne jen partaji přímo podřízených) periodik a dominantní role při řízení Československého rozhlasu.⁷ V oblasti vnitřní pak měla především nadále posilovat pozice v ozbrojených složkách ministerstva vnitra a také rozmnožovat – dosud ne zcela dostatečně – posty na klíčových místech armády. V neposlední řadě měla – vedle demagogické „mobilizace“ mas náležitým akcentováním řady sociálních problémů – nadále získávat stoupence prokomunistického kursu v dalších stranách národní fronty, zvláště sociální demokracii a také v řadách svého nejsilnějšího oponenta, straně národně socialistické. Dalším přípravným krokem před finálním mocenským střetem mělo být ne-li úplné rozbití, tedy jistě oslabení pozic vítěze předcházejících voleb na Slovensku, demokratické strany.⁸

Výsledky následujícího mocenského nástupu KSČ ve čtyřech měsících do konečného střetu v únoru 1948 byly ovšem nejednoznačné a v každém případě dávaly spíše za pravdu těm z jejích vedoucích představitelů, kteří nevěřili v možnost absolutního vítězství v případném svobodném volebním duelu. Strana sice nadále

6) Srov. např. Kaplan, K.: *Nekrvavá revoluce*: Praha, Mladá fronta 1993, s. 73 an.

7) Za zmínku jistě stojí, že vedení KSČ vydávalo – jako jediná strana tehdejší ČSR i jedinou revui, specializující se na otázky zahraniční politiky, Světové rozhledy. Zatímco zpočátku její obsah ještě odrážel alespoň částečně názory většiny Národní fronty, právě ve druhém pololetí se změnila v ryze monotónní platformu domácích stalinistů, faktický orgán právě tehdy založeného tzv. mezinárodního oddělení ÚV KSČ.

8) Kaplan (1993), s. 74–75.

sílila a počátkem roku 1948 přesáhl počet její stranické základny půl druhého milionu, čímž se – po italské KS – stala druhou nejpočetnější v Evropě mimo SSSR. Dařilo se jí také dále posilovat pozice v policii a částečně i v armádě, zvláště v jejích zpravodajských složkách, což samozřejmě komunisty nesmírně zvýhodňovalo v nadcházejícím finálním zápase. Celkové postavení v ozbrojených silách však straně stále nezaručovalo plnou podporu armády (a její představitelé byli také dobře informováni o nemalém počtu vyslovených antikomunistů ve velitelském sboru). V jiné důležité složce, diplomacii, pak byli pozice komunistů dosud zcela nevýrazné.⁹

Na Slovensku KSS pod záminkou boje proti separatistickému ľudáckému „podzemí“ dokázala sice vyvolat na konci září 1947 vleklou krizi, jejímž výsledkem bylo oslabení postavení dosud dominující demokratické strany v exekutivě, tedy bratislavském sboru pověřenců. Bez ohledu na podporu většiny někdejších partyzánů se však KSS v čele s G. Husákem nepodařilo demokracii výrazně oslabit a krize skončila kompromisem. Přitom naznačila, že i oponenti stalinistů mohou zmobilizovat alespoň ve velkých městech na svoji podporu početné segmenty obyvatelstva (tentoto příklad byl ovšem českými nekomunisty o pár měsíců později zcela ignorován).¹⁰ Řada představitelů demokratických sil včetně prezidenta pak dokonce považovala výsledek mocenského střetu ve východních částech státu za komunistickou porážku, což jim dodávalo optimismu i do budoucna.

9) Podle výpočtu jednoho z největších znalců této problematiky, Františka Hanzlíka, tvořili aktivní komunisté a jejich spojenci zhruba 25–30% profesionálních důstojníků československé armády. Nejméně 15% tvořili naopak vyslovení „antikomunisté“, rekrutující se z vyšších důstojníků ze Západu, někdejších legionářů atd. Zbývající většinu tvořili více méně apolitičtí vojenští profesionálové; srov. např. Hanzlík, F.: *Vojenské obrané zpravodajství v zápase o politickou moc 1945–1950*: Praha Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu 2003, s. 80–81. Pravdou ovšem je, že ještě na podzim 1947 byli pozice antikomunistů oslabeny, když bylo ze svých funkcí odvoláno několik generálů včetně tří velitelů armádních sborů. Mezi vedoucími úředníky MZV a vyššími diplomaty měla KSČ zhruba 12%.

10) Srov. např. Barnovský, M.: *Na cestě k monopolu moci. Mocensko-politické zápasy na Slovensku v letech 1945–1948*: Bratislava, Archa 1993, zvl. kap. 10.

Západ a Československo před únorovou krizí

Jestliže bylo připomenuto těsné propojení aktivit lídrů KSČ s politikou Moskvy, od níž se československým stalinistům dostávalo nejen pokynů, ale také přímé podpory, je třeba se podívat i na stranu druhou. Jaké byly vazby českých a případně slovenských demokratů se Západem? A jakou podporu mohli od svých ideových i politických partnerů z druhé strany pomyslné „železné opony“ očekávat? Odpověď na tyto otázky není jednoduchá, neboť v sobě nutně zahrnuje připomenutí složité zahraničně-politické situace obou velkých západoevropských demokracií, Francie i Velké Británie, stejně jako takřka globální rozměr jejich vnější angažovanosti stejně jako politiky USA. V nich ovšem Československo – stejně jako na sklonku dekády předcházející – nehrálo a vzhledem ke své geopolitické poloze ani nemohlo hrát klíčovou roli.

Pro Washington zůstala – vedle koncepce „zadržení“ náporu komunistických sil – primární rekonstrukce západoevropského hospodářství, s ní související politická stabilizace západní části kontinentu a v neposlední řadě rozřešení německé otázky.¹¹ Pro Londýn a ještě více pro Paříž, angažované z velké části v zámoří problémy svých rozpadajících se říší, byla prioritní otázka bezpečnosti, v níž se namísto původní obavy z mocenské renesance Německa dostávala do popředí hrozba sovětská.¹² Je pochopitelné, že se všechny tyto i další zájmy a tendence promítaly i do postojů těchto velmocí k Československu, jež ostatně velká část západních vládních činitelů – zvláště ve Washingtonu – již ve druhém pololetí roku 1947 „odepsala“ jako zemi ležící v dominantní sovětské sféře.¹³

Vedoucí reprezentanti československých demokratických kruhů si ovšem uvědomovali, že akceptování Stalinova diktátu ve věci účasti na Marshallově plánu znamená v jistém smyslu rezig-

naci na aktivnější zahraniční politiku, což ostatně jen potvrzovaly rozhovory, jež měl v Moskvě v polovině prosince téhož roku ministr zahraničního obchodu Hubert Ripka.¹⁴ Zvláště části českých demokratických lídrů však nelze ani v těchto osudných měsících upřít snahu takřka v poslední chvíli posílit vazby své země s demokratickým Západem, i když je příznačné, že se většina iniciativ odvíjela spíše než na institucionální bázi diplomatické v rovině osobních vztahů jednotlivých politiků s jejich partnery ve Francii a Velké Británii. Právě tyto dvě velmoci, zvláště čtvrtá republika a staronový program československo-francouzského spojení, totiž hrály v jejich úvahách prim, daný ostatně i chladně korektním postojem Trumanovy administrativy k ČSR. Americká diplomacie vůči Československu vycházela takřka až do konce roku 1947 s pochybné koncepce velvyslance L. Steinhardta, podle níž zadržení jakékoliv finanční pomoci pražské vládě povede k ekonomickým problémům, jež oslabí především pozice KSČ.¹⁵ Britové a ještě méně Francouzi však toto dictum nesdíleli a to dávalo československým demokratům – alespoň podle jejich názoru – poslední možný prostor k manévru.

Prezident a jeho spolupracovníci se především ani po Stalinově „vetu“ nevzdávali své vize nové aliance s Francií, třebaže ta už nyní – po vytlačení zástupců francouzských komunistů z pařížské vlády – neměla podporu K. Gottwalda a jeho soudruhů. Podobně jako o něco později ve vztahu k Velké Británii se přitom iniciativy chopila především skupina představitelů lidové strany, kteří mohli využít svých kontaktů s francouzské katolické Hnutí republikánského lidu (MRP) jako jednou ze dvou klíčových složek politického establishmentu čtvrté republiky. Jejich zástupce, poslanec Ivo Ducháček, v té době předseda zahraničního výboru Ústavodárného národního shromáždění, se už na přelomu července a srpna 1947 (tedy pouhé tři týdny po Stalinově zásahu proti čs. účasti na pařížské konferenci) vypravil do metropole na Seině, aby se pokusil obnovit jednání o smlouvě.¹⁶ A dosáhl jistého úspěchu.

11) Viz např. Ninkovich, F.: *Germany and the United States. The Transformation of the German Question since 1945*. New York, Twayne Publishers 1995, kap. III.

12) Srov. např. Young, J. W.: *Britain, France and the Unity of Europe, 1945-1951*: Leicester U.P. 1984, zvl. 70 an.

13) Mania, A.: *The National Security Council i amerykańska polityka wobec Europy Wschodniej w latach 1945-1960*. Krakov, Uniwersitet Jagelloński 1994.

14) Ripka, H.: *Únorová tragédie*: Brno, Atlantis 1995, s. 130-132.

15) Srov. např. Kamiński, M. K.: *Polska i Czechosłowacja w polityce Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii 1945-1948*: Warszawa, Książka i Wiedza 1991, s. 231-232.

16) Srov. Ducháček, I.: *O zahraničně-politickou orientaci ČSR před únorem 1948*: Svědectví 1973, č. 45, Paříž, s. 63-64.

V rozhovorech s šéfem Quai d'Orsay Georgem Bidaultem (jinak lídrem MRP) Ducháček získal příslib, že francouzská strana vyjde vstříc českým partnerům v otázce automatické aplikace závazků připravovaného spojení, a navíc připravil půdu k oficiální návštěvě ministra Františka Hály, místopředsedy své strany. K té došlo ve druhém zářijovém týdnu, přičemž tu Bidault uslyšel, že zájem českých demokratů je za každou cenu zabránit definitivnímu rozdělení Evropy, z něhož by profitovalo jediné Německo (Hála v tomto smyslu vypracoval pro Francouze také obsáhlé memorandum). Hálovy (a Ducháčkovy) rozhovory sice nepřinesly bezprostřední výsledek; neznamenal však ani skončení jednání. Oba lidovci se pak vydali rovnou do Londýna, kde se podobně pokoušeli apelovat šéfa Foreign Office E. Bevina, aby se i Britové snažili zadržet definitivní parcelaci starého kontinentu.¹⁷ Jenže vláda C. Attleeho, usilující především o zaangažování USA na západoevropské bezpečnosti, sledovala cíle odlišné a předešle, že námitky jejích diplomatů nakonec přispěly i k definitivnímu nezdaru československo-francouzského projektu.

Ani mezi Francouzi neexistoval na podzim 1947 na možnou obnovu spojení s Prahou jednotný názor, část politiků včetně tehdejšího předsedy vlády si však uvědomovala především psychologickou důležitost případného podobného instrumentu. Francouzská strana byla proto ochotna vyjít částečně vstříc i československému požadavku, aby se závazky smlouvy alespoň nepřímo vztahovaly i na eventuální spojence Německa, což byla nyní pro KSČ i její moskevské patrony hlavní záminka k odmítnutí paktu. Jenže do dalších jednání zasáhlo několik dalších okolností, jež měly jeho realizaci definitivně zmařit. Proti případnému podpisu smlouvy s ČSR se nyní zásadně stavěli britští i američtí diplomaté, přičemž první upozorňovali na povinnost Francouzů konzultovat s nimi podle smlouvy z Dunkerque podobná rozhodnutí (podle některých autorů dokonce Britové na počátku podzimu 1947 Francouzům hrozili, že v případě jejich nového

„angažování se“ na východ od Německa vypoví britsko-francouzskou spojeneckou smlouvu, tedy základní pilíř bezpečnosti čtvrté republiky). Ještě více na postoj Quai d'Orsay zapůsobil už zmínění totální nezdar poslední konference ministrů zahraničních věcí o německé otázce v Londýně, kde se Bidault definitivně přesvědčil, že se francouzské aspirace v Porýní nedočkají žádné ruské podpory. Roztržka mezi Bidaultem a Molotovem ovšem musela ovlivnit i další postoje Francouzů k Československu, o němž část jejich diplomatů již předtím uvažovala jako o potenciální „x-té“ sovětské republice.¹⁸

V listopadu 1947 byl projekt nového francouzsko-československého paktu definitivně odbyt, o čemž se ostatně přesvědčil při své návštěvě metropole nad Seinou i místopředseda pražské vlády, předseda národních socialistů Petr Zenkl. Ten prý sice přivezl do Paříže osobní dopis E. Beneše pro jeho francouzského kolegu Vincenta Auriola, aby se Francie nevzdávala svého angažmá ve střední Evropě.¹⁹ V Praze si však již brzy přečetli report svého velvyslance J. Noska, resumujícího Bidaultův výrok o tom, že projekty spojeneckých smluv Francie s Československem (a také Polskem) „je třeba nechat ležet“²⁰. Když prakticky ve stejné době skončila bezvýsledně zmiňovaná londýnská konference ministrů zahraniční, bylo zjevné, že jakýkoliv „most“ mezi Západem a Východem definitivně pozbyl svůj klíčový konstrukční prvek, totiž kooperaci mezi anglosaskými velmocemi a SSSR. Všude tam, kde dosud političtí činitelé uvažovali o jakékoliv „třetí“ cestě, např. právě ve Francii, z toho museli vyvodit zásadní závěry. Nejdramatičtější se o nerealizovatelnosti podobné koncepce měli ale během několika týdnů přesvědčit právě pražští demokraté.

Západní socialisté, zvláště delegáti Labour Party v čele s Denisem Healeyem, sice ještě ve druhé polovině listopadu 1947

18) Srov. např. Lacaz, Y.: *Československo a francouzská politika v období od Mnichova do „pražského převratu“: říjen 1938 – únor 1948*. In: Beneš, Z. – Kováč, D. – Lemberg, H. (eds.): *Hledání jistoty v bouřlivých časech*. Praha, Albis International 2006, s.195-230; též Petruf, P.: *Příprava povojnové spojenecké smlouvy mezi Česko-Slovenskem a Francúzskom*, v: Petruf, P. (ed.): *Střední a jihovýchodní Evropa*. Sondy do vývoje v čtyřicátých letech. Bratislava, Historický ústav SAV 1993.

19) Zenkl, P.: *Mozaika vzpomínek*: Olomouc, Centrum pro československá exilová studia 1998, s. 30-31.

20) AMZV, Zprávy ZÚ Paříž 1947, zpráva velvyslance J. Noska z 29. listopadu.

17) Část mladších lidovců v čele s Pavlem Tigridem ještě předtím uvažovala o návrhu spojenecké smlouvy s Británií, tato iniciativa však vznesena v Londýně – dodejme k úlevě tamních diplomatů – nebyla. Srov. Kamiński, M. K.: *Velká Británie a československé pokusy o „most“ mezi Východem a Západem (1945-1948)*: Svědectví 1987, č. 82, Paříž, s. 437-468, zde s. 462.

nepřímo napomohli tomu, aby byl na bouřlivém sjezdu sociální demokracie v Brně odstraněn z jejího vedení místopředseda vlády Zdeněk Fierlinger, kterého vystřídal „centrista“ Bohumil Laušman. Britští diplomaté měli také nadále vyvíjet značné úsilí, aby Československo nesklouzlo definitivně za „oponu“ a nový velvyslanec vlády Jeho Veličenstva v Praze Pierson Dixon (dodávna parlamentní sekretář šéfa Foreign Office Bevina) se proto hned po příjezdu do ČSR snažil přesvědčit Jana Masaryka a další demokraty, aby nepodepisovali připravované spojenecké smlouvy s Bulharskem a případně Rumunskem, jež by jejich zemi ještě těsněji připoutali k sovětskému bloku. Dixon sám se však rychle přesvědčil, v jak krajně obtížné situaci se demokraté v jeho novém působišti nacházejí. Zatímco prezident prý působil díky svému chatrnému zdraví deprimujícím dojem, šéf vlády Gottwald hned při prvním setkání vmetl britskému velvyslanci do tváře, že se labouristická politika v ničem neliší od válečnické rétoriky Churchilla.²¹ Když však o nedlouho později, 10. února, přišla v rozhovoru s Benešem řeč na to, čím by Británie mohla demokratům jejich zápas s komunisty usnadnit, zazněla jen slova o možném rozšíření obchodní výměny a další spolupráce v oblasti kulturní...

Československé demokraty v čele s Benešem ale pravděpodobně více než takový nevelký přímý zájem západních diplomatů na osudu jejich vlasti znepokojovala i nadále otázka dalšího vývoje Německa a především obava, že se anglosaské mocnosti dříve či později pokusí využít jeho obnovovaného potenciálu v širším konfliktu s komunistickým Ruskem. Bylo více než příznačné, že poslední akcí československé zahraniční politiky v režii koaliční vlády s převahou demokratů byla konference ministrů zahraničních věcí ČSR, Polska a Jugoslávie, realizovaná v Praze pod předsednictvím Jana Masaryka doslova v předvečer komunistického převratu. Svým způsobem byla reakcí na dohody západních velmocí o dalším vývoji Německa včetně jeho participace na americké hospodářské pomoci, takže vyznívala jako podpora politiky

21) Srov. detailně Dejmek, J.: *Britská diplomacie a komunistický převrat v Československu*: Slezský sborník 2003 (Sborník k 75. narozeninám Bořivoje Čelovského), s. 344 an. V této studii lze také nalézt odkazy na konkrétní dokumenty v British National Archives v Londýně (dále jen BNA).

sovětské.²² Jenže Masarykova slova o svaté povinnosti „trvale rozrušit“ německý válečný potenciál prostě vyvěrala z přecházejícího válečného zážitku Čechů a dalších menších národů²³, a vlastně jen znovu dokládala tragické – a mnohokrát se opakující – dilema českých demokratů, jejichž vlast opravdu neležela v jakémisi hypotetickém prostoru mezi Západem a Východem, ale ve zcela konkrétní geopolitické situaci mezi stalinským Ruskem a Němcem, sice nyní poraženým, ale přece jen v budoucnu nevyzpytatelným.

Sovětské snahy o ovlivnění československé krize

Ve světle dokumentace ruské provenience, zpřístupněné především ve druhé polovině devadesátých let, nelze pochybovat, že si sovětské vládní kruhy v čele se Stalinem nebyly ještě na přelomu let 1947/48 jisté, jak se blížící (a jimi konec konců urychlovaný) střet v Československu skončí. Ruští diplomaté i další pozorovatelé své nadřízené upozorňovali jak na zvyšující se odpor občanských (v jejich pohledu „reakčních“) sil, tak nezavršenost vnitřního boje v sociální demokracii. Moskevským vládcům pak v nových mezinárodních podmínkách přestávala vyhovovat i relativní „umírněnost“ části českých komunistických lídrů v čele s Gottwaldem, v jejich zjednodušující ideologické optice příliš podléhajících iluzím o „parlamentarismu“²⁴. Vývoj v Československu ostatně znepokojoval i některé satelitní, prosovětské režimy, jejichž místní vládcí již předtím kritizovali své soudruhy z řad KSČ za příliš umírněný postup vůči „reakci“. Jakmile tedy v průběhu třetího únorového týdne 1948 rozpory v dosavadní pražské koalici dospěly do vládní krize, odhodlaly se Moskva i někte-

22) Jak ji interpretoval např. Prečan, V.: *Únorový převrat 1948 v Československu v mezinárodním kontextu*. Bezprostřední a dlouhodobé důsledky. In: Beneš, Kováč, Lemberg (eds., 2006), s. 385–387; odlišný pohled nabídl např. Seifert, A.: *Jan Masaryk a první poválečné roky československé zahraniční politiky*. In: *Československá zahraniční politika a její alternativy*: Praha, H&H 1993, s. 104–105.

23) Srov. Masaryk, J.: *Projevy, články a rozhovory 1945–1948*. Ed. I. Litošová, D. Rozehnal: Praha, VŠE 1998, s. 359–361.

24) Na tyto prvky upozornily např. Marijina, V.: *VKS(b) i KPČ 1945–1948*. In: Čubarjan, A. O. – Gajduk, I. V. (eds.): *Stalin i choločnaja vojna*: Moskva, Nauka 1998, s. 125–145; Murašková, G.: *Únorová krize roku 1948 v Československu a „sovětský faktor“*: Soudobé dějiny 1997, č. 3–4, s. 468–477.

ré další vlády fakticky již existujícího východního bloku alespoň k nepřímé intervenci, jež měla zajistit jejich spojencům absolutní vítězství – a tedy definitivní připoutání republiky k „lidově demokratickému“ táboru.

Nastupujícím domácím stalinistům se prakticky od počátku dostalo vehementní podpory jak v sovětských sdělovacích prostředcích, tak v prakticky zcela zgleichšaltovaném tisku dalších zemí bloku.²⁵ Moskva však již 19. února, tedy ještě před formálním demisionováním demokratů v Gottwaldově vládě, reagovala na krizi také přímo, když do československé metropole vyslala bez předcházejícího ohlášení náměstka ministra zahraničí Valeriána Zorina, donedávna sovětského ambasadora v Praze. A třebaže formálně do svého někdejšího působiště přiletěl na inspekci probíhajících ruských dodávek obilí, na první pohled bylo evidentní, že jde jen i záminku a že jeho mise je v první řadě demonstrací přímého sovětského zájmu na „uspokojivém“ vyústění rysující vládní krize.²⁶ Tak ostatně také v řadách oponentů domácích komunistů nutně působila, stejně jako dikce moskevského tisku, píšícího vzápětí o „spiknutí československé reakce“, což prokazatelně – a pochopitelně – ovlivňovalo jak další postup vedoucích představitelů národních socialistů a dalších demokratických stran, tak prezidenta.

Gottwaldovým soudruhům a jejich nedávno poraženým kolaborantům v sociální demokracii se však dostalo ještě další vnější pomoci. Polská socialistická strana, k níž náležel i formální šéf varšavské vlády Józef Cyrankiewicz, totiž hned na počátku krize vyslala do Prahy čtyři ze svých předních činitelů v čele s Kazimierzem Rusinkem. Členové této (opět formálně nezvané) mise pak v následujících jednáních nasadili všechny síly k tomu, aby přesvědčili své váhající soudruhy v čele s B. Laušmanem, aby skončili svoji

25) Srov. zvláště stať: *Intriky mezinárodní reakce v Československu*, Pravda 21. února 1948; viz též telegrafickou zprávu velvyslance J. Horáka z téhož dne, AMZV, TD 1948; řadu dalších dokladů přináší sborník Melichar, V. (ed.): *Československý únor 1948 a socialistické státy*: Praha, Academia 1977, obsahující řadu citátů z tisku tzv. lidově demokratických zemí.

26) Srov. např. Muraško, G.: *Únorová krize roku 1948 v Československu a sovětské politické vedení*: Soudobé dějiny 1998, č. 2–3, s. 314–317; též Gibjanskij, L.: *Otevřené otázky zůstávají*: Soudobé dějiny 1998, č. 2–3, s. 318–320.

snahu o neutrální kurs a přidali se jednoznačně na stranu KSČ.²⁷ Vzhledem k jejich přímému napojení na stalinisty nejen „doma“, ale i v Praze tak získali v tehdejší sekretariátu KSČ u Prašné brány dalšího nečekaného spojence a také – informátora...

Ohledně tzv. Zorinovy mise, zvláště o otázce formy podpory, jakou mohl Gottwaldovi při nadcházejícím střetu přislíbit, dodnes chybí řada informací.²⁸ Přesto však nelze pochybovat, že finálním cílem Sovětů nebylo nic menšího nežli úplná „sovětizace“ Československa a zde se – bez ohledu na nuance ve formálním postupu – cíl Moskvy plně shodoval s cílem stalinistů domácích. Gottwald ostatně již před Zorinovým přiletěm tehdejšímu ruskému chargé d'affaires v Praze M. F. Bodrovovi jasně deklaroval, že nyní „komunisté půjdou až do krajnosti, že s podporou ministerstva vnitra ... a většiny armády uchopí silou veškerou moc v zemi a definitivně se vypořádají s reakcí.“²⁹ Vyslání zástupce šéfa moskevské diplomacie muselo komunistického lídra v tomto odhodlání jedinečně utvrdit, tím spíše, že i od něj na prahu vlastní krize uslyšel, že musí „být tvrdší, neustupovat pravičákům a neváhat“. Zorin dal ostatně prokazatelně najevo i ministru zahraničí Janu Masarykovi (s kterým mimochodem odstupující ministři vůbec svůj plán nekonzultovali!), že Moskva je kategoricky proti jakýmkoli pokusům o „rozkol“ ve vládě národní fronty. Proti tomu ale demokraté v čele s Benešem neměli v ruce ze Západu – jak ještě připomeneme – prakticky nic.

I torzovitě dostupná sovětská diplomatická korespondence ovšem naznačuje, že se Gottwald na začátku krize obával, aby jeho oponentům nepřišli na pomoc Američané z okupační zóny v Bavorsku, nebo se alespoň tak tvářil. A ještě 20. února žádal Zorina,

27) Že přitom nešlo o nijak marginální akci svědčila i skutečnost, že mezi členy delegace byli historik Henryk Jabłoński, tedy v budoucnu jeden z čelních reprezentantů „lidového“ Polska a dlouhou dobu jeho formální nejvyšší představitel, a také Adam Rapacki, tedy příští dlouholetý šéf varšavské diplomacie. Jen na okraj lze poznamenat, že představy těchto levicových intelektuálů ze zásadně neodlišovaly od vizí jejich soudruhů z levice sociální demokracie, na rozdíl od nich se však právě polským levicovým socialistům podařilo po roce 1956 sehrát v „de-stalinizovaném“ Polsku mnohem výraznější politickou roli.

28) Kritické přezkoumání dosud známých dokladů viz Prečan (2006), s. 378–382.

29) Cit. Muraškovová (1997), s. 315, a po ní i další autoři.

aby Moskva začala ve svých okupačních zónách Německa a Maďarska s demonstrativními přesuny vojska, jež měly odstrašit především samotného prezidenta. Dnes sice víme, že tuto možnost moskevské vládní kruhy po dvou dnech – tedy 22. února – odmítli jako neopodstatněnou. Nepochybně ovšem především pod dojmem do té doby úspěšně probíhající ofenzívy československých komunistů. Jenže vedoucí čeští demokraté nemohli eventualitu přímé sovětské intervence v Československu vyloučit, mimo jiné také na základě informací, jež měli o postupu sovětských orgánů v Rumunsku, Maďarsku a jistě i dalších oblastech.³⁰ Beneš byl navíc již 21. února informován (či záměrně dezinformován?) o pohybech ruských vojsk v Maďarsku, a především byl přinejmenším nepřímou s hrozbou ruské intervence téhož dne konfrontován i při rozhovoru s Gottwaldem. Ten totiž na prezidentovu otázku, co se stane, jestliže demisi odstoupivší „dvanáctky“ nepřijme, prohlásil: „Ještě je tu Sovětský svaz.“³¹ To byl ovšem, jak to oprávněně napsala jedna ruská historička, skutečný „nátlak hraničící s vydračstvím“, nikoliv ostatně poslední.

Postoj západních demokracií k pražskému převratu

Postoj západních demokratických velmocí k vlastnímu komunistickému převratu koncem února 1948 se od sovětské „angažovanosti“ značně lišil, i když vlastně logicky navazoval – a završoval – jejich politiku k poválečnému Československu. Zpřístupněné diplomatické dokumenty Velké Británie, Francie i USA jasně naznačují, že většina diplomatů těchto států již od konce předcházejícího roku očekávala měření sil mezi demokraty a komunisty, jež vyvozovala také z evidentně klesající popularity KSČ v řadách veřejnosti, a tedy snahy stalinistů předejít vlastní volební porážce.

V kontrastu s pozdějšími komunistickými výmysly však ani

v předvečer převratu, ani v jeho průběhu nenabídlí českým a slovenským demokratům prakticky žádnou pomoc. A ačkoliv málokdo na pražských západních ambasádách pochyboval, že za vyprovokovanou vládní krizí stojí vládcové Moskvy (britský velvyslanec Dixon dokonce v prvních depeších zřejmě pod dojmem svých českých přátel tvrdil, že převrat je z ruské metropole řízen³²), do vlastního zápasu se prakticky nikdo z čelních reprezentantů velkých demokracií nepokusil nikterak vstupovat. Není snad ovšem třeba dodávat, že nulová podpora nijak nepřispívala k rozhodnosti Beneše, jeho politických spojenců či nekomunistické části politické veřejnosti, postavit se stalinistům aktivněji na odpor.

Všichni tři velvyslanci západních velmocí – Velké Británie, Francie i Spojených států – se ve dnech krize, o jejímž průběhu byli často detailně informováni lidmi z prezidentova okolí, omezili prakticky na roli diskrétních komentátorů, popisujících především detailně vlastní průběh převratu. Francouzský ambasador Maurice Dejean sice udržoval prostřednictvím nejmenovaného úředníka prezidentské kanceláře nepřímý kontakt s Benešem, a předal také ještě před finálním vítězstvím Gottwalda do Paříže jeho vzkaz, že se krize odehrává pod sovětským tlakem a že výsledek „bude mít dříve či později podobně zhoubný dopad na osudy Evropy a světa jako invaze do Čech a na Moravu v březnu 1939“.³³ Ani on, ani jeho kolegové P. Dixon či L. Steinhardt se však s prezidentem nepokusili osobně setkat a tak o krizi mohli hovořit až o několik dnů později s Janem Masarykem, jenž zůstal ministrem zahraničí i v nové Gottwaldově vládě.

Zřejmě jediným významnějším pokusem o ovlivnění *průběhu* vlastního převratu byl nápad velvyslance Dixona, aby Londýn prostřednictvím vysílání BBC zapůsobil na postoje vedení sociální demokracie, jejíž většina dosud váhala mezi rezignací a nabízenou participací v nové, fakticky dominantně komunistické

30) Stojí za připomenutí, že už krátce po odjezdu Beneše z Londýna do Moskvy v polovině března 1945 došlo k eskalaci vnitřní krize v Rumunsku, kdy sovětská vojska dosadila prosovětskou vládu Petra Grozy, o čemž byl prezident vzápětí telegraficky informován H. Ripkou. Srov. AMTV, TO 1945, č. 1112, Ripka do Moskvy 16. března 1945. Nemůžeme pochybovat, že právě informace o drastickém zásahu Sovětů do poměrů v Bukurešti ovlivnila ochotu českých demokratů k ústupkům vůči zástupcům KSČ v moskevských rozhovorech.

31) Srov. např. Kaplan, K.: *Poslední rok prezidenta. Edvard Beneš v roce 1948*. Praha, Ústav soudobých dějin 1994, s. 36.

32) Srov. např. telegram P. Dixona z 21. února č. 115/48, BNA, FO 371, f. 71283; podrobněji viz Dejmek (2003), s. 344-360.

33) P. Petruf (ed.), *Politické vztahy mezi Francúskom a Československom a Francúskom a Slovenskom (1939-1948)*: Bratislava, Vydavateľstvo Matice slovenskej 2003, č. 285, s. 666; viz též Dejmek, J.: *The Communist Coup d'Etat in Czechoslovakia in February 1948 and Democratic Western Europe*. Historica, Series Nova 12, HÚ AVČR 2005, s. 115-142.

Gottwaldově vládě. Ke svému kroku se však odhodlal až v úterý ráno 24. února, přičemž jeho jediným výsledkem bylo rozhodnutí labouristického kabinetu, aby poslanci D. Healey a Gregory MacDonald svými projevy téhož dne večer povzbudili odpor pravice v řadách československé sociální demokracie.³⁴ To však již bylo pozdě, šéf ČSSD B. Laušman už ostatně – také pod tlakem komunisty přímo podporované levice ve vlastních řadách – kapituloval a přijal Gottwaldovu nabídku. Jiný Dixonův nápad, aby se např. šéf Foreign Office Bevin obrátil v osobním poselství přímo na Beneše a tak posílil jeho pozice, pak v Londýně již nereflektovali – i ten ostatně přišel pozdě...

Většina západních politiků i diplomatů si již nejpozději 24. února uvědomovala, že se českoslovenští stalinisté nyní definitivně chopili moci a zabývala se tedy již ne případnou pomocí jejich domácím oponentům, ale jednak postojem k nové „reprezentaci“, jednak – a to především – důsledky úspěchu československých komunistů v dalších zemích. Americká Trumanova administrativa sice ještě 25. února uvažovala o tom, že by Západ měl na protest proti převratu odvolat z Prahy své velvyslance, takový krok se však Londýn a Paříž zdráhaly učinit. Neprosadil se ani návrh velvyslance Steinhardta z 26. února, doporučující své vládě sérii hospodářských opatření proti „zkomunizovanému“ Československu, jež měla nastupující komunisty přimět k mírnějšímu postupu.³⁵ Za „nepraktické“ pak bylo označeno i případné projednávání celé záležitosti před Radou bezpečnosti OSN, byť k tomu brzy stejně došlo, ovšem z iniciativy tamního československého delegáta Jána Papánka. Vlády ve Washingtonu, Londýně a Paříži nakonec jen akceptovali iniciativu francouzského ministra zahraničních věcí G. Bidaulta, aby vydaly společnou deklaraci, jež by kategoricky odsoudila uchvácení moci komunistickou menšinou.

Ve společné trojstranné deklaraci vlád Británie, Francie a USA z 26. února byly události v Praze oprávněně klasifikovány jako čin směřující proti principům demokracie a svobody. „V uměle

34) BNA, FO 371, f. 71284; Dixon do Londýna 24. února a následné záznamy úředníků F.O., týkající se této iniciativy.

35) Srov. Steinhardtův telegram z 26. února 1948, Foreign Relations of United States 1948, vol. IV, s. 740–741.

vyvolané krizi jediná strana zničila svobodné parlamentní instituce a nastolila diktaturu,“ konstatoval tento dokument. Příslušné vlády přitom nepochybovaly, že to pro československý lid, „který prokázal uprostřed utrpení druhé světové války svou oddanost věci svobody“, bude mít hroživé následky, a proto pražský převrat „rozhodně“ odsuzovaly³⁶. Jenže deklarace, zveřejněná až večer téhož dne, přišla příliš pozdě na to, aby mohla situaci v Československu jakkoliv ovlivnit.

Bezprostřední zahraničně-politické důsledky převratu

Rychlý, a více méně nekrvavý průběh komunistického převratu v Československu vydatně přispěl k tomu, že se tato samotná událost nestala mezinárodní záležitostí. Jistá část československých diplomatů v zahraničí v čele s velvyslancem ve Washingtonu Jurajem Slávikem sice vzápětí odmítla novému režimu sloužit a prohlásila se za reprezentanty „Československa svobodného a demokratického“, což v sobě implikovalo počátek nového, „třetího“ odboje.³⁷ Také zástupce ČSR u OSN Ján Papánek se pokoušel učinit z převratu mezinárodní kauzu na půdě Rady bezpečnosti, když poukazoval na to, že k němu došlo pod sovětským vlivem.

Západní diplomaté se však k těmto snahám stavěli více či méně rezervovaně, záležitost se dostala na pořad rady jedině díky zástupci Chile (jež si tak vyřizovala s komunistickými režimy vlastní účty) a sovětské diplomacii v čele s Andrejem Gromykem nedalo velkou námahu další projednávání vetovat.³⁸ Ve Washingtonu, Londýně i dalších metropolích se ostatně již předtím rozhodli, že novou Gottwaldovu vládu v Praze uznají, i když o její skutečné

36) Srov. text tohoto prohlášení v: BNA, FO 371, f. 71284; také FRUS 1948 / IV, s. 738 atd. Jeho český překlad viz v příloze k tomuto sborníku.

37) Velvyslanec J. Slávik rezignoval na svoji funkci 3. března 1948, vzápětí po něm následoval velvyslanec v Kanadě, exministr František Němec. V Evropě odstoupil jako první na protest proti novému režimu velvyslanec v Nizozemí, Sergej Ingr, za války generalissimus československé armády na Západě. Brzy – ještě v průběhu března 1948 – následovali velvyslanci v Norsku, Turecku, Francii, Švýcarsku a jinde. Další velká skupina československých diplomatů rezignovala po abdikaci prezidenta Beneše počátkem června 1948.

38) Srov. např. Michálek, S.: *Ján Papánek. Politik, diplomat, humanista*. 1896–1991: Bratislava, Veda 1996, zvl. s. 92–100.

charakteru si málo kdo na Západě dělal sebemenší iluze. To ostatně jen zvýraznila tajemná smrt populárního šéfa pražské diplomacie (jehož setrvání v nové exekutivě jeho přátelé nedokázali pochopit) pouhé dva týdny po převratu.³⁹

Jestliže však československý „únor“ nevyústil přes jisté pokusy části československých demokratů do mezinárodní krize, v jistém smyslu nepochybně vyvolal celou sérii protiakcí Západu, jež přispěly vydatně k tomu, že alespoň v Evropě bylo uchvácení moci komunisty v ČSR na dlouhou dobu posledním úspěchem a zároveň ziskem Moskvy. Jak ukázal nejvýrazněji příklad Finska, jehož vláda čelila vzápětí po převratu v Československu nátlaku SSSR, aby podepsala s Moskvou dalekosáhlý politický pakt, i díky politické podpoře ze strany velkých i malých demokracií bylo možno – byť za cenu bolestných kompromisů – Stalinův tlak pozastavit. Ofenzíva stalinistů, završená vítězstvím v Praze, přiměla politické lídry v USA i dalších zemích, aby aktivně podpořily i své soupeřníky při dalších vnitropolitických měřeních sil, což nejvýrazněji dokumentoval průběh parlamentních voleb v Itálii. Triumf komunistů v Praze však především definitivně zásadně ovlivnil názory politiků a diplomatů v západní Evropě. Bezprostředním důsledkem „února“ se nestal jen celkem známý podpis Bruselského paktu, ale také tajný (a vlastně až po téměř čtyřech dekáдах zveřejněný) počátek jednání ve Washingtonu, jehož výslednicí byl o rok později podpis NATO.

Právě případ Finska, v jehož čele stála od konce války vláda s výrazným podílem tamních komunistů, bývá někdy uváděn jako možná alternativa, do níž mohl vyústit i vývoj v Československu v případě energičtější politiky jeho demokratických lídrů. Podobné úvahy však ignorují nejen značně odlišnou vnitřní mocenskou strukturu země (a také nálady drtivé většiny populace, spatřující po generace v jakémkoliv Rusku tradičního nepřítele), ale jeho

39) Tělo Jana Masaryka bylo nalezeno na nádvoří Černínského paláce ráno 10. března 1948; ačkoliv komunistická státní bezpečnost směřovala od počátku vyšetřování k potvrzení teorie o sebevraždě, opakované vyšetřování Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu po r. 1989 prokázalo, že se zřejmě zabil při pokusu o útek ze svého bytu; srov. např. Kocian, J. et cons.: *Jan Masaryk. Úvahy o jeho smrti*: Praha, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu 2005.

zcela odlišné postavení geopolitické.⁴⁰ Nezanedbatelným faktorem však byla i viditelná podpora, jaké se Finsku dostalo (bez ohledu na jeho nedávnou minulost) ze strany západních politických kruhů a veřejnosti. Sovětská hrozba sousední skandinávské zemi se vzápětí – také v souvislosti s komunistickým převratem v Praze – začala artikulovat v americkém Senátu i parlamentu v Londýně, přičemž si ji významně povšiml i americký prezident H. Truman ve svém slavném projevu 17. března 1948. Finské reprezentaci v čele s Juho Paasikivim to napomohlo vytvořit prostor k diplomatické obraně, jejímž výsledkem byl kompromis v podobě podpisu sovětsko-finské smlouvy 25. 3. 1948.⁴¹

Snad nejvýrazněji se promítl bezprostřední ohlas vítězství komunistů v Československu do vznikající bezpečnostní architektury v západní Evropě. Tady se již od předcházejícího roku diskutovalo především z podnětu Britů o širším spojení Spojeného království, Francie a trojky Beneluxu, jednání však až dosud stagnovala na kolidujících názorech, zda-li má být zaměřeno především proti možné nové německé hrozbě (jak žádala Francie), či univerzálněji – tedy i proti případné expanzi sovětské. „Únor“ i zde prudce změnil klima: už 4. března 1948 byly do Bruselu sjednány porady vedoucích diplomatů pěti dotčených států o příštím spojení, a po pouhých osmi dnech byl text příštího Bruselského paktu dohodnut. 17. března bylo pak nové spojení slavnostně podepsáno. I když v jeho textu na žádost Francouzů nechyběla část o obraně proti možné nové německé agresi, jeho hlavním cílem byla ochrana principů demokracie, svobody a vlády práva, tedy těch principů, které byly ve všech zemích ovládaných komunisty hrubě znásilňovány.⁴² Obava z dalšího postupu

40) Srov. detailně Hanhimäki, J. M.: „*We are not Czechs*“: *Finland and the Spring Crisis of 1948 in Comparative Perspective*. In: Ruddy, M. T.: *Charting and Independence Course: Finland's Place in the Cold War and U.S. Foreign Policy*: Claremont Cal., 1998, s. 96-97; též Larmola, H.: *Štrukturální realizmus, geopolitika a německo-ruská dilema z pohledu dvou malých evropských mocností: bývalého povojnového Československa a Finska*. In: Pocta Jozefu Jabloneckému: Bratislava, Veda 2005, s. 113-134.

41) AMZV, Zprávy ZÚ Helsinky 1948, zpráva z 7. dubna, kde je v příloze i text finsko-sovětské smlouvy.

42) K tomu např. Baylis, J.: *Britain, the Brussels Pact and the Continental Commitment*: International Affairs (London) 1984, č. 4, s. 615 ad., zvl. 616-617; Bell, J. M.: *France and Britain, 1940-1994*. The Long Separation: London, Longman 1996, s. 77-80 ad.

komunistů komandovaných Moskvou však vyvolala i širší, doslova transatlantický rámec.

Šéf britské diplomacie Ernst Bevin, v té době skutečný motor snah o posílení západoevropské bezpečnosti, se ještě před podpisem Bruselské smlouvy obrátil tajně na Washington, zda-li by nebylo možné získat pro novou rodící se západoevropskou soustavu podporu ze strany USA, či zda-li by nebylo možné začít připravovat ještě další soustavu s přímou účastí Spojených států. Reakce státního sekretáře George C. Marshalla (a také kanadského ministerského předsedy Mackenzie Kinga) byly vstřícné a již 22. března, tedy necelé čtyři týdny po pražském triumfu stalinistů, začaly v budově Pentagonu tajné rozhovory, jejichž výsledkem byl brzy první rámcový návrh transatlantické multilaterální bezpečnostní smlouvy.⁴³

I když další jednání později nepostrádala komplikací (jednou z nich byla úporná snaha Američanů do rodícího se systému vtáhnout i severské státy včetně neutrálního Švédska a také Portugalsko se svým fašizujícím režimem), směřovala ke zdárnému konci. Svobodná část Evropy, jež mohla již od počátku roku 1948 těžit z programu americké hospodářské pomoci v rámci „Marshallova plánu“, se tak brzy dočkala i vytoužených amerických záruk, i když byly definitivně právně zakotveny až ve Washingtonském paktu na jaře následujícího roku (stalo se tak 4. dubna 1949 ve Washingtonu).

43) Srov. např. Wiebes, C. – Zeeman, B.: *The Pentagon negotiation, March 1948: the launching of the North Atlantic Treaty*. International Affairs 1983, č. 3, s. 353–354; Cook, D.: *Forging the Alliance: NATO, 1945-1950*. London, Secker and Warburg 1989, s. 128–133.

Postoje OSN a USA k únoru 1948

Slavomír Michálek

Historický ústav Slovenské akademie věd

Únorový komunistický převrat 1948 v Československu je tématem, k němuž dnes historiografie, slovenská i česká, předložila nemalé množství dokumentů, knih a vědeckých studií. Potvrzuje to produkce před listopadem 1989, stejně jako po něm, přičemž ta domácí polistopadová se od předešlé liší hlavně svobodnou interpretací a šířkou a hloubkou použitých pramenů. Výše uvedené platí o otázkách týkajících se jak témat politických, ekonomicko-obchodních, ideologických, filozofických, interdisciplinárních, vnitřních slovenských či českých, československých, tak těch zahraničních, resp. mezinárodních. K československému únoru se konalo mnoho vědeckých konferencí, vždy alespoň v jeho kulaté výročí. Zákonitě tak historikové anebo jiní společenší vědci nepřinášejí jen a jen nové poznatky. Myslím, že to platí i o mém příspěvku, který je nutně spíš chápat jako snahu o jistou sumarizaci mých poznatků k danému tématu z jednoho úhlu pohledu.

Příspěvek se soustředí na aktivitu diplomata Jána Papánka v OSN, stejně jako na korespondenci mezi Státním departmentem USA a americkým velvyslanectvím v Praze. Zároveň v ní zachycuji též první veřejně prezentovaný postoj Kongresu USA k únoru 1948. V úvodu však mapuji alespoň tezevitě postoje i amerických diplomatických kruhů, resp. pokus o řešení československé otázky na půdě Organizace spojených národů. V závěru příspěvku potom analyzuji, jak se vyvíjely československo-americké vztahy bezprostředně po únoru 1948.

Papánkův protest

Události z února 1948 sice vyvolaly na Západě šokovou vlnu odporu, nikoli však rozhodnutí zasáhnout. V Československu bylo nemálo těch, kteří si podobné naděje dělali anebo alespoň oče-

kávali, že hlavní západní velmoc USA se aktivně zapojí do obrany československé demokracie. Washington však projevil málo zájmu o tak důležitou geopolitickou oblast, v níž se Československo nacházelo. Státní department vydal 26. února 1948 prohlášení, v němž vlády Spojených států amerických, Velké Británie a Francie zaujaly po pozorném sledování událostí v Československu společně jednotné stanovisko. Vlády zaznamenaly, že „za pomoci uměle a úmyslně vyvolané krize se použily určité metody vyzkoušené už i na jiných místech, umožňující zrušení svobodné působnosti parlamentních institucí a ustanovení diktatury jedné strany zahalené pod pláštík národní jednoty. Vlády nemohou než jen odsoudit událost, která může mít jedině katastrofální následky pro československý národ, který prokázal znovu za druhé světové války oddanost věci svobody.“

V tomto duchu přinášela západní „pátá“ velmoc zprávy, úvodníky, komentáře a analýzy. Přímo jednotně „vystupovaly“ všechny hlavní a významné americké deníky. New York Herald Tribune např. v tento den suše konstatoval, že „americké úřední osobnosti se vzdaly už předcházející týden naděje, že by mohli být Češi zachráněni v momentu, kdy se obvyklý plán komunistického puče dal do pohybu“.

Na československý komunistický převrat reagovalo mnoho osobností z řad Slováků a Čechů, kteří nový stav odmítali akceptovat. Vedoucí úlohu mezi nimi zaujal Slovák dr. Ján Papánek. Jako velvyslanec Československé republiky, šéf stálé mise při OSN v New Yorku, ihned 25. února 1948 navštívil generálního tajemníka OSN Trygve Lieho a odevzdal mu protestní nótu. Uvedl v ní, že existence československé vlády řádně ustanovené v demokratických volbách v květnu 1946 byla 22. února 1948 podlomena a ohrožena násilím komunistické menšiny. Této menšině byla v případě potřeby přislíbena pomoc úředních představitelů SSSR, kteří za tímto účelem přijeli do Prahy pod vedením náměstka ministra zahraničních věcí Valeriána Zorina. Pod hrozbou použití ozbrojené moci Sovětského svazu, člena OSN, byla zrušena politická nezávislost Československa, což označil za přímý rozpor s 4. odstavcem 2. článku Charty. „Jako zástupce svrchovaného státu Československa,“ pokračoval v nótě Papánek, „předkládám tuto situaci, uvedenou v 34. článku Charty, k pozornosti Rady bezpeč-

nosti, a žádám o její prošetření, neboť byla potlačena svoboda a nezávislost Československa, což může ohrozit mezinárodní mír a bezpečnost.“

Po delším rozhovoru a výměně názorů Trygve Lie zdůraznil, že se právě vrátil z Prahy, kde hovořil s Janem Masarykem a Edvardem Benešem. Má prý tedy novější a přesnější zprávy než Ján Papánek, které nemohou být podkladem k zásahu Organizace spojených národů. Pro Jána Papánka však byla rozhodující událostí záhadná smrt Jana Masaryka 10. března 1948. Ještě ten den navštívil v Lake Success (newyorská čtvrť, kde sídlila OSN) opět Trygve Lieho a odevzdal mu novou nótu, jejíž základ tvořil první podobný text z 25. února.

Byl to opět dokument, který mluvil jasnou řečí. Dovolává se ustanovení 34. článku Charty, vztahujících se na situace, kdy jeden člen OSN násilně poruší nezávislost druhého člena, žádal jako zástupce suverénní Československé republiky, aby tato situace – znásilnění Československé republiky komunistickou menšinou za pomoci SSSR a ohrožení míru a bezpečnosti světa – byla předložena Radě bezpečnosti k projednání. V nótě načrtl situaci těsně před převratem, způsob převzetí moci nátlakem, sovětský podíl, a také porušování zákonnosti, československé ústavy a osobní svobody.

Trygve Lie se snažil Papánka přesvědčit, aby protest nepodával. Krom jiného mu v nótě překážela kritická zmínka o jejich rozhovoru z 25. února, která ho stavěla do negativního světla. Když však Ján Papánek souhlasil, že tuto část v nótě vynechá, přislíbil předložit československou věc Radě bezpečnosti. Papánek se však na něj nespolehal a zorganizoval na půdě organizace tiskovou konferenci. Zúčastnila se jí celá novinářská komunita v Lake Success, přítomni byli i početní delegáti jiných zemí, kteří se v té době v sídle OSN nacházeli. Všeobecně se očekávala Papánkova rezignace. Ale nestalo se tak. Ján Papánek oznámil svůj protest a také to, že generální tajemník jej předloží na Radě bezpečnosti.

Jednání v Radě bezpečnosti

Nový režim v Praze však Papánka z postu velvyslance v New Yorku odvolal, proto hrozilo, že protest Radě bezpečnosti nebu-

de mít kdo předložit. Pomoc však přišla od Chile. Její velvyslanec při OSN Herman Santa Cruz, s nímž Papánek spolupracoval už v San Franciscu při zakládání OSN v roce 1945 a v Hospodářské a sociální radě OSN, mu v rozhovoru oznámil, že byl přítomen na tiskové konferenci 10. března a telegraficky o ní informoval prezidenta Gabriela Gonzáleze Videlu. Chilský prezident, který znal zamítavé stanovisko Lieho, oznámil Santa Cruzovi, aby se jménem vlády ujal československé věci a napomohl předložení protestu na rokování Rady bezpečnosti. Stalo se tak 12. března 1948.

Velvyslanec Santa Cruz na něm generálnímu tajemníkovi oznámil, že na podkladě Papánkovy nóty z 10. března vláda Chile žádá o předložení tohoto problému v Radě bezpečnosti OSN. Zároveň žádá, aby se Chile řešení tohoto problému zúčastnila podle 31. článku Charty OSN. Nebyla sice členem Rady bezpečnosti, ale příslušné ustanovení takovýto postup, resp. přítomnost země podávající oficiální protest, umožňovalo. Trygve Lie odmítl chilskou nótu akceptovat. Kladný postoj však musel zaujmout k další chilské nótě z 16. března 1948. V ní se žádost opakovala, navíc s citováním textu Papánkovy nóty z 10. března 1948.

Trygve Lie byl tedy přinucen československou věc Radě bezpečnosti předložit. V souvislosti s chilskou aktivitou je potřeba položit si otázku, co vedlo tuto jihoamerickou zemi k takovému postoji. Nemohlo to být jen díky osobnímu přátelství dvou diplomatů, Santa Cruze a Papánka. Příčina spočívala v mnohem širších a prozaičtějších souvislostech.

Na podzim 1947 vypukla v Chile vlna demonstrací a stávek horníků namířená proti vládě. Na jejich organizování a propagaci se podíleli i sověští diplomatictí pracovníci za vydatné pomoci československého chargé d'affaires Františka Čejky. Ten obdržel 24. října 1947 text nóty, v níž Chile vypověděla diplomatické styky se zeměmi ovládanými komunisty, se SSSR a Československem. Následující den obdobně reagovalo Československo a zrušilo chilskou misi v Praze. Vláda v Santiagu se tedy chtěla komunistickému bloku revanšovat.

Československou otázku začala Rada bezpečnosti projednávat 17. března na svém 268. zasedání. Stala se výlučným předmětem rokování Rady ve dnech 17., 22., 23. a 31. března, 6., 17. a 29. dub-

na a 21., 24. a 26. května. Hlavním aktérem rokování byl Andrej Gromyko. Jednání, často dramatické, vyvolalo pozornost americké i mezinárodní veřejnosti. Bylo to pochopitelné, neboť vlastně poprvé byl na fóru OSN Sovětský svaz přímo obviněn z agresivní politiky zasahující do suverenity jiného státu.

Po zahájení zasedání Rady 17. března se na dotaz předsedy, čínského zástupce Tingfu F. Tsianga, zda má někdo námitky proti pořadu dne, tj. nastolení otázky sovětského zásahu do vnitřních věcí jiného státu, přihlásil Gromyko, který na příkaz svojí vlády kategoricky odmítl zahrnout chilskou nótu do programu. Jako důvod uvedl, že Chile je nástrojem cizích zájmů. Kdyby se tímto protestem Rada bezpečnosti OSN zabývala, znamenalo by to zasahování do vnitřních věcí Československé republiky. Chilskou stížnost označil za výpisky nemorálního tisku, který vymýšlí zvrhlosti proti Sovětskému svazu a jemu spřáteleným východoevropským státům včetně Československa. Jána Papánka označil za zrádce lidu a státu, jehož československá vláda odstranila z úřadu. Československo je podle něj suverénní stát, jehož forma vlády je jeho vnitřní věcí.

Pravdou však je, že neměl žádný právní či věcný argument. Naopak, spustila se vlna argumentů podporujících chilský protest. Pro přijetí žaloby do programu postupně vystoupili zástupci Velké Británie sir Alexander Cadogan, zástupce Sýrie Faris El-Khoury, Kolumbijec Alfonso López a Francouz Alexandre Parodi. Američan Warren Austin též vyjádřil nesouhlasný postoj. Navíc uvedl, že Gromykovy poznámky se dají pokládat za protižalobu. To dělá tuto věc mnohem důležitější, než kdyby spočívala jen na chilské obžalobě. Sovětský postoj podpořila jen Ukrajina, což se při hlasování ihned potvrdilo. Z 11 členů Rady bezpečnosti bylo 9 pro a 2 proti zařazení chilské nóty do programu. Po hlasování následovalo přečtení nóty Santa Cruzem, který vzápětí podal návrh na vyslechnutí Papánka.

Na dokreslení situace v Radě bezpečnosti je třeba ještě v krátkosti vzpomenout aktivit pražského ministerstva zahraničních věcí. Už 13. března byl v Lake Success na washingtonské velvyslanectví komunisty dosazen Vladimír Houdek. Žádal Jána Papánka, aby mu odevzdal úřad, což on odmítl. Houdek po dohodě s Gromykem neměl oficiálně zasahovat do sporu, jen průběžně infor-

movat Prahu. Jako posila mu měla pomáhat pracovnice ministerstva zahraničních věcí Gertruda Sekaninová.

O dva dni později hovořil Houdek s generálním tajemníkem Liem. Ten mu potvrdil, že za účelem odstranění pochybností a kvůli zamezení námitek při výměně osoby stálého delegáta potřebuje oficiální odvolací list Papánka a pověřovací list Houdka, oba dva podepsané prezidentem a ministrem zahraničí. Na adresu chilského návrhu žádat vyslechnutí Papánka Houdek Clementisovi oznámil, že by to bylo v logickém rozporu s existencí diplomatických styků všech členů Rady s Československem. Rokoval též s Gromykem, jehož názor, stejně jako názor sovětské vlády, se prý plně shoduje s československým. Z československé koncepce o vnitřním charakteru věci (tj. převratu v Praze) podle Houdka logicky vyplývala neúčast v diskusi.

Jmenování nového velvyslance

O tom, jak to bylo s Benešovými podpisy ohledně odvolání, resp. pověření, se Ján Papánek dozvěděl od československého zástupce v OSN v Evropě dr. Antonína Obrdlíka. Ten mu 5. dubna 1948 ze Ženevy napsal o svém rozhovoru s pracovníkem ministerstva dr. Mosteckým. Karel Mostecký mu oznámil, že když Papánek žádal Prahu, aby byl jeho propouštěcí dekret podepsaný prezidentem Benešem, vyslal ministr zahraničních věcí Clementis generálního sekretáře Arnošta Heidricha do Sezimova Ústí. Ten se však vrátil bez podpisu. Na adresu Houdka uvedl, že viděl šifru, v níž Houdek žádal ministerstvo, aby jeho akreditace měla Benešův podpis. O dva dni později Houdek opět žádal podpis i za cenu falzifikace. Heidricha vyslali do Sezimova Ústí podruhé a tentokrát se vrátil s podpisem.

Papánkovo odvolání Beneš nepodepsal, v tom zůstal neoblomný. Nátlaku na Houdkovu akreditaci však podlehl. Vznikla tak paradoxní situace, kdy odvolání Jána Papánka bez podpisu prezidenta bylo neplatné a Houdkovo jmenování s podpisem prezidenta uznali oficiálně generální tajemník i všechny členské státy organizace.

Rokování o Československu pokračovalo v Radě bezpečnosti 22. března, přičemž hlavní slovo měl Papánek. Ve svém vystoupe-

ní načrtl genezi událostí od roku 1938. Bod po bodu poukazoval na zrádné kroky Sovětského svazu i československých komunistů. Nevynechal případ anexy Podkarpatské Rusi, plánovaný přesun sovětských vojsk přes československé území v čase parlamentních voleb v květnu 1946 ani Stalinův moskevský nátlak na československou delegaci 9. července 1947. Podrobně, ale věcně popsal pokus komunistů o atentát na Drtinu, Zenkla a Masaryka v září 1947, situaci v Praze v únoru 1948, i svoji činnost od 25. února, rozhovory s Liem i obě nóty.

Na vystoupení Jána Papánka bezprostředně navázal Alexander Cadogan. Vývoj situace v Československu přirovnal k událostem, které se odehrály v Rumunsku, Bulharsku i v Maďarsku a poukázal na stejný model převratů v těchto zemích, které byly maskovány masovou vzpourou lidu. Ve skutečnosti, uváděl Cadogan, to vykonala úzká organizovaná komunistická skupina, již v rozhodující chvíli kontroloval a vedl vysoký hodnostář z Moskvy. Poukázal též na případ smrti Jana Masaryka, který se obětoval, aby světu dokázal, že tato změna byla jeho národu vnucená. Při posuzování československého případu nabádal k opatrnosti a objektivitě. V tento den vystoupil ještě Ukrajinec Vasilij Tarasenko. Konstatoval, že to, co přednesl Papánek, ho vůbec nezajímá. Komentoval to jako konspiraci Londýna a Washingtonu proti Gottwaldovi. Nejvíc jeho nadávek a invektiv se však týkalo Santa Cruze a Chile.

V březnu 1948 sledovala rada československou situaci ještě dvakrát. Nejdříve 23. března vystoupil Francouz Alexandre Parodi. Podpořil chilskou iniciativu a pomoc Papánkovi a zdůraznil povinnost Rady bezpečnosti zaobírat se touto stížností s plnou vážností. Poukázal na československo-sovětskou smlouvu z roku 1943, resp. na její čtvrtý článek o vzájemném respektování nezávislosti a suverenity a nevměšování se do vnitřních věcí druhého státu, což československá vláda úzkostlivě dodržovala po každé stránce. Připomenul též situaci kolem Marshallova plánu a přímý nátlak Stalina z 9. července 1947. „Češi a Slováci,“ řekl dále, „nejsou lidé, kteří v sobě chovají nenávist vůči Sovětskému svazu. Naopak, Češi a Slováci byli nesmírně blízko a pociťovali vděčnost vůči svému slovanskému bratru, který tak velmi přispěl k jejich osvobození z nacistického jařma. Všecko to zřejmě nestačilo

a v průběhu několika hodin se z demokratického státu stal stát policejní.“

Zasedání 31. března 1948 probíhalo podle předcházejícího scénáře. Santa Cruz obhajoval chilskou nótu a žádal o vytvoření komise, která by události v Československu prošetřila. Kanadský delegát gen. Andrew McNaughton vyjádřil názor, že je povinností Rady bezpečnosti OSN vyslechnout nejen Papánka, ale též přímé svědky únorových událostí, kteří museli opustit Československo před pronásledováním. Předsedající Tingfu F. Tsiang a Faris El-Khoury souhlasili s vystoupením chilského zástupce a podpořili vytvoření zvláštního výboru. Jen Gromyko se zdržel komentáře, ale nahradil ho v sovětském stylu Tarasenko.

Schůze 6. dubna, v tomto měsíci za předsednictví Kolumbijce Alfonso Lópeze, byla krátká. Warren Austin opět žádal o vyslechnutí zástupců československého komunistického režimu a Santa Cruz opakoval žádost o vytvoření výboru. Odročené zasedání pokračovalo 12. dubna a hlavní slovo měl opět Gromyko. Tentokrát se zabýval skutečně Československem, ale nevybíravým způsobem, nadávkami a obviňováním Papánka z renegátství. Podle něj se v Československu nic nestalo, jen se uplatnila vůle lidu.

Ohlas státního převratu v OSN

Koncem dubna na dalším zasedání Rady získal spor nový rozměr a do diskuse zasáhli postupně zástupci všech 11 států. Když však zástupce Argentiny José Arce navrhl hlasovat o rezoluci, podle níž měl trojčlenný výbor vyslechnout svědky a podat zprávu, označil Gromyko návrh rezoluce za podstatný a ne procedurální a schůze byla odročena.

V květnu 1948 předsedal Radě bezpečnosti francouzský delegát při OSN Alexandre Parodi. Při zahájení schůze 21. května (původně byla stanovena na 6. května) oznámil žádost Jána Papánka o vyslechnutí radou, jelikož má nové informace. Tarasenko a Gromyko byli proti tomu, ale Santa Cruz zdůraznil potřebu Papánkova slova, kromě jiného i proto, že Gromyko vyhrožoval vetem. Hlasování dopadlo v prospěch Papánka (8 : 2), jedenáctý člen Rady bezpečnosti, Argentina, nehlasoval.

Ján Papánek ve svém druhém vystoupení před Radou bezpečnosti nejdříve na vystoupení Gromyka a Tarasenka nereagoval. Konstatoval, že jejich vyhlášení neobsahují ani jedno tvrzení odmítající jím přednesená fakta. Gromykově na jeho prohlášení z 12. dubna odpověděl, že vlastně USA se svým velvyslancem Steinhardttem chtěli provést *le coup d'État*, který se díky Sovětskému svazu a jeho zástupci Zorinovi nepodařil. Navzdory absurditě tohoto tvrzení poznamenal, že kdyby se to bylo podařilo a Československo by se stalo ekonomickým a politickým přívěskem USA, jak Gromyko tvrdil, seděl by tam též a bojoval by stejně za nezávislost své vlasti.

Podstatou Papánkova projevu však byla konkrétní fakta. Objasnil situaci a postoj Československa na posledním zasedání Valného shromáždění, kdy mělo zájem o členství v Hospodářské a sociální radě, ale na sovětský nátlak muselo upřednostnit jako kandidáta Polsko. Jan Masaryk potom žádal vládu o rozhodnutí, zda se má československá delegace zúčastnit práce na Malém shromáždění. Odpověď z Prahy pro nejednotný postoj ministerstva zahraničních věcí a vlády nepřicházela. Vyšinský však přinutil Masaryka, aby bez instrukcí československou účast v tomto orgánu odmítl.

Dále se uvažovalo, že se následující Valné shromáždění roku 1948 bude konat v Praze. Gromyko to a priori odmítl a při příležitosti návštěvy Lieho v Praze v lednu 1948 musel Masaryk písemně uvést, že to nepřichází z technických důvodů v úvahu. Papánek tak bod za bodem vyjmenoval další skutečnosti. Jmenoval konkrétní osoby, které mohly dosvědčit činnost sovětské tajné policie NKVD v Československu. Tvrdil též, že jím předložené důkazy nikdo nevyvrátil. Doporučil vyslechnout Blažeje Vilíma, Julia Firta, Ivo Ducháčka, gen. Františka Moravce a další.

Sovětský delegát při OSN v New Yorku Andrej Gromyko dlouho nevažoval a prohlásil, že bude hlasovat proti rezoluci, neboť bojuje proti každému úsilí o zasahování do vnitřních věcí státu. Potom následovala diskuse o smyslu deklarace pěti velmocí přijaté 7. června 1945 v San Franciscu ohledně veta. Ostrá výměna názorů pokračovala o tři dny později, přičemž rokování se zúžilo na to, zda upřednostnit ustanovení Charty anebo deklarace. První hlasování mělo rozhodnout, zda jde o věc podstatnou anebo

procedurální. Hlasování v poměru 8 : 2 pro procedurální (Francie nehlasovala) znamenalo, že nemůže být vetována. Parodi však prohlásil, že veto se vztahuje i na předběžné hlasování, tj. pokud byl Sovětský svaz (a Ukrajina) proti, je to v podstatě veto. Tímto vysvětlením potom návrh rezoluce, aby Rada bezpečnosti OSN zavedla vyšetřování československé otázky, nabyl charakter podstatné věci.

Předsedající Francouz opřel svoji argumentaci a výklad o hlavu 5 Charty OSN. Jeho rozhodnutí tak negovalo výsledek hlasování. S tím však nesouhlasila Argentina, Kolumbie, Kanada a Čína, přičemž tyto země uváděly, že při použití jiného odstavce Charty OSN by výsledek hlasování zůstal v platnosti, tj. sovětské záporné stanovisko by se nemohlo pokládat za veto. Zástupce Velké Británie Sir Alexander Cadogan uznal obě dvě možné interpretace i závěry. Proto dal Alexandre Parodi hlasovat znovu, tentokrát o svém rozhodnutí. Nestáli členové Rady a Čína hlasovali proti rozhodnutí, Sovětský svaz a Ukrajina pro rozhodnutí. Velká Británie a USA se spolu s Francií zdržely. Šest hlasů bylo málo (potřebných bylo sedm), proto zůstalo v platnosti rozhodnutí francouzského delegáta Parodiho, tj. že SSSR může veto použít i při předběžném hlasování. Jde tak potom o podstatnou otázku (ne procedurální), takže Sověti mohou použít veto i při hlasování o rezoluci.

Překvapení se nekonalo. Při dalším hlasování byl SSSR spolu s Ukrajinou proti zařazení československé otázky do programu, což automaticky znamenalo, že Sověti návrh vetují a že československý problém se prošetřovat nebude. Argentina potom navrhla, aby se věcí zabýval výbor expertů, ale ani ten den, ani 26. května 1948, kdy se o tomto návrhu ještě hovořilo, se ke shodě nedospělo.

Okamžitého hmatatelného výsledku tak Papánkova akce nedosáhla. Sovětský svaz využil dostupné prostředky, resp. sáhl po opatřeních, které velmocí přijaly v San Franciscu. Využil právo veta. Z věcné stránky byla jeho argumentace zajímavá tím, že události v Československu v únoru 1948 nepokládal SSSR za nedemokratické. Andrej Gromyko označil Jána Papánka za zrádce národa, neboť lid rozhodl, že chce jít cestou bez reakce. A to je podle něj vnitřní věcí jen Československé republiky.

Ján Papánek pozorně sledoval všechna rokování, poslouchal argumenty „*pro i kontra*“, stejně tak i osobní útoky na svou čest, mravní a vlastenecký charakter. Nedal se však strhnout k podobnému osočování. Zasáhl tehdy, když to situace vyžadovala a dovolovala. Díky jeho odvaze a postoji se svět dozvěděl, co se děje v Československu. Výsledek byl tedy hlavně psychologický a morální.

Postoj americké diplomacie

Dne 17. března 1948 zaujal k převratu v Československé republice stanovisko i Státní department USA. V informaci svému pražskému velvyslanci Lawrenci Steinhardtovi o americkém postupu vůči Československu nejdříve komentoval Papánkovu aktivitu v Organizaci spojených národů a odsoudil komunistický převrat. Dále navrhl několik konkrétních kroků: přerušit rokování s československou stranou o hospodářské a obchodní dohody a o kulturních otázkách, a požádat americké vojenské autority v Německu, aby poskytly československým nekomunistickým politikům, poradcům, novinářům a dalším informační a propagační materiály vysvětlující možnosti přechodu do americké okupační zóny.

Státní department též navrhoval, aby se americká zahraniční politika vůči nové československé vládě řídila následujícími principy: 1. koordinovat všechny americké kroky s kroky Velké Británie a Francie; 2. diplomatické vztahy s novou československou vládou udržovat na omezené úrovni; 3. připravit ekonomické sankce, které by vedly k všeobecné ekonomické izolaci celého východního bloku; 4. zabránit jakémukoliv úvěru pro Československo od Světové banky; 5. v důsledku klíčového postavení ČSR ve východním bloku jako centra těžkého strojírenství a zbrojařství zastavit pro Československo vývozní licence od 1. března 1948 a přímo tak oslabit československý vojenský potenciál.

Uvedené kroky Státního departmentu jasně ukazovaly, že USA svůj poměr vůči Československu vnímaly v první řadě politicky a že zároveň svůj vztah k Československu podmiňovaly postojem v širším aspektu bipolárního světa k východní velmocí. Tento pohled potvrzuje další dokument, resp. tajná zpráva č. 309 z 30. dubna 1948, adresovaná Washingtonu, jejímž autorem byl

sám velvyslanec Lawrence Steinhardt. Jde o jeho osobní postřehy a analytické poznámky, v nichž mapuje československý vývoj a poukazuje na pozadí tohoto vývoje, vnitřní i vnější.

Velvyslanec Steinhardt v této zprávě konstatuje, že únor 1948 v Československu měl kořeny v podepsané československo-sovětské smlouvě o přátelství a spolupráci z 12. prosince 1943. Zároveň nabízí pohled do historického a psychologického nitra českého národa. Čechy nazývá „malým národem“ ve středu Evropy, předkládá v krátkosti genezi jejich vývoje od Karla IV. přes nadvládu Habsburků po T. G. Masaryka. Věnuje se též českým emigračním vlnám, v jejichž důsledku docházelo k odsávání národní elity, a tomu, že jako „malý národ“ se v oblasti museli vždy přiklonit k silnému spojenci.

V čase druhé světové války však podle něj hráli na dvě strany a za pro ně osudný označil Benešův příklon k Stalinovi. Edvard Beneš podle něj svou dvojakou politikou jen utvrdil v Čechách přesvědčení o vlastní výjimečnosti. Komunistický převrat v ČSR byl podle něj tudíž jen otázkou krátkého času. Za odpovědného v únorovém debaklu označil v první řadě samotného prezidenta Beneše, přičemž nezapomněl podotknout, že podíl viny leží na bedrech nekomunistických politiků, na jejich nesoudržnosti a na nepochopení, že jde o střet komunismu s nekomunismem. A toto podle něj „nahrálo“ šikovnosti Klementa Gottwalda, který vlastně využil nejednotnosti a chaosu v demokratickém politickém táboře.

Steinhardt ve zprávě vzpomenu i záhadnou smrt Jana Masaryka, která mezi obyvatelstvem vyvolala pochopitelnou bolest. Z politického hlediska v tomto případě podle Steinhardta nešlo ani tak o to, zda to byla sebevražda anebo vražda, protože konečný důsledek potvrzuje, že další působení v úřadu nebylo slučitelné s jeho filozofickým a lidským postojem, jakož i s postojem jeho otce. Československo popisuje jako policejní stát s nastupující vlnou zatýkání „reakcionářů“. ČSR vidí navíc i jako loutkový stát, který může být v krátké době formálně připojen k SSSR. Avšak v Československu stále existuje většina lidí, kteří doufají v americkou pomoc a záchranu. „Jejich mentalita pramení částečně ze zkušenosti z druhé světové války“, uvádí Steinhardt a pokračuje, „kdy jejich země dokázala zůstat mimo válku, vyhnula se praktic-

ky fyzickému zničení a přežila v lepším hospodářském stavu, než v jakém byla před válkou“.

Pokud jde o americkou zahraniční politiku, velvyslanec Steinhardt navrhl neposkytnout nové loutkové vládě žádnou materiální ani morální pomoc, to by bylo v rozporu se zájmy USA. Ku prospěchu země jako takové, aby se oddálilo blízké totální pohlčení komunisty, Steinhardt navrhl: 1. rozšířit rozhlasovou a jinou propagandu včetně publikování okolností, které vedly k tomu, že USA umožnily Rusům osvobodit Berlín i Prahu; 2. dojednat obchodní smlouvy i kulturní dohody, neboť malé státy jsou vždy polichoceny takovouto pozorností; 3. pomoc v podobě prodeje nejpotřebnějšího zboží a žádné dary. Vždyť i SSSR prodal v suchu 1947 Československu obilí za vysokou cenu; 4. přímý zásah do vnitřních věcí za účelem efektivní organizace existujících antikomunistických sil, které jsou početné. Avšak tím, že nemají organizační zkušenosti a schopnosti, jsou pro USA prakticky nepoužitelné.

Z uvedených čtyř bodů však velvyslanec Steinhardt označil za použitelný jen první z nich. V americké propagandě navrhl použít sovětské metody, což mohlo přinést výsledky a zároveň posloužit jako prevence. Velvyslancova zpráva, resp. pohled na pražský puč a s ním spojené další možnosti amerického angažmá v Československu, berouce v úvahu i předchozí korespondenci Státního departmentu, americkou pomoc československému návratu k demokracii v podstatě nepřipouštěly.

Postoje americké politické veřejnosti

Jiný oficiální písemný materiál v USA, který reagoval na převrat v ČSR, vzešel z prostředí politických kruhů. Jednalo se o dokument Zahraničního výboru 80. kongresu USA, který byl předložen americké sněmovně už v prvním dubnovém týdnu 1948. Tato zpráva byla v podstatě první podrobnou oficiální zprávou v USA o převratu a byla publikována samostatně pod názvem „*Pražský převrat*“ následující rok jako příloha č. 3 dokumentu, vydaného pátým podvýborem kongresového zahraničního výboru pod názvem „*Strategie a taktika světového komunismu*“. Předsedou šestičlenného podvýboru, který elaborát vypracoval, byl Frances P. Bolton, kongresman za stát Ohio.

Uvedená písemná zpráva je rozdělena do pěti kapitol. V úvodu ke krátkému přehledu na začátku této publikace se říká: „Moderní technika uchvácení moci má své kořeny už v době Machiaveliho. Hlavním mezníkem jejího pozdějšího vývoje jsou osmnáctý Brumaire Napoleona Bonaparta z roku 1799, převrat Napoleona III. z roku 1851, bolševická revoluce z roku 1917 a různé nacistické podniky od roku 1938. Pražský komunistický převrat je nepřekonatelným příkladem a mohl by být označen za „osmnáctý Brumaire“ Klementa Gottwalda.“

Toto nesmírně vysoké ocenění techniky pražského převratu je rozvedeno v první kapitole nazvané „*Moderní státní převrat*“, kterou můžeme chápat jako jakousi historicko-filozofickou úvahu. Autoři zprávy tu nazvali nacistické uchvácení moci v Německu roku 1933 umělou revolucí (a revolution by arrangement) na rozdíl od lidové revoluce, založené na hrdinské a romantické spontánnosti. A takováto umělá revoluce byla úspěšně uskutečněna v Praze ve dnech mezi 20. a 25. únorem 1948. Gottwaldův převrat se tu uvádí jako doklad, že machiavelistický převrat se stal nástrojem v rukách následníků právě těch mužů, kteří naň hleděli s největším opovržením. Těmi muži jsou Marx a Engels, jež autoři citují. Marxův spis „*Osmnáctý Brumaire Ludvíka Napoleona*“ označují za jednu z nejlepších prací a za první moderní analýzu techniky převratu, která překonává analýzu Machiaveliho. Zhoubnost machiavelismu ukazují na řeckých příkladech a teoretickou první kapitolu zprávy končí úvahou: „Máme jeden starý příklad převratu v malém státě, který se ocitl mezi dvěma mocnými, mezi sebou bojujícími sousedy. Thukydidova zpráva o revoluci v Kerkýře v jeho Dějinách peloponéské války je první a jednou z nejpronikavějších studií o takovém případě. Oba mocní odpůrci, Atény i Sparta, měli na Kerkýře své strany. Příjezd aténského loďstva a odchod Sparťanů vytvořily příležitost k vypořádání místních účtů.“

Druhá kapitola nazvaná „*Komunismus v Československu*“ podává všeobecnou zprávu o vzniku a vývoji Komunistické strany Československa v republice, která byla pokládána za jeden z nejdemokratičtějších evropských států. Od roku 1925, kdy KSČ získala téměř miliónem hlasů 41 mandátů, byla na ústupu a při volbách v květnu 1935 měla už jen 30 mandátů. Ale „Mnichov-

ský pakt a jeho důsledky vyvolaly mnoho proruských a prokomunistických sympatií. Krátce po vypuknutí války přisoudil Beneš stykům s Ruskem první místo v českém úsilí o bezpečnost.“ Po tomto konstatování autoři zprávy zaznamenávají bez jakéhokoliv náznaku kritiky či výčitek, že se Benešovi a československé vládě v Londýně podařilo navázat nejpřátelštější styky se SSSR, které se staly pilířem československé zahraniční politiky. Vzrůst komunistického vlivu se jasně projevil v Čechách při volbách v květnu 1946, kdy KSČ získala 114 z 300 mandátů a převzala spolu se Zdeňkem Fierlingerem i šest důležitých resortů.

Třetí kapitola studie pro Kongres USA byla nadepsána „*Poválečné Československo*“. Autoři v ní ukazují, jak se Československá republika, která válkou utrpěla méně než Polsko a vytěžila z německé snahy o hospodářské vybudování oblasti Sasko - Slezsko - Čechy, vyvíjela po osvobození ekonomicky, politicky i kulturně příznivě, a to navzdory tomu, že ztratila odsunem Němců a Maďarů téměř tři milióny obyvatel.

Ve skutečnosti bylo odsunuto kolem 2,5 miliónu Němců a odsun 200 000 Maďarů uskutečněn nebyl. Došlo jen k slovensko-maďarské výměně obyvatelstva - okolo 86 000 Slováků z Maďarska na Slovensko a kolem 110 000 Maďarů z ČSR do Maďarska - podle oficiální dohody mezi Československem a Maďarskem z února 1946.

Autoři zprávy pro Kongres USA též nesprávně tvrdí, že podle *Košického vládního programu* (KVP) měli být vypuzeni všichni Němci a Maďaři. V KVP se naopak tvrdilo, že „republika nechce a nebude postihovat svoje loajální německé a maďarské občany“ a slibuje dokonce návrat těm z nich, kteří se osvědčili jako antinacisté a antifašisté. Toto rozlišení se však později ukázalo jako administrativní a bylo politicky zneužito a mnoho Němců, kteří by se mohli domáhat práva zůstat v republice, odešlo dobrovolně. V každém případě neodpovídá skutečnosti, jak se uvádí ve zprávě, že výběr byl založen na rasově-jazykovém kritériu, podle něhož prý byli zahrnuti společně do jednoho „koše“ Židé a komunisté s bývalými nacisty, jen když byli Němci a Maďaři podle jména a jazyka.

Košický vládní program nazývají autoři zprávy jakousi „dočasnou ústavou“ a nepřihlížejí k tomu, že v dekretu o Dočasném

Národním shromáždění se výslovně prohlašuje za platnou ústava z roku 1920, s výjimkou ustanovení, která byla v rozporu s vydanými dekrety. Tato výjimka se týkala senátu, s nímž se nepočítalo, dále nové organizace veřejné správy a postavení Slovenska. Tato kapitola zprávy hovoří též o československé zahraniční politice. Autoři uvádějí, že první zásadou československého ministerstva zahraničních věcí byl vliv SSSR, který zaujal místo kdysi obsazené Francií, po Mnichově uvolněné. Tento vztah vidí jako „logický důsledek historického faktu, že sovětská a komunistická politika v období od 1935 do 1939 se zdála být daleko pozitivnější, realističtější a dokonce i mravnější, než politika většiny ostatních států. Vyplývá z toho ponaučení, jak dlouho mohou trvat účinky těžkých omylů a jak je důležité se takovým omylům pokud možno vyhýbat a napravovat je, stanou-li se již.“

Ze čtvrté kapitoly „*Pražský převrat*“ je evidentní, jak je nutno rozumět tvrzení autorů, že komunistické uchvázení moci se stalo nevyhnutelným. Komunisté tuto nevyhnutelnost připravili tak, že neobyčejně obratným manévrováním vlákali nekomunistické strany do pastí. Další pasáže práce představují chronologické vykreslení tohoto komunistického úspěchu: otevřené propuknutí politické krize 20. února (dvanáct členů vlády podalo demisi), předtím dosazování komunisticky spolehlivých osob mezi policejní úředníky, hospodářské a psychologické úlohy komunistů pro úspěšný převrat, neutralizace armády, ovládnutí důležitých resortů (vnitro, zahraničí).

Jak se komentuje svědomí prezidenta Beneše, jehož tu nazývají „strážcem zásad parlamentarismu“? Bylo prý postavené před argumenty neodolatelné přesvědčivosti (overwhelming force). KSČ byla dvakrát větší než jakákoli jiná strana v zemi. Měla podporu v SSSR, jehož moc byla rozložena podél celé hranice. Sovětský svaz byl jedinou evropskou velmocí, která nebyla zapletena do mnichovského výprodeje z roku 1938. Důstojnický sbor nové československé armády sloužil za války v SSSR, dělnické odbory byly vedeny komunisty nebo sociálními demokraty prokomunistického zaměření a byly ve stavu mobilizace. I policie byla v rukou komunistů a byla ozbrojená. Beneš neměl sil a svým souhlasem vše posvětil a učinil legálním, uvádí zpráva pro Kongres.

Dokonalý státní převrat spočívá v uchvázení moci jednou stranou ve státě, která pomocí legálně získaných úřadů využije některé státní úřady, zatímco jiné ochromí a zmobilizuje část lidí na svoji podporu. Druhé části jakoukoliv politickou akci znemožní. Tento problém nebyl nikdy vyřešen úplněji a úspěšněji, než se to stalo v únoru 1948 v Československu.

V závěrečné kapitole, nazvané „*Tak co?*“, jsou shrnuty důsledky pražského převratu na základě předpokladu, že jeho vlastní význam je v plné integraci ČSR s ostatními státy pod úplným komunistickým panstvím. V závěru této úvahy, dost podrobně vypočítávající hospodářský a vojensko-strategický význam oblasti, jejíž kontrola byla ovládnutím Československa konsolidována v rukou SSSR, se praví: „Komunistické vítězství má též jiné stránky, o nichž se mnoho spekovalo. Jednou z nich je otázka, co tento tah znamená, co se týče všeobecných komunistických záměrů. Někteří pozorovatelé se domnívají, že to znamená pokračování v postupu vpřed. To je možné. Ale zdá se být jasné, že kdyby chtěli komunisté konsolidovat vše, co mají na dosah, a potom se zastavit na neurčitou dobu, jednali by právě tak jako dosud. Kdyby chtěli jít vpřed za každou cenu za ovládnutím Evropy a Asie a za brzkou válkou, jednali by v podstatě stejně tak, jak jednali dosud. Je-li tomu tak, potom jejich dosavadní postup nevnáší žádné světlo do otázky, za kterým ze dvou alternativních plánů jdou. Je však též jasné, že jejich úsilí o zmocnění se všeho, co mohou dosáhnout bez války, je značně pružné tak, že vždy se mohou znovu rozhodovat, když se odváží nějakého dalšího tahu, podle toho, jak se budeme chovat my.“

Co jasně vyplývá z uvedeného textu? V první řadě to, že USA vyhodnotily sovětskou politiku, resp. podíl na československém převratu, jako záměr ohrožující jejich, tj. americké, zájmy. A tomu bude potřebné americkou zahraniční politiku odpovídajícím způsobem přizpůsobit.

Vztahy mezi Prahou a Washingtonem po únoru

Po změnách v československém vnitřním vývoji se československo-americké vztahy stále více komplikovaly. Neúspěchem končila pokračující jednání zástupců obou států týkající se obchodní dohody a vyřešení kompenzace za znárodněný a zkonfiskovaný

majetek. Šlo o nemalou sumu – 149 mil. USD, kterou americká strana v průběhu rokování podstatně snížila. Postupné zmrazování vzájemných obchodních styků a tvrdá americká restriktivní politika vyvrcholily roku 1951, kdy se po zrušení doložky nejvyšších výhod Československu Spojenými státy americkými hospodářská spolupráce obou států minimalizovala.

Adekvátní a efektivní kompenzace, resp. finanční vypořádání mezi americkou a československou stranou za znárodněný majetek po druhé světové válce, se z různých příčin do léta 1947 nevyřešila. Uvedený status negativně ovlivňoval stav vzájemných všeobecných styků, přičemž odlišná stanoviska a cíle obou států dávaly tušit další těžko překonatelné překážky.

Jedním z pokusů o uspořádání hospodářských styků mezi USA a ČSR po pražském odmítnutí Marshallova plánu byl americký návrh na uzavření dohody o přátelství, obchodu a plavbě. Smluvním základem hospodářských a obchodních styků mezi oběma státy do roku 1948 byla Deklarace o obchodní politice, která zaručovala Československu poskytování doložky nejvyšších výhod (MFN – most favoured nation). Zároveň mělo Československo zajištěny v obchodě s USA nejvyšší výhody z titulu společné účasti ČSR a USA v GATT (General Agreement on Tariffs and Trade), k níž Československo přistoupilo při jejím založení v říjnu 1947 v Ženevě. GATT představovala komplex 38 částečných smluv, které upravovaly mezi smluvními stranami výšku cel, stanovovaly předpisy o vydávání vývozních povolení a o jiných otázkách mezinárodního obchodu. Hlavní zásadou GATT bylo, že každý člen měl jednat se všemi dalšími členy na základě nejvyšších výhod, přičemž se doporučovalo odstranění všech omezení dovozu.

Návrh československo-americké přátelské, obchodní a plavební dohody vypracovala vláda USA už v červnu 1947. V září 1947 ho předložilo americké velvyslanectví v Praze československému ministerstvu zahraničních věcí. Po převratu v únoru 1948 však Spojené státy o obchodní a plavební dohodě odmítly s československou stranou dále jednat.

Dalším tvrdým krokem americké administrativy vůči komunistickému Československu (a i vůči ostatním státům sovětského bloku) v sledovaném období bylo přijetí Zákona o kontrole vývozu (Export Control Act) v únoru 1949. Na jeho základě byl zřízen

„Poradní sbor pro vývozní politiku“. Ten ve spolupráci s Department of Commerce (ministerstvo obchodu) vypracovával čtvrtletní seznamy kontrolovaného zboží ve dvou kategoriích. Šlo o zboží nedostatkové a též o zboží podléhající bezpečnostní kontrole, v obou případech pro vývoz do Československa (a ostatních států sovětského bloku) zakázané. Zahrnoval téměř 90 % druhů zboží ve světovém obchodu. Tímto opatřením USA podstatně redukovaly své hospodářské styky s ČSR.

Vrchol ledovce zostřených hospodářských a politických vztahů Československa a Spojených států v pounorovém období představovalo zrušení doložky nejvyšších výhod. Samotnou doložku si oba státy přiznávaly v deklaraci o obchodní politice z roku 1946, kterou USA na základě prohlášení prezidenta Harryho Trumana dne 1. srpna 1951 prohlásily za neplatnou. Na zdůvodnění svého postupu uvedla vláda USA převážně argumenty politického charakteru. Mimo jiné oznámila, že československo-americké hospodářské vztahy přestaly být vzájemně výhodné, protože to znemožnila ČSR svými opatřeními. Znárodnila majetek občanů a firem USA, neposkytla Spojeným státům informace o svém hospodářském vývoji a o hospodářských zahraničních vztazích, omezila stav amerického velvyslanectví v Praze, zastávala otevřeně hospodářské zájmy sovětského bloku a podobně.

Na začátku 50. let se samotné mezistátní vztahy mezi Československem a Spojenými státy promítaly v důsledku diametrálně odlišných politických, ideologických a ekonomických principů v nepodstatných okrajových záležitostech. Vznikla nenormální situace, nedůstojná a ponižující, která jasně ukazovala, kam tento vztah pod tlakem vnějších okolností dospěl. Bylo by iluzorní předpokládat, že se mohly v jakékoliv rozvinuté formě rozvíjet alespoň hospodářské styky, přičemž je těžké definovat, co byla na jedné či druhé straně akce, případně reakce. S jistotou je možné konstatovat jen fakt, že šance urovnat otevřené otázky jednoduše nebyla. Československo po pražském komunistickém převratu stálo na jiném břehu řeky než USA.

Další komplikace ve vzájemných vztazích obou států způsobil na jaře 1951 případ dopisovatele *Associated Press* Williama Oatise, kterého zatkl československé úřady. William N. Oatis byl nejdříve sledován, potom zajištěn 23. dubna 1951. Věznili ho na Pan-

kráci. V procesu 2. – 4. července 1951 byl obviněn ze špionáže proti Československé republice a odsouzen k deseti letům vězení. Na druhé straně Spojené státy zrušily platnost amerických pasů do Československa, přestaly vydávat vstupní víza, zakázaly přelet československých letadel přes západní okupační zónu Německa, při vydávání víz do USA žádaly otisky prstů československých občanů a zároveň neověřovaly konzulárně obchodní faktury.

Po Stalinově smrti roku 1953, po částečném uvolnění napjatých vztahů mezi Východem a Západem, se vzájemné dvojstranné vztahy Československa a Spojených států zlepšily. Odstranily se některá diskriminační opatření. Americký konzul v Praze od října 1953 opět potvrzoval konzulárně faktury, obnovily se americké licence na vývoz „nestrategického zboží“. USA odvolaly v roce 1954 zákaz přeletu československých letadel přes NSR a obnovily i platnost amerických pasů v Československu. Zrušení doložky nejvyšších výhod jako hlavní diskriminační opatření však změněno nebylo.

Americký vztah k Československu, a potvrzuje to i sledované období, byl vždy podřízen všeobecnému zahraničněpolitickému zájmu USA v Evropě, resp. vztahu USA k nejmocnější zemi v naší části světa. Za takovou pokládaly od roku 1945 právě Sovětský svaz. Proto byla politika USA k Československu ve všeobecných rysech takovou, jakou byla.

Československo-americké vztahy od roku 1945 se vyvíjely v rámci daných geopolitických, vojenských a ekonomických možností pozitivně do února 1948. Po něm nabyly charakter nedůstojného sklouzávání pod běžnou úroveň především ke škodě Československa. Československo jako malá střeoevropská země bylo součástí hry velmocí a kvůli tomu nemohlo mít a ani nemělo prostor na vlastní a samostatnou diplomatickou a ekonomickou aktivitu.

Literatura:

Papánek, J.: Ten Years, Czechoslovak Question in the United Nations: Chicago, Czechoslovak National Council of America 1958.

Michálek, S.: Nádeje a vytriezvenia, československo-americké hospodárske vzťahy v rokoch 1945–1951: Bratislava, Veda 1995.

Michálek, S.: Ján Papánek, politik, diplomat, humanista: Bratislava, Veda 1996.

Michálek, S.: Prípád Oatis, československý komunistický režim verus dopisovateľ Associated Press: Bratislava, Ústav paměti národa 2003.

Procházka, Z.: Hospodářská válka USA proti Československu: Praha, Vojenská politická akademie 1960.

Olšovský, R.: Vývojové tendence v ekonomice vyspělých kapitalistických zemí 1945–70: Praha, SPN 1977.

Bolton, F. P. (ed.): Stratégia a taktika svetového komunizmu: Washington DC 1949.

Únor 1948 – zlom nebo kontinuum?

Stanislav Balík

výkonný ředitel Centra pro studium demokracie a kultury

Události únorových dní roku 1948 jsou součástí naší národní mytologie, a to ve dvou podobách. První z nich (ta, která dominovala našemu veřejnému životu před rokem 1989) hovoří o sociální revoluci, o tom, kterak „lidé vyšli do ulice, neboť už je nebavilo koukat, jak lumpi škodí republice“, o slavném vítězství pracujícího lidu, o porážce reakce apod. Druhá žila svůj život skrytěji, leckde od samotného roku 1948, po roce 1990 nadlouho ovládla veřejný prostor. Ta předchozí verzi přebrala, ovšem s opačným znaménkem. Na Únor hleděla jako na novou Bílou horu, na prohru demokratických sil, na ukončení tří roků svobody či na náhlý konec poválečné demokracie. Oba úhly pohledu přitom mají společné to, že považují Únor 1948 za naprostý zlom – ať již k dobrému, či špatnému, kdy se situace po něm radikálně odlišuje od situace před ním.

Pretotalitní režim v Československu

Historická a politologická literatura přitom již delší dobu poukazuje na zvláštní charakter Československa v letech 1945–1948. Charakteristiky tehdejšího režimu koncentrované do termínů typu omezená pluralita, neexistence opozice, výrazná mobilizace veřejnosti, etatizace podložená ideologickými důvody, mimořádné soudnictví, infiltrace mocenských orgánů politickou stranou s totalitními záměry apod. kýžený demokratický charakter silně problematizují.

Teorie nedemokratických režimů rozvinutá ve druhé polovině dvacátého století především Juanem J. Linzem pak má pro takový způsob uspořádání státu výstižný název: pretotalitní režim. V teorii jde o situaci, kdy režim z nejrůznějších důvodů nedosáhl totalitní podoby, ač se jí v mnoha oblastech blíží (či v některých momentech přímo dosáhl).

V tomto kontextu se tak zdají být jen těžko obhajitelné teze o zásadním zlomu. Vždyť celá řada procesů charakteristických pro komunistický režim po roce 1948 nastartovala již mnohem dříve, mnohdy s až fanatickou podporou nekomunistických politických stran, které zřejmě netušily, že si pomáhají kopat vlastní hrob. V některých případech byly dokonce požadavky těchto nekomunistických stran ještě radikálnější než komunistické (typickým příkladem budiž radikalita sociální demokracie při debatách o rozsahu znárodňování).

Přes všechny události, které dávají Únoru skutečně unikátní ráz, je tak zřejmé, že na něj bylo založeno již dlouhou dobu. Již zřejmě napořád se povedou dějinně-filozofické disputace o tom, od kdy byl nevyhnutelný, od které chvíle se stal logickým završením předchozího vývoje.

Kořeny února v letech 1945/1943

Zaměříme-li se pouze na onu poválečnou pretotalitní poválečnou fázi, mnohdy také nazývanou jako období tzv. třetí republiky (následující po první republice, jež skončila Mnichovskou konferencí, a druhé republice, končící vyhlášením slovenské samostatnosti 14. března 1939 a následným zřízením Protektorátu Čechy a Morava), je datace zřejmá. Za datum oficiálního ustavení tohoto systému lze považovat 4. duben 1945, kdy prezident republiky Edvard Beneš, jenž čerpal svou legitimitu z exilového státního zřízení, jmenoval v Košicích vládu Československé republiky dohodnutou ovšem o několik dní dříve na moskevských jednáních. Ta 5. dubna 1945 přednesla svůj vládní program, zvaný košický. Ten lze směle označit za vyhlášení cesty k Únoru.

Představoval počátek činnosti Národní fronty Čechů a Slováků jakožto základu politického systému lidové demokracie, distancoval se od pomnichovského a skrytě i prvorepublikového vývoje. Kládl hlavní důraz na poválečné spojení se Sovětským svazem, definoval jak legálně působící politické subjekty, tak subjekty, které s ohledem na svou válečnou minulost nemají právo veřejně působit, vyhlásil uplatnění sankcí proti subjektům a lidem, které činil zodpovědnými za vývoj po Mnichovu (majetkové konfiskace), okupaci a aktivity proti československému státu. Obsahoval základní pojetí strukturálních proměn společnosti

v podobě kombinace reformních či transformačních kroků ve sféře politické, hospodářské, sociální a kulturní, které obecně definoval výrazně zvýšenou mírou etatismu. Program se svou podstatou příliš nelišil od analogických vládních deklamací, které na konci války v regionu střední a jihovýchodní Evropy vznikaly.

Moci se tato vláda reálně ujala 12. května 1945 po svém příjezdu do Prahy. Zhruba od poloviny května 1945 tak již režim fungoval v rámci předem nastavených parametrů, byť prošel určitým vývojem, zjednodušeně řečeno třemi fázemi: 1. fáze „národně socialistická“ (květen 1945 – květen 1946) – omezení politické soutěže, konfiskace majetku a jeho znárodnění, devastace střední třídy, zbavení většiny neslovanského obyvatelstva státního občanství, likvidace samosprávy apod.; 2. fáze zdánlivého vyrovnávání sil (polovina 1946 – polovina 1947) – postupná zdánlivá emancipace a růst sebevědomí nekomunistických stran, pečlivá a důkladná infiltrace KSČ do rozhodujících státních institucí a významných společenských sektorů; 3. fáze střetů vrcholící Únorem – přechod ke kvalitativně vyšší vývojové etapě dějin komunistické vlády.

Nicméně už ony zmíněné dubnové dny 1945 mohly jen stěží proběhnout jinak, poté co prezident Edvard Beneš uzavřel 12. prosince 1943 v Moskvě smlouvu o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci mezi Československem a Svazem sovětských socialistických republik. Tato smlouva nebyla v roce 1943 zcela nezbytná, přesto fakticky předurčila další vývoj. Symbolizovala radikální změnu československé zahraničně politické orientace a byla důsledkem „mnichovského zklamání“. Sovětský svaz se od chvíle jejího uzavření stal nejdůležitějším prvkem zvenku ovlivňujícím proces formování nového politického systému.

Jednota jako základní princip

Základem celého politického systému byla organizace Národní fronty Čechů a Slováků. Byla projevem neustále manifestované touhy po národní jednotě, jež vystupovala na povrch v řadě jiných oblastí života společnosti. Fenomén plurality nejen stranického systému, tolikrát problematizovaný nejen v letech 1918-1938, se stal jednou z nejdříve řešených otázek poválečného systémového uspořádání. Z části šlo o projev jedné z tradic

české politiky indikované J. Holzerem, kdy změny režimů neprobíhají jako změna politické elity, ale daleko spíše jako co nejdokonalejší negace všeho minulého, jako úplné popření dosavadního vývoje, a to především v úrovni programové, doktrinární. Skoro se nabízí teze, že právě třetí republika je nejvhodnější ilustrací jednoho z rysů této tradice, a sice, že konstruování nového útvaru „musí předcházet zboření existující stavby a opuštění všech jejích znaků“, což „zdůvodňuje zároveň oblíbenost a ochotu pokoušet se o zasahování do přirozených společenských procesů motivované vírou ve schopnost rozumu rozeznat ideální sociálně strukturální uspořádání, dát mu podobu, obsah, budoucnost“.

Léta 1945-1948 jsou v tomto smyslu zcela bezproblémovým předchůdcem let následujících. V únoru 1948 se tak nemusela Národní fronta zakládat, stačilo ji „obrodit“. Společenské organizace – odbory, umělecké svazy apod. – se rovněž, alespoň v prvních měsících, nemusely rušit, někdy se nemuselo měnit nic, jindy stačilo je obrodit, definitivně ovládnout. Vláda se nemusela sestavovat nová, stačilo tu původní rekonstruovat.

Rozum rozpoznal ideální – jednotné – uspořádání společnosti již v roce 1945. Již tehdy si troufli tehdejší mocní stanovit, kolik stran může existovat, která politická síla kolabovala a která ne, která existovat může a která ne, kdo být odsouzen za kolaboraci má a kdo ne. Myšlenky na racionální stanovení počtu stran (a potažmo tedy vyřazení svobodné soutěže) nebyly nikterak nové, v praxi se realizovaly již při tzv. zjednodušování stranického spektra za druhé republiky, v myslí a člancích jednoho sociologa, pozdějšího druhého československého prezidenta se objevovaly již v první čtvrtině dvacátého století.

Jen na okraj lze poznamenat, že po Únoru 1948 nebyla v českých zemích formálně zakázána žádná politická strana: sociální demokraté učinili v červnu 1948 totéž, co jejich slovenští spoluputníci již v roce 1944, totiž sloučili se s komunistickou stranou a lidovci a (národní) socialisté formálně existovali i nadále, a to až do roku 1989. Pouze Národní fronta mohla při uplatnění práva veta každého z členů povolit existenci a činnost jiných politických stran. Tato exkluzivita způsobila absenci opozice a kontroly vládních aktivit.

Tendence k „národnímu sjednocování“ lze pozorovat ve všech společenských segmentech – jednotné odbory (Ústřední rada odborů), snaha o jednotnou mládež (Svaz československé mládeže), Jednotný svaz českých zemědělců atd. Ti, kdo se halasně a radostně nepřidávali k budování jednotných struktur byli již tehdy jakožto rozkolníci ostrakizováni. Termíny jako svobodná soutěž, pluralita zájmů a pluralita jejich zprostředkování byly ze zcela jiného světa, než s jakým se bylo možno setkat v Československu po roce 1945.

Únor jakožto převrat?

S charakteristikou únorových událostí 1948 je problém. Nejčastěji se dnes používá termín převrat. Zastánci tehdejších změn ale dodnes tvrdí, že vše proběhlo legálně a ústavně. Dokonce se skrze masovou podporu zmobilizovaných davů únorovým změnám pokoušejí dodat ráz legitimacy. Takto viděno se pak o žádný převrat nejednalo. Titiž obhájci ale poněkud nesmyslně hovoří o Únoru jakožto socialistické revoluci. Revoluce přitom s legalitou a ústavností nemá společného už vůbec nic.

Podle těch, kteří tvrdí, že rokem 1948 byl zastaven nadějný demokratický československý rozkvět, se ale o převrat jednalo. Nu a ti, kdo označují celou třetí republiku za pretotalitní režim, mají problém jak s převratem, tak s revolucí. Zmatek je dokonán.

Převrat, jak naznačuje samotná etymologie slova, je převrácením stávajícího stavu, obvykle jde především o výměnu vládnoucích elit, někdy také o změnu systému. A abychom mohli společenský proces označit za revoluci, musí podle A. Giddense, představitel sociohistorického směru bádání o revolucích, splnit tři kritéria: být masovým sociálním hnutím, vést k procesu zásadních reforem nebo změn a skutečně použít násilí ze strany účastníků (či musí hrozba použití tohoto násilí v ní být přítomna).

Převrat se v únoru 1948 skutečně nejspíš nekonal. U moci zůstal týž prezident, premiér, ministři vnitra a obrany, jako před tím. Mocenské složky (především policejní síly a tajná policie) byly rovněž komunistickou stranou ovládnuty v předchozí době. Díky ustavení akčních výborů Národní fronty (které byly v prvních týdnech skutečnými držiteli moci a které zpochybňují legalitu únorových

událostí) ale došlo k ovládnutí dosud neovládaných struktur a o jejich „vyčištění“ od nepohodlných osob. Ani zde však nešlo o jasnou změnu, akční výbory spíše urychlily procesy započaté dávno před jejich ustavením. Ke změně systému nedošlo – všechny podstatné kroky ke změně byly učiněny již v předchozím třiletí. Únor spíše otevřel prostor pro jejich radikalizaci či dotažení do vyšší kvality.

Konala se tedy revoluce? O masové hnutí zřejmě šlo – podpora komunistických vůdců nebyla umělá, jen členstvo komunistické strany (nepočítaje v to sympatizanty) se počítalo téměř na půldruhého milionu. Hrozba násilí ze strany účastníků dozajista existovala – protiprávně vyzbrojené Lidové milice zřejmě byly skutečně připraveny zasáhnout proti „reakci“ i silou. Nicméně je zapotřebí uvést, že ač Lidové milice formálně vznikly až 22. února 1948, v jiné podobě existovaly už dávno, podle V. Vebera byly ustaveny ihned po odchodu sovětských vojsk 9. listopadu 1945, a sice jakožto útvary závodních stráží navazujících na činnost revolučních gard. Nicméně revoluční charakter únorových dnů popírá již zmíněný deficit systémové změny.

Jak tedy Únor označit, nebyli v pravém slova smyslu převratem, natož revolucí? Zdá se tedy, že patří spíše do kategorie symbolických mezníků a událostí, které odhalují dosud spíše skryté tendence a procesy. Od této chvíle nemusela být komunistická touha po absolutní moci maskována snahou získat v alespoň částečně soutěživých volbách nadpoloviční většinu hlasů. V prvních týdnech po Únoru se začínají počítat řady zastřelených československých občanů snažících se překročit státní hranici, po Únoru nemusí kandidovat formálně čtyři strany samostatně a uzavírat předem dohodu o společné povolební vládě, ale může být vytvořena jednotná kandidátka Národní fronty, jež obdrží v květnu 1948 přes 86% hlasů. Po Únoru mohou být z veřejného života definitivně odstraněni nepohodlní literáti a zakázány jejich časopisy – nemusí se již trapně odpor vůči nim projevovat nedodáváním papíru nutného pro vytištění těchto časopisů.

Hlubší kořeny února – školství

Následující pasáž bude pravděpodobně pro mnohé zapříspěh české demokraty a národovce až svatokrádežná. Ti by ji možná ani číst neměli. Zamýšlí se totiž nad tím, zda-li není Únor 1948 zakoře-

něn ještě mnohem hlouběji v českých dějinách (resp. v mentalitě části českého národa) než v počátcích třetí republiky. Zda náhodou nebyla přípravou pro Únor již poslední fáze české existence v rámci habsburské monarchie, způsob rozchodu s ní a éra první republiky. Či ještě hlouběji – není snad součástí myšlenkových kořenů Února způsob formování českého národa v etapě jeho znovuvymýšlení (řečeno s Dušanem Třeštíkem) či obrození (řečeno v souladu s mainstreamovou národní mytologií)? Argumenty pro podporu takového tvrzení lze hledat v několika oblastech.

Prvním z nich je stav českého školství. Učitelé, kteří mu vzápětí po Únoru s radostí vtiskli komunistickou tvář, nenastoupili do škol až 26. února 1948, ani 10. května 1945. Mnozí z nich tam byli již v době první republiky. A ti mladí, kteří nastoupili třeba až v onom pětačtyřicátém roce, nebyli až na výjimky vyškolení v Moskvě. Tvořivě rozvíjeli odkaz svých vlastních učitelů, předchůdců, kteří dávali tvář českému školství již od konce 19. století.

V roce 1869 totiž byla správa a řízení školství definitivně odebráno římskokatolické církvi, veškerou zodpovědnost převzal stát. S nástupem nové generace učitelů v následujících desetiletích, kteří k „faře“ cítili minimální vazby a kteří naopak z velké části patřili k odpůrcům silného vlivu církve ve společnosti, se situace radikálně změnila. Tato generace, symbolicky identifikována s organizací Sokol (která se z původní všenárodní organizace v posledních letech 19. století změnila v radikálně antiklerikální, mnohde až antináboženskou strukturu) měla blízko k socialistickým myšlenkám, významně se angažovala v socialistických či pokrokařských politických stranách a organizacích. Podle některých odhadů už v polovině prvního desetiletí 20. století patřilo až 90% učitelů k „pokrokovým“, resp. bylo organizováno v pokrokových učitelských spolcích, jež měly blízko k socialistickým stranám. Od těchto učitelů se pak táhne kontinuální linie k učitelům druhé poloviny dvacátého století.

Jistě, po roce 1948 proběhly čistky i v základním školství, nicméně mikrosystémové sondy prokazují, že tyto čistky nebyly nijak masové, neboť takové být nemusely – dopadly pouze na nekomunistické (či ještě lépe protikomunistické) kantory, kteří však byli v drtivé menšině. Podobné to pak bylo na základních školách na začátku sedmdesátých let, kdy prověrky neznamenal radikální

personální obměnu – vesměs totiž nebylo koho propouštět pro „pomýlené“ politické názory.

Daleko spíš se pak stávalo, že titíž učitelé, kteří pronášeli před rokem 1938 dojemné řeči při připomínce upálení „Mistra Jana“ či při narozeninách prvního československého prezidenta Osvoboditele Tomáše Garrigua Masaryka (ale kteří také – dlužno podotknout – podrželi národ v dobách nacistické nadvlády) během krátké chvíle změnili repertoár a dokázali stejně dojemně promluvit o geniálním vůdci světového proletariátu Josifu V. Stalinovi a o téměř stejně geniálnímu synu českého národa, prvním dělnickém prezidentovi republiky Klementu Gottwaldovi. Dost možná že jim ani skutečně nevadilo, že najednou měli za úkol mluvit o první republice ne jako o ostrovu svobody a demokracie, ale jako o tyranském režimu s prezidentem příkazujícím střítet do dělníků.

Církev a kulturní boj

Zvláštní pocit opakování již prožitého měly po roce 1948 křesťanské církve, zvláště pak katolická. Omezení poutí a procesí, aby lidé více pracovali; zavedení numeru clausu pro kláštery, aby stát neztratil příliš mnoho pracovních sil; postavení klášterních statků pod státní kontrolu; rušení klášterů; zákaz vzájemných styků řádů se zahraničím, a to včetně styků s řádovými představenými; příkaz, aby se veškerý písemný styk duchovních s římskou kurií děl výhradně prostřednictvím ministerstva zahraničí; zákaz uveřejňovat a vyhlášovat papežské buly bez svolení vlády; úprava teologického studia; podrobení všech teologických spisů, modlitebních knih a celé náboženské literatury státní cenzuře; zrušení většiny počtu svátků; zákaz procesí do zahraničí, včetně poutí do Říma; rušení náboženských bratrstev a přebytečných kostelů a kaplí; zrušení diecézních kněžských seminářů a zřízení tzv. generálních kněžských seminářů apod. Ačkoli se tento výčet jeví být charakteristikou pounorové situace církve, není tomu tak. Jde o několik prvků „církevní politiky“ doby vlády Marie Terezie a Josefa II. v druhé polovině osmnáctého století.

Právo na existenci ve společnosti musela církev obhajovat již bezprostředně po roce 1918. Slavná je sentence tehdejšího prezidenta, který ve chvílích skutečně vyostřeného boje prohlásil, že

katolíci budou mít tolik práv, kolik si jich dobudou. Dlouhá léta a desetiletí se pak dokonce zdálo být nemožné být současně dobrým Čechem a katolíkem.

Komunistický režim povýšil tyto dvě historické zkušenosti ještě o úroveň výš. Jeho boj proti církvi a náboženství se inspiroval josefínskými technikami (v mnoha případech šlo skutečně o vědomou inspiraci) a využil více či méně uměle vypěstovaného odporu českého národa proti katolické církvi. Vyústil pak v kvalitativně vyšší skutečnost snahy o faktickou likvidaci náboženství jako takového, což ale jistě nebylo v souladu ani se záměry josefínských racionalistů 18. století, ani masarykovských humanistů začátku století dvacátého. Přesto Únor v tomto směru nebyl něčím úplně neznámým, uměle importovaným, z ničehož nic povstávším.

Navazoval na ideje tzv. kulturního boje, jeho specifické české varianty vedené od přelomu století. Její specifčnost spočívala v tom, že struktury rakouského státu byly s katolickou církví, resp. katolicismem, identifikované. Nicméně této skutečnosti již zcela neodpovídal stav společnosti, která (či přinejmenším její elity) byla (byly) stále více vůči katolicismu indiferentní. A právě z nesouladu těchto dvou skutečností vyplynula specifická podoba místního kulturního boje.

Snahy pokrokářského (liberálního) tábora a motivace jeho přívrženců měly tutéž podobu, jak ji známe z německého prostoru, tedy snahu o minimalizaci vlivu církve na veřejnou sféru, ačkoli nedisponovali státními nástroji, na rozdíl od německých „bojovníků“. Termín kulturní boj tedy je v tomto případě užíván v širším významu – tedy nejen pouze jako postup státu vůči církvi. Je jím míněn střet o podobu veřejné sféry, o míru jejího ovlivňování náboženstvím (resp. církví/církvemi).

V duši národa pak přetrvávala zkušenost roku 1918 se zbořeným pražským mariánským sloupem, ničením soch, křížů a kaplí, s pálením obrazů posledních dvou císařů a jejich manželek, vyhazováním křížů ze školních tříd a s radikálně jinou oficiální interpretací národní historie. Rok 1948 v tomto směru nepředstavoval radikální změnu, nezažité novum. Odstraňování Masarykových soch, přejmenovávání „jeho“ škol, nemocnic, náměstí, prepisování dějepisců – to všechno nutně působí dojemem *déjà vu*.

Pod úhlem zkušeností školství a církve nazíráno se zdají být bojovníci Února logickými dědici a zúročiteli bojovníků českého kulturního boje. Velká část kulturního boje se v českých zemích vedla o otázky výchovy, školy. Při letném pozorování se zdá, že argumentace pokrokařské strany v tomto boji a vůbec ideové vybavení učitelů přispěly k nastolení komunismu v českých zemích. Ačkoli si potvrzení této hypotézy vyžádá ještě mnoha výzkumů, zdá se, že právě tyto okolnosti vedly k tomu, že v českých zemích proběhl Únor a nastolení komunistického režimu nesrovnatelně snadněji než v okolních středoevropských zemích, resp. dokonce s výraznou lidovou podporou.

Závěr

Únor 1948 nebyl v žádném případě radikálním zlomem, odvržením a popřením báječných předcházejících časů, jež s ním neměly nic společného, tečkou za třemi léty svobody a demokracie. Mnohem spíše než o tečku šlo o dvojtečku, pokračování věty rozepsané buď v roce 1945 či dokonce na přelomu 19. a 20. století (nebo snad ještě dřív?), za níž se sice objevují některé dosud neznámé výrazy, ale kde se také opakují či více zdůrazňují termíny dobře známé a již dříve užívané.

Literatura:

- Balík, S. (2002): Tři roky svobody? Pretotalitní režim v Československu v letech 1945–1948, REXTER, č. 0, roč. 2002 <http://www.rexter.cz>.
- Balík, S. – Hanuš, J.: Katolická církev v Československu 1945–1989: Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2007.
- Balík, S. – Hloušek, V. – Holzer, J. – Šedo, J.: Politický systém českých zemí 1848–1989: Brno, Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity 2003.
- Čermák, V.: Otázka demokracie I. Demokracie a totalitarismus: Praha, Academia 1992.
- Fajmon, H. – Balík, S. – Hloušková, K. (eds.): Dusivé objetí. Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů: Brno, CDK 2006.
- Fiala, P. – Holzer, J. – Mareš, M. – Pšēja, P.: Komunismus v České republice: Brno, Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity 1999.
- Giddens, A.: Sociologie: Praha, Argo 2000.
- Holzer, J.: ODS a tradice české politiky. In: Balík, S. a kol.: ODS a česká politika. ODS v českém politickém systému v letech 1991–2006: Brno, CDK 2006.

- Kaplan, K.: Pravda o Československu 1945–1948: Praha, Panorama 1990.
- Kaplan, K.: Nekrvavá revoluce: Praha, Mladá fronta 1993.
- Kaplan, K.: Pět kapitol o Únoru: Brno, Doplněk 1997.
- Linz, J. J.: Totalitarian and Authoritarian Regimes: Colorado, Lynne Rienner Publishers 2000.
- Rupnik, J.: Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci: Praha, Academia 2002.
- Veber, V.: Osudové únorové dny: Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2008.
- Vykoukal, J. – Litera, B. – Tejchman, M.: Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989: Praha, Libri 2000.

Ekonomické souvislosti února 1948*

Ladislav Tajovský, Petr Chalupecký

Vysoká škola ekonomická

Události února 1948 patří co do svých dlouhodobých důsledků k těm nejtragičtějším, které české dějiny pamatují. Z pohledu naší čistě domácí historie znamenaly poslední krok do náruče bolševického totalitarismu s rezignací na veškeré atributy svobodné společnosti. Z pohledu mezinárodního pak únorový puč přinesl takřka okamžitou reakci západních, demokratických mocností v čele se Spojenými státy – v nejbližších týdnech byly zřízeny významné instituce a organizace (např. Západní unie – resp. Bruselský pakt – jako evropský pilíř dosud jen zvažované euroatlantické bezpečnostní architektury) či schváleny a podepsány důležité zákony (za všechny ten zřizující European Recovery Program, známější jako „Marshallův plán“), které byly přímou a jednoznačnou reakcí právě na vývoj na československé (a spíš české) politické scéně.

Komunistický vládní puč

Dvacátý pátý únor a dny následující na několik desetiletí definitivně vymezily souřadnice, v nichž se bude nacházet prudce a hlasitě zapadnuvší železná opona a byly jedním z nejvýznamnějších mezníků na poli zhoršujících se mezinárodních vztahů, které právě v tuto dobu neoddiskutovatelně získávaly rysy studenovělečnického konfliktu.

Vzhledem k viditelnému a mezinárodně široce reflektovanému dopadu komunistického převzetí absolutní moci je proto možná trochu paradoxní, že z pohledu vývoje československé (a zejména české) ekonomiky a domácího hospodářsko-politického modelu

*) Příspěvek vznikl v rámci projektu Grantové agentury České republiky „Efektivnost volby teorií a tvorby hospodářské politiky v dynamickém modelu podnikatelských rozhraní“, GA ČR 402/07/0137.

neznamenal únorové události nijak dramatickou změnu, kvalitativní zvrat dosavadního trendu či zásadní impuls pro přehodnocení dosavadního poválečného vývoje. Rok 1948 přinesl v této oblasti pokračování v cestě započaté už v letech druhé světové války a ze systémového a institucionálního hlediska znamenal možná urychlení dosavadního vývoje, ale v žádném případě není možné hovořit o jakémkoliv principiálním obratu či historické diskontinuitě. Vedoucí politická síla – po Únoru už nepokrytě a nezastřeně pouze komunistická strana a její teď již „oficiální“ stoupenci v ostatních stranách Národní fronty – pokračovala nyní „sólo“ v tom, s čím v letech 1945–1948 s větším či menším nadšením (a pouze tu a tam s mírným skřípením zubů) souhlasily všechny relevantní české politické síly.

Komunistický vládní puč tak za naivního, překvapeného či blahosklonného přihlížení prakticky všech dalších politických hráčů nebyl nutným předpokladem dalších kroků, které v ekonomické oblasti v následujících měsících a letech nastaly a díky nimž se československá ekonomika v krátké době vyšvihla do pozice světového premianta v míře postátnění a státního řízení veškeré hospodářské aktivity. Příčinná souvislost byla zcela opačná – politická změna, která v roce 1948 nastala, byla přímo podmíněna předcházejícím vývojem v ekonomické sféře, ať už šlo o dramatické majetkové přeměny, utilitární, politicky cílená opatření v hospodářsko-politické oblasti či obdobně motivované kroky na poli zahraničně ekonomického směřování. Ekonomický vývoj tak v prvních poválečných letech vytvořil fundamentální, nezbytné a v mnoha ohledech dokonce prakticky postačující podmínky pro završení změn politického uspořádání, které nastalo právě před šedesáti lety.

Jestliže Únorem začíná jedna z vůbec nejtemnějších etap naší novodobé historie, pak se při zpětném a do souvislostí zasazeném pohledu zřetelně ukazuje, že byl završením kroků realizovaných exponenty komunistické strany a jejich vědomými i nevědomými přísluhovači v ostatních stranách nejpozději od samého konce válečných událostí. Komunisté jako jediní měli jasnou představu o cílení jednotlivých opatření a mistrně využili poválečné situace a názorového rozpoložení drtivé většiny české a československé společnosti.

Cestu poválečným hospodářským a zejména majetkovým přeměnám bezesporu usnadnila i nacistická okupační politika, jejíž významnou součástí byla etatizace důležitých součástí domácího průmyslu, stejně jako socializující tendence v celé tehdejší Evropě. Zde je však třeba zmínit i fakt, že jakýmsi předpolím a dějinným ospravedlněním mnoha komunisty iniciovaných či minimálně podporovaných hospodářsko-politických rozhodnutí v období těsně poválečném byl i postup vlád první Československé republiky. Jedná se zejména o drastická opatření na poli vlastnických vztahů realizovaná (či aspoň předpokládána a legislativně ošetřená) v naprosté většině již v prvním desetiletí existence samostatného státu. Vláda Národní fronty vycházející z komunisty koncipovaného Košického vládního programu (schváleného v dubnu 1945) opírala svá opatření nejen o protiněmecké (ve své době naprosto pochopitelné) naladění většinové společnosti, ale velmi efektivně je v mnoha ohledech legitimovala podobnými kroky prvorepublikových vlád, jejichž „demokratičnost“ si málokdo dovolil zpochybňovat, obzvláště ve srovnání s obdobím druhé světové války a realitou právě skončivší německé okupace.

Principiální popření soukromého vlastnictví a zásadní překopání majetkové struktury zejména české ekonomiky tak zdaleka neskončilo u tzv. konfiskační etapy týkající se majetku „Němců, Maďarů kolaborantů a zrádců“. Velmi rychle plynule přešlo ve fázi dokončování prvorepublikových vlastnických přeměn, při jejichž praktické realizaci se tehdejší vlády pro naprostou ekonomickou neefektivnost a právní pochybenost často zastavily v půli cesty. Zcela nepochybně se tak v plné nahotě potvrdilo dávné tvrzení, že jakékoliv popření vlastnických práv, byť podepřené zákonnými opatřeními schválenými většinou zákonodárců a podporovanými celou společností, zanáší do ekonomického, politického a společenského systému principiální nestabilitu a obrovská rizika z pohledu budoucího vývoje.

Výchozím dokumentem komunistického nástupu k moci byla Gottwaldem v Moskvě vypracovaná a v Košicích v dubnu 1945 schválená idea Národní fronty jako základní součást již zmíněného Košického vládního programu. Do samotných základů poválečného politického uspořádání tak byla zabudována kolektivistická myšlenka hodnotově vycházející z ideálu národní jednoty.

Tato jednota sice měla v první fázi sloužit k definitivnímu vypořádání se s germánským nebezpečím, ale hned poté měly být její síly plně napřeny k budování společnosti postavené na „sdílených hodnotách a zájmech“.

Plně v duchu tehdejšího přesvědčení o potřebě „národní a socialistické revoluce“ (slova presidenta Beneše) se tak idea Národní fronty stavěla do přímého kontrastu s liberálními základy svobodné společnosti, jejichž nezpochybnitelnou součástí je respekt k individuálním právům jednotlivce. Nejpozději v Košicích tak československá společnost nastoupila svou vlastní „cestu do otroctví“, která se však velmi brzy napojila na tu leninskostalinskou s jejím základním atributem spočívajícím v naprostém popření politické, ekonomické a společenské svobody.

Konfiskace majetku národnostně nespolehlivých skupin

Komunisty vedená Národní fronta za otevřené podpory všech mocenských center osvobozené země – včetně presidenta Beneše opírajícího se o demokratickou legitimitu a osobní celonárodní podporu – zahájila plánované ekonomické přeměny bezprecedentním vyvlastněním majetku osob jakkoliv spojených (i jen stejnou národní příslušností) s poraženými v druhé světové válce. Pro síly, které se únorovým pučem dostaly o necelé tři roky později k absolutní moci, představovala konfiskace svého druhu dokonalou příležitost, jak prakticky bez politického rizika získat celonárodní podporu a monopolizovat si politické zisky plynoucí z realizace opatření, proti nimž se s výjimkou slovenských Demokratů nestavěla žádná relevantní opozice.

Národní fronta v Košickém programu s posvěcením presidenta v dokonalé jednotě rozhodla o znárodnění obrovského majetku (Dekret presidenta republiky č. 5/1945 Sb. o národních správách konfiskátů z 10. 5. 1945) patřícího národnostně nespolehlivým žvlům. Před vlastní znárodnovací akcí z října 1945 – konfiskace byla záležitostí postavenou „před závorku“ – tak byly národní správy ustaveny ve více než devíti tisících průmyslových podnicích, čtyřiceti tisících živnostech a téměř tisíci závodech v resortu ministerstva výživy. Není zde nutné ptát se po morální či jiné oprávněnosti a pochopitelnosti podobného opatření – zajímá nás

čistě instrumentální stránka celého konfiskačního procesu a jeho vliv na směřování státu do područí politických skupin hledajících inspiraci v praktikách bolševického Ruska.

Pozemková reforma jako předvolební trumf

Mistrným politickým manévrováním se komunistům podařilo monopolizovat si přidělování konfiskátů, zejména těch drobných, čímž se před volbami na jaře 1946 etablovali jako strana s velkým potenciálem širokých vrstev voličů tak či onak vděčných KSČ za nově nabytý majetek. Ukázkovým příkladem na volební zisk jednoznačně zacílené politické manipulace byla pozemková reforma, resp. její „první fáze“, spočívající v nakládání s konfiskovanou půdou. Ta se stala jedním ze základních kamenů komunistického vítězství v prvních poválečných volbách a, přestože zde sehrály svou roli i jiné faktory, také jednou z příčin odlišného volebního výsledku v české a slovenské části republiky (na Slovensku, kde měla konfiskační fáze řádově menší rozsah a její podstatná část proběhla až po převzetí moci komunisty v roce 1948, vyhrála volby s velkou převahou Demokratická strana, jediná politická síla vystupující proti masivním majetkovým přesunům).

Podle dekretů č. 10, č. 12 a č. 28 z roku 1945 podléhala konfiskaci půda o rozloze takřka tři milionů hektarů zemědělské a lesní půdy a během jednoho roku bylo jen v českých zemích přiděleno na 2,5 milionu hektarů zemědělské půdy, z čehož 80% se nacházelo v pohraničních oblastech (horní hranice jednotlivých přidělů byla stanovena na osm hektarů orné resp. dvanáct hektarů veškeré zemědělské půdy s cenou oscilující podle bonity mezi jednou a dvěma ročními sklizněmi – viz např. Půlpán 1993: 192–195). Nikoliv náhodu se právě podél hranic táhl tzv. rudý pás, základna komunistického elektorátu ve volbách roku 1946.

Nekomunistické strany s výjimkou slovenských Demokratů komunistické aktivity v této oblasti se sebevražednou naivitou podporovaly. V pozadí jejich motivace stála představa, že se jim podaří na svou stranu získat tradiční venkovské voličstvo zakázané agrární strany, svého druhu rozhodujícího politického uskupení první republiky. Podobně počítaly s pokračováním prvorepublikové praxe tzv. zbytkových statků jako ideálního nástroje politické korupce. Fatálně tak podcenily motivace a schopnosti

KSČ, která dokázala díky bezskrupulózní politické taktice získat dosud konzervativní venkovské voličstvo na svou stranu, aby pak o dva až tři roky později vyhlásila venkovu válku v podobě násilné kolektivizace sovětského stříhu.

V politicky principiálně stejném duchu – a již přes odpor politické opozice – prosadila KSČ rozšíření majetkových přeměn v zemědělství na veškerou půdu přesahující rozlohu 150 hektarů zemědělské resp. 250 hektarů lesní půdy (tzv. Ďurišovy zákony z podzimu 1946). Dvůrka Pandořiny skříňky narušení nedotknutelnosti soukromého vlastnictví půdy pootevřená již na počátku dvacátých let tak byla definitivně odstraněna a bylo jen otázkou velmi krátkého času, kdy se stále nehoráznější komunistické požadavky jednoznačně přihlásí k bolševické praxi sovětských učitelů.

Další krok jdoucí tímto směrem přišel v podobě tzv. Hradeckého programu KSČ v dubnu 1947, který stanovoval maximální povolenou soukromou držbu půdy na 50 hektarů. Hradecký program již hovořil o rozvoji družstevnictví a proponoval další kroky, jejichž konečným cílem mělo být postupné podřizování veškerých soukromopodnikatelských aktivit v agrárním sektoru přímému či skrytému státnímu dohledu. Jeho realizace pak splynula s násilnou kolektivizací, která byla pro KSČ od samého počátku jednoznačným a konečným cílem.

Znárodnění průmyslového vlastnictví

Stejně jako v oblasti zemědělství, bylo i ve sféře průmyslového vlastnictví primárním cílem KSČ nikoliv potrestání kolaborantů a zrádců, ale využití všeobecné protiněmecké nálady k totálnímu narušení majetkové struktury ekonomiky. Tím měly být vytvořeny předpoklady pro ovládnutí průmyslového sektoru exponenty a přísluhovači komunistické strany jako základní a nezbytné podmínky pro získání kontroly nad celou společenskou strukturou. Rádoby demokratické politické strany, stejně jako prezident Beneš, tragicky nedocenily zásadní význam ekonomické svobody, včetně naprosto integrální svobody majetkové, pro samotnou existenci politicky svobodné společnosti.

Dodnes existuje bezpočet příkladů, a Československo po roce 1945 je bohužel exemplární ukázkou, jak popření či pouhé zpo-

chybnění práva na soukromé vlastnictví, mnohdy maskované požadavkem na existenci tzv. smíšené ekonomiky, nutně vede k degeneraci samých základů politické svobody s postupným a nezadržitelným přesunem stále větších pravomocí do rukou centrálních autorit. Jakmile donucovací síla státu sama rozhoduje o tom, kdo má co mít, závisí budoucnost země a jejích občanů výlučně na tom, kdo má tuto moc v rukou (Kučera 1998: 74).

Česká společnost, traumatizovaná válečnými událostmi, obrovskými ztrátami a škodami, mnoha vlastními selháními, oprávněným pocitem ukřivděnosti i potlačovaným vědomím skryté kolaborace nebyla dostatečně odolná vůči kolektivistické bolševické ideologii, obzvláště poté, co u samých základů její moderní státnosti stálo popření vlastnických práv širokých vrstev společnosti spojených s odvrženou habsburskou monarchií. Doporučení a inspirace k socializačním krokům navíc přicházely i z demokratických zemí západní Evropy, což posloužilo k ospravedlnění procesu, který se však velmi rychle co do svého rozsahu západním poválečným „standardům“ výrazně vzdálil.

Od konfiskačních dekretů vedla přímá cesta k dekretům znárodnovacím, které již s odplatou Němcům a spol. neměly ve své skutečné podstatě vůbec nic společného. Roli „užitečných idiotů“ při prosazování a tvorbě znárodnovacích norem hrály trochu paradoxně sociální demokraté, z jejichž středu vycházela většina znárodnovacích aktivit v prvním poválečném období. Finální podoba znárodnovacích zákonů – jedná se o dekrety č. 100-103/1945 vyhlášené prezidentem republiky 24. října 1945 (dekret č. 100/45 Sb. o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků; dekret č. 101/45 Sb. o znárodnění některých podniků průmyslu potravinářského; dekret č. 102/45 Sb. o znárodnění akciových bank; dekret č. 103/45 Sb. o znárodnění soukromých pojišťoven; ještě před vyhlášením znárodnovacích dekretů v říjnu 1945 došlo 11. srpna 1945 k zestátnění filmového průmyslu) – byla připravována na ministerstvu průmyslu, v jehož člen stál sociální demokrat B. Laušman, fakticky přísluhovač KSČ a radikální stoupenec masivního znárodnění.

Samotní komunisté stáli spíše stranou a drželi se svých oficiálně deklarovaných zásad spočívajících v podpoře smíšené ekonomiky a do jisté míry v deklarovaném odporu k postátnění ekono-

miky podle sovětského vzoru. Riziko, že v zemi přirozeně se hlásící k tradicím demokratické společnosti vyvolají asociace se stalinským meziválečným běsněním negativní odezvu, bylo v předvolebním čase příliš velké a zejména zbytečné – byl zde dostatek těch, kteří byli více než ochotni tuto práci za komunisty odvést sami.

Znárodnění jako takové neodmítala žádná z politicky významných sil. Výraznou úlohu v propagaci sehrálo ROH vedené komunistickým předákem Antonínem Zápotockým a zejména tzv. národní výbory, pilíř revoluční podoby orgánů státní správy vytvořený fakticky podle sovětského vzoru již v roce 1944. Národní výbory disponovaly obrovskými výkonnými pravomocemi a v mnoha oblastech suplovaly činnost orgánů a institucí, které by za normálních okolností podléhaly demokratické kontrole. Stejně jako sověty v době bolševického převratu v Rusku, staly se i národní výbory základní složkou nové společenské struktury. Nikoliv náhodou se komunisté soustředili na to, aby právě zde měli nezpochybnitelně dominantní postavení.

Za znárodněné podniky příslušela původním majitelům náhrada, povětšinou ve výši obecné ceny majetku vypočtené na základě úředních cen popřípadě úředním odhadem. Pro správu majet-

ku a též pro vyplácení náhrad byl zřízen zvláštní fond. Vyplácení náhrad však bylo oddalováno a v zásadě se jich dočkaly jen fyzické či právnické osoby ze spojeneckých zemí. O rozsahu znárodnění v průmyslu si lze učinit představu z uvedené tabulky, v níž jsou uvedené počty provozoven podle právních forem podnikání v listopadu 1947. Ačkoli z hlediska počtu podniků jde o méně jak pětinu, z hlediska počtu zaměstnanců či tržeb je to přes 60 %. Pokud bychom přičetli podniky pod veřejnou správou (stát, národní podniky, konfiskáty a jiné veřejnoprávní subjekty) jsou to více jak tři čtvrtiny průmyslové kapacity.

Znárodněné podniky měly sice prozatím zůstat ve vlastnictví státu, ale byly odděleny od státního rozpočtu a měly fungovat podle běžných podnikatelských zásad. Podnikatelské prostředí však bylo narušeno hned několika skutečnostmi. Především při jmenování vedoucích orgánů podniků měl konečné slovo ministr, pod jehož působnost daný podnik či odvětví spadalo. Obrovský rozsah znárodnění zasahující drtivou většinu zaměstnanců v průmyslu skýtal tedy také politický potenciál, čehož si hlavní politické síly, především komunisté, byly dobře vědomy. Řídící místa v podnicích se tak stala kořistí KSČ a sociální demokracie.

Politický faktor se pochopitelně projevil i na kvalitě vybíraných představitelů, neboť rozhodující kvalifikací byla politická orientace. Mezi řediteli znárodněných podniků byla zastoupena více jak třetina členů KSČ a jedna třetina členů sociálně demokratické strany. Tam, kde komunisté neměli přímo ředitele, což bylo převážně v potravinářském průmyslu, kde ministr Majer nebyl tak přístupný jako ministr průmyslu Laušman, měli alespoň jednoho klíčového náměstka. Tyto podíly byly ještě umocněny skutečností, že tyto strany obsadily vedoucí místa v klíčových podnicích daného sektoru. Těchto pozic samozřejmě využívali v dalším mocenském zápase, což jim umožnilo získávat důležité informace jak o vývoji v průmyslovém sektoru, tak o osobách, které nebyly z komunistického tábora.

Další možností, jak mohla KSČ prosazovat své politické a ekonomické cíle ve znárodněných podnicích, byly závodní rady. Tento poválečný pokus o tzv. hospodářskou demokracii byl vyhlášen dekretem o závodních a podnikových radách současně s dekrety

Pokus o hospodářskou demokracii

Země	Národní podnikání		soukromý podnikatel		Stát		Jiný veřejnoprávní subjekt		družstva		konfiskáty dosud nerozhodnuté		úhrnem	
	abs.	podíl	abs.	podíl	abs.	podíl	abs.	podíl	abs.	podíl	abs.	podíl	abs.	podíl
Technické jednotky														
České země	2 867	0,17	8 449	0,49	230	0,01	336	0,02	1 046	0,06	4 199	0,25	17 127	1,00
Slovensko	513	0,19	1 506	0,57	85	0,03	40	0,02	261	0,10	238	0,09	2 643	1,00
ČSR	3 380	0,17	9 955	0,50	315	0,02	376	0,02	1 307	0,07	4 437	0,22	19 770	1,00
Činné osoby														
České země	762 228	0,62	249 542	0,20	9 433	0,01	5 815	0,00	30 317	0,02	176 711	0,14	1 234 046	1,00
Slovensko	117 807	0,59	61 836	0,31	6 207	0,03	786	0,00	4 708	0,02	9 486	0,05	200 830	1,00
ČSR	880 035	0,61	311 378	0,22	15 640	0,01	6 601	0,00	35 025	0,02	186 197	0,13	1 434 876	1,00
Hodnota obydlí v 100 Kč														
České země	13 011 577	0,61	3854440	0,18	942 504	0,04	65 390	0,003	100 438	0,005	2 310 354	0,11	21 184 703	1,00
Slovensko	1 796 235	0,59	764734	0,25	266 938	0,09	6 770	0,002	83 759	0,03	126 043	0,04	3 044 569	1,00
ČSR	14 807 902	0,61	4 619 174	0,19	1 209 442	0,05	72 160	0,003	1 084 197	0,04	2 436 397	0,10	24 229 272	1,00

Zdroj: Statistická ročenka Republiky Československé 1948

znárodnovacími. Tato zájmová sdružení zaměstnanců měla oficiálně „hájit a povzbuzovat hospodářské, sociální, zdravotní a kulturní zájmy zaměstnanců v závodech“, ale byla také obdařena velkými a ne zcela jasnými pravomocemi dohlížet a kontrolovat hospodaření podniku, včetně podávání návrhů opatření. Rozhodující vliv na obsazení těchto rad měly odbory ovládané KSČ. Politické strany si také v podnicích zakládaly své vlastní buňky – i zde iniciativa jasně patřila komunistům.

Získaný vliv a zejména informace o vnitřním fungování a situaci znárodněných podniků KSČ hojně využívala ve své propagandistické práci. Případů rozkrádání a snah o obohacení se na úkor národního majetku bylo v poválečném období nedostatku a regulovaného trhu dost. Od podzimu 1947 komunisté mimo jiné také ve snaze zakrýt horší hospodářské výsledky znárodněných podniků ve srovnání s výsledky podniků soukromých, rozvíjeli kampaň za další vlnu znárodnění a tedy snahu zasadit rozhodující úder soukromému podnikání (KSČ přišla s návrhem znárodnit hospodářské celky zaměstnávající více jak 50 osob; prosadit se jí to však podařilo až po únorovém převratu). Nejznámějším případem byla tzv. textiliáda z ledna 1948, jejímž důsledkem byla likvidace soukromých textilních velkoobchodů. Podobné akce byly připravovány i v dalších sektorech, ale únorový puč nabídl komunistům jiné možnosti.

V neznárodněném sektoru tak ještě před únorovými událostmi pracovalo pouze 20 % zaměstnanců československého průmyslu (Půlpán 1993: 191). Všichni ostatní tak byli přímo závislí na rozhodování těch organizací, které sice zatím nebyly oficiálně plnoprávními vlastníky podniků, ale měly v rukou veškeré nástroje k efektivnímu vykonávání naprosté většiny vlastnických práv. Obsazování rozhodujících míst spojených s řízením průmyslu tak bylo plně podrženo, dávno před komunistickým převzetím absolutní moci, čistě politickému klíči. Politická a ekonomická moc se tak staly spojenými nádobami – kontrola jedné umožňovala získání té druhé a naopak. Obě pak umožňovaly rychlé ovládnutí rozhodujících míst na všech úrovních státní správy.

Jako naprostá iluze se ukázaly představy nekomunistických stran a dalších center moci, zejména skupiny kolem prezidenta Beneše, že plně postačí podržet si kontrolu nad politickou mocí

k tomu, aby se zabránilo komunistům rozšířit kontrolu nad ekonomickou a sociální sférou i do ostatních oblastí života společnosti a státu. Ovládnutí ozbrojených složek, médií, odborů, monopolizace politických zisků plynoucích z přidělování konfiskátů a rozhodující role při obsazování řídicích orgánů znárodněných podniků, to vše byly kroky, které KSČ umožňovaly per partes koncentrovat v rukou úzkého vedení pravomoci, jejichž kumulace vyústila v krátkém čase v institucionální zakotvení totalitní společnosti sovětského typu. Události února 1948 byly jen logickým vyústěním tohoto vývoje a dovršením scénáře, který sice nebyl vytvořen domácími politickými silami, jehož realizace či zavržení však byla plně v rozhodnutí československých politických elit. 25. únor 1948 můžeme v tomto světle vnímat jako dokonalou ilustraci totálního selhání té jejich části, která se hlásila k myšlenkám svobody a demokracie.

Literatura:

- Brom, B. (ed.): Dokumenty z českých archívů k historii mezinárodních hospodářských vztahů v období studené války (studie o pramenech): Praha, Karolinum 2002.
- Jančík, D.: Stát, politická moc a bankovní systém. Příspěvek k hospodářským předpokladům československého února 1948. In: Šouša, J. Jindra, Z. (eds.): Z dějin českého bankovníctví v 19. a 20. století, Acta universitatis Carolinae. Philosophica et historica 5, 1997, Studia historica XLVII: Praha, Univerzita Karlova 2000, s. 189–209.
- Jirásek, Z.: Problém česko-slovenské ekonomiky po roce 1945. In: Sborník Vojenské Akademie v Brně, řada C, Brno 1994, s. 375–379.
- Kocian, J.: Československá strana národně socialistická v období po volbách 1946. In: Acta contemporanea. K pětadesátinám Viléma Prečana: Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998, s. 132–146.
- Kubů, E.: České (Československé) transformační diskontinuity 20. století. In: Acta Oeconomica Pragensia 13, 2005, č. 3. K hospodářským dějinám 20. století. Stellner, F. – Kovář, M. (eds.), s. 230–245.
- Kučera, R.: Totalitní demokracie v Československu 1945–1948: Střední Evropa 14 (1998), č. 85, s. 72–81.
- Průcha, V.: Státní regulace pracovního trhu v Československu od konce druhé světové války do začátku dvouletky (1945–1947). In: Harna, J. – Prokůš, P. (eds.): Studie k moderním dějinám. Sborník prací k 70. narozeninám Vlastislava Laciny: Praha, Historický ústav AV ČR 2001, s. 409–424.
- Půlpán, K.: Nástin českých a československých hospodářských dějin do roku 1990, I, II, Praha, Univerzita Karlova 1993.

Ripka, H.: Únorová tragédie. Svědectví přímého účastníka: Praha, Atlantis 1995.

Rupnik, J.: Kořeny českého stalinismu. In: Acta contemporanea. K pětadesátinám Viléma Prečana: Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998, s. 319–335.

Tuček, M.: Zpráva o vývoji sociální struktury české a slovenské společnosti 1945–1993: Praha, Sociologický Ústav AV ČR 1996.

Národní socialisté a únor 1948

Jiří Kocian

zástupce ředitele Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR

Československá strana národně socialistická byla druhou nejsilnější politickou stranou, která působila v poválečném režimu regulované demokracie v Československu v letech 1945–1948. V uvedeném období se národní socialisté v rámci poválečného politického systému Národní fronty vyprofilovali mezi českými a slovenskými stranami v nejvýraznějšího protivníka československých komunistů na jejich cestě za mocenským monopolem. Národně socialistická strana zůstala i po válce stranou s velkou tradicí i vlivem ve společnosti. Její politická a organizační činnost se rozvíjela v letech 1945–1948 v kontextu poválečných vnitropolitických přeměn. Její svobodný vývoj byl však násilně uzavřen po komunistickém převratu v únoru 1948.

Mnichovská krize na podzim 1938, která tragicky předurčila blízkou budoucnost národů Československa, se dotkla výrazně i osudu národně socialistické strany. Národně socialistická strana se po Mnichovu v listopadu 1938 rozešla. Značná část členů a část jejího vedení vstoupily do Strany národní jednoty. Skupina kolem představitelů jejího legionářského a sokolského křídla národně socialistické strany vstoupila do Národní strany práce. Někteří jednotlivci buď odešli z veřejného života anebo zůstali činní mimo dva stávající politické subjekty.

Obnova strany a její předpoklady

Členové národně socialistické strany se v letech druhé světové války zapojili do občanského národního odboje a někteří činitelé spolupracovali úzce v londýnském exilu s prezidentem Edvardem Benešem (1884–1948). V letech 1939–1945 bylo nacisty popraveno a umučeno na 2400 příslušníků národně socialistické strany, několik tisíc jich bylo uvězněno v koncentračních táborech a věze-

ních. Častým důvodem k zatčení byla i sama příslušnost ke straně, gestapem nazývané „Benesch-Partei“ (prezident Beneš byl v letech 1926–1935 místopředsedou národně socialistické strany).

Mezi popravenými a umučenými byla řada předních i řadových pracovníků strany, učitelů, legionářů a sokolských pracovníků – z nejznámějších pak pražský primátor Otakar Klapka (1891–1941) a senátorka Františka Plamínková (1875–1942). Zatčení a věznění téměř po celou dobu nacistické okupace byli například poválečný předseda strany Petr Zenkl (1884–1975), předválečný generální tajemník strany Karel Moudrý (1881–1948), Milada Horáková (1901–1950) a celá řada dalších funkcionářů a členů.

Až do moskevských rozhovorů prezidenta Beneše s exilovým vedením československých komunistů v prosinci 1943, které se konaly při příležitosti podpisu československo-sovětské spojenecké smlouvy, se národní socialisté za války v Londýně ani doma stranicky neorganizovali. To ovšem neznamenovalo, že neuvažovali o možnosti obnovy své strany. Jednání E. Beneše s komunisty v Moskvě dala výrazný podnět ke stranickému organizování v exilu. V únoru 1944 došlo v Londýně k ustavení jak exilové národně socialistické politické skupiny, tak i sociálně demokratické skupiny. Diskuse o budoucí podobě stranického systému v osvobozeném Československu přinášely první konkrétní výsledky. Zástupci národních socialistů se zúčastnili jednání o nové vládě a jejím programu v březnu 1945 v Moskvě i následných debat o spolupráci socialistických stran v dubnu 1945 v Košicích. Obnova národně socialistické strany se stala skutečností.

Československá strana národně socialistická zahájila svoji činnost v květnu 1945. Stalo se tak na popud vzešlý ze setkání domácích a zahraničních představitelů strany, které se konalo již 11. května 1945 v Praze. Bylo rozhodnuto svolat na 17. května 1945 ustavující manifestační schůzi do pražské Lucerny, kde byla strana prohlášena za obnovenou a její bývalí členové a stoupenci byli vyzváni k jejímu budování. Přesto počátky obnovy strany nebyly jednoduché.

Novým předsedou národně socialistické strany se stal její čelný předválečný funkcionář Petr Zenkl. Spolu s ním rozhodovalo o politice strany předsednictvo strany, které se zformovalo z už-

šího okruhu nových či staronových vedoucích činitelů. Tvořili jej zčásti činitelé předválečného vedení – vedle P. Zenkla – místopředsedové strany Františka (Fráňa) Zeminová (1882–1962) a Josef (Joža) David (1884–1968). P. Zenkl zastával před válkou úřad pražského primátora, poté byl ministrem dvou vlád v době mnichovské krize na podzim 1938. V období od konce srpna 1945 do voleb v roce 1946 se stal znovu primátorem Prahy, což národní socialisté i sám Zenkl považovali za významný politický a prestižní úspěch. F. Zeminová jako vedoucí funkcionářka domácího v ilegálně ustaveného Revolučního předsednictva strany zastávala po její obnově funkci místopředsedkyně a stála v čele jejího ženského odboru. J. David – aktivní účastník prvního i druhého československého odboje – byl považován za představitele levice ve straně. Byl ve straně populární osobností již před válkou. Po válce zastával funkci předsedy Prozatímního i Ústavodárného národního shromáždění.

V poválečném předsednictvu strany působili dále ze známých představitelů strany blízcí spolupracovníci prezidenta Beneše z londýnského exilu ministři Jaroslav Stránský (1884–1973), Hubert Ripka (1895–1958) a Prokop Drtina (1900–1980). Tuto skupinu funkcionářů doplnil koncem května 1945 nově jmenovaný generální tajemník strany, člen předválečné národní demokracie, jedna z významných postav národního a vlasteneckého odboje, jeden z představitelů ilegálního Politického ústředí a Ústředního vedení odboje domácího Vladimír Krajina (1905–1993). K důležitým postavám poválečného vedení strany patřil i poválečný politický jednatel předsednictva strany Julius Firt (1897–1979). Ze širšího okruhu vedoucích či známých funkcionářů a osobností poválečné národně socialistické strany lze dále vzpomenout poslance Otu Horu (1909–1974) (představitel odboru mladých), Jana Stránského (1913–1998), M. Horákovou, šéfredaktora Svobodného slova Ivana Herbena (1900–1968), redaktora Františka Klátíla (1905–1972) a další. Výraznou oporou ústředního vedení byli i představitelé moravského zemského vedení strany, například čelný funkcionář Zemského národního výboru v Brně František Loubal (1903–1950), brněnský primátor Josef Podsedník (1903–1990), Jaromíra Žáčková-Bátková (1902–1991) a jiní.

Program – organizace – tisk

Jedním z prvních úkolů obnovy národně socialistické strany bylo vypracování nového programu. Národní socialisté vystupovali jako socialistická strana, ale jimi představovaný socialismus byl v mnohém odlišný od parlamentního socialismu sociální demokracie či od radikálního socialismu komunistů. Jejich poválečné programové dokumenty pojem socialismu zcela přesně nevysvětlovaly, byť hovořily o specifické formě „českého socialismu“. Z programových tezí vyplývalo, že socialismus národních socialistů byl spíše komplexem důležitých sociálních a hospodářských reforem s cílem budovat sociálně spravedlivý a demokratický režim. Výrazným prvkem jejich programu byl silný akcent na vlastenectví, které mělo podobu českého – po válce přirozeně silně protiněmecky laděného – nacionalismu. Jejich programové dokumenty reflektovaly i základní společenské a politické proměny, vyjadřovaly jim podporu, důraz kladly na zachování demokratických forem spolupráce politických stran v Národní frontě. Program se snažil reagovat i na změnu v uspořádání poválečného stranického systému. Zdůrazňoval otevřenost strany vůči všem „pocitivým, demokraticky a vlastenecky smýšlejícím příznivcům zakázaných stran“.

Československá strana národně socialistická navázala po květnu 1945 ve vnitřní výstavbě v mnohém ohledu na předválečnou vnitrostranickou strukturu. Na konci roku 1945 sdružovala národně socialistická strana přibližně 450 000 členů, o rok později na podzim 1946 se hovořilo již o 594 000 členech, další údaje hovořily zhruba o 600 000 členech. Podle odhadu měla koncem roku 1945 své organizace asi v polovině obcí Čech a Moravy.

Významnými organizačními složkami poválečné strany se staly její zájmové odbory. Mládež Československé strany národně socialistické, která před volbami v květnu 1946 vystoupila z jednotného Svazu české mládeže, byla v tomto ohledu její nejnadanější a zároveň také nejpočetnější složkou. Oproti roku 1938, kdy národně socialistický odbor mladých ve svých řadách sdružoval na 30 000 členů, měl odbor mladých na jaře 1946 150 000 a na počátku roku 1947 200 000 členů. Velký počet stoupenců měla národně socialistická strana mezi studenty, zejména na vysokých školách, při odboru mladých byl ustaven pro vysokoškolské stu-

denty Klub akademiků. Mezi známé studentské funkcionáře patřili Emil Ransdorf (1920–1974), Miroslav Fic (1922–2005), Ota Hora, Josef Lesák (1920), Jiří Ješ (1926) ad. K organizační obnově národně socialistické strany výrazně přispívala práce odboru žen, v jehož čele stály jeho předsedkyně F. Zeminová, J. Žáčková-Bátková, M. Horáková, Jarmila Uhlířová (1902–1988), Růžena Pelantová (1886–1959) a další.

Na jednotlivých organizačních stupních byly tvořeny zájmové zaměstnanecké, živnostensko-obchodnické a zemědělské odbory. Důležitým úkolem poválečné obnovy byla zemědělská otázka. Získat venkov a voliče mezi rolníky, dříve politickou doménu agrární strany, se ukazovalo být jedním ze stěžejních témat usilování všech politických stran. Rozhodoval postoj k řešení nejožehavější otázky – k provedení pozemkové reformy. Národní socialisté budovali při jednotlivých organizačních stupních vlastní zemědělské odbory, jejichž prostřednictvím chtěli ovlivňovat politiku odborové organizace zemědělců – Jednotného svazu českých zemědělců. Při vstupu na politickou scénu osvobozené vlasti přikládali národní socialisté velký význam svým zástupcům v národních výborech. Například v roce 1945 měli národní socialisté na všech stupních národních výborů v českých zemích téměř 15 000 zástupců. Jako důležité poradní orgány vedení strany byly postupně zřízeny i Ústřední hospodářská a technická rada a kulturní rada.

Sociální skladba členské základny poválečné strany zůstala do značné míry obdobná jako sociální struktura z meziválečného období. Ubyla značná část dělnictva a zaměstnanců z větších závodů, zůstali ti převážně z živností a menších podniků. Z celkového počtu členů národně socialistické strany bylo po roce 1945 asi 17% dělníků. Oporu měla strana nadále mezi státními zaměstnanci (učiteli, železničáři, poštovními zaměstnanci), mezi příslušníky svobodných povolání, mezi úředníky, podnikateli, obchodníky a živnostníky a mezi částí rolníků a domkářů.

Značný vliv tradičně uplatňovali národní socialisté nadále i v některých významných společenských organizacích, a to především v Československé obci sokolské, v Československé obci legionářské, v Jednotném svazu českých zemědělců. Národně socialistická strana se pokusila v letech 1945–1946 neúspěšně prosadit organizačně i na Slovensku, byť platila dohoda stran v Národní

frontě, že české politické strany nebudou obnovovat své organizace na Slovensku a slovenské strany v českých zemích.

Poválečný národně socialistický tisk byl významným nástrojem politiky národních socialistů. Tisk se nikterak nevyhýbal ostrým polemikám s komunistickou propagandou. Silné materiální základy politiky národních socialistů vytvářely nadále i tiskové podniky Melantricha. Po Mnichově a za nacistické okupace zdiskreditované České Slovo bylo nahrazeno Svobodným Slovem, jehož vedení bylo svěřeno na návrh Jaroslava Stránského bývalému redaktoru Českého Slova a Lidových novin I. Herbenovi.

Lidové noviny, jež byly původně majetkem Jaroslava Stránského a přešly po válce pod vedení Svazu spisovatelů, začaly vycházet pod názvem Svobodné noviny a jejich šéfredaktorem se stal Ferdinand Peroutka (1895–1978), významný meziválečný publicista a novinář z okruhu Hradu. Tyto noviny, usilující o objektivní pohled na politickou situaci a nestranné vystupování, nechávaly zaznít i mnohým názorům vedoucích národních socialistů. Neméně významnou tribunu pro národní socialisty byl politický týdeník Svobodný zítřek (vedle Peroutkova Dneška). Jeho vedením byl pověřen bývalý šéfredaktor Večerního Českého slova Luděk Stránský (1900–1956). Kromě těchto politických novin vycházely krajské stranické deníky a týdeníky, své pravidelné či méně pravidelné tiskoviny vydávaly jednotlivé ústřední odbory strany a též byly produkovány další interní materiály periodického rázu.

Vnitrostranický vývoj

Vnitřní vývoj v národně socialistické straně v letech 1945–1948 svědčil o demokratickém charakteru strany, ale přesto se ani této straně v tomto ohledu nevyhnuly určité problémy a obtíže. Tyto ovšem neměly tak vyhraněnou ani medializovanou formu, jako tomu bylo v případě druhých nekomunistických stran. Příčiny některých osobních sporů a kritických diskusí o politice a programu strany byly na první pohled různé povahy, přesto spolu úzce vnitřně souvisely. Charakterizovaly je zejména názorové střety o míru spolupráce s komunisty v Národní frontě a ve vládě typické v této době i pro další české nekomunistické strany. Tato otázka výrazně souvisela s očekávaným úspěchem národních socialistů v parlamentních volbách v květnu 1946 a dotýkala se též

problému přijímání členů funkcionářů zakázaných stran zvláště příslušníků bývalé agrární strany do národně socialistické strany.

Nejvýraznější osobní spor v poválečné Československé straně národně socialistické se dotýkal obsazení funkce předsedy strany. Podle představ některých předválečných členů se měl stát předsedou strany J. David. Většina vedoucích národně socialistických funkcionářů však J. Davida odmítala a pokládala jeho možnou kandidaturu na předsedu za nepřijatelnou. A to především vzhledem k podpoře, kterou Davidovi dávali najevo komunisté a z oprávněné obavy, že tento fakt mohl vnášet do strany nesoulad. Volbu P. Zenkla jako na nového předsedy strany zdůvodňovali jednak jeho politickou prací pro předválečnou stranu a jednak jeho osudem politického vězně nacistického koncentračního tábora Buchenwaldu. Důležitou úlohu přitom sehrála i osobní podpora prezidenta Beneše Zenklově kandidatuře. Rozruch kolem předsednictví ve straně zklidnilo jednání sjezdu zastupitelstva, který se konal v prosinci 1945. Tam J. David sám vyvrátil domnělou nejednotu ve vedení strany. Po květnových volbách 1946 byla otázka Davidovy účasti ve vedení strany znovu zpochybněna. Někteří funkcionáři kladli J. Davidovi za vinu, že způsobil volební porážku národně socialistické strany svou agitací pro potřebu spolupráce s komunisty a vystupováním proti P. Zenklovi.

Poněkud jiné pozadí měl výběr a jmenování nového generálního tajemníka strany. Zprvu ani nové vedení nemělo v této otázce jasno. Ale již na konci května 1945 byl na Zenklův a Firtův návrh, který vycházel původně z prezidentova okolí, jednomyslně předsednictvem pověřen vykonáváním funkce V. Krajina. Bylo to vnímáno jako výraz uznání a ocenění jeho zpravodajské činnosti a organizačních schopností prokázaných v odboji. Jeho odbojové zásluhy měly též zřejmě vyvážit Krajinovu nezkušenost v praktické politice.

Někteří funkcionáři se postavili otevřeně proti vedení strany až v době únorové krize v roce 1948. Patřil k nim národohospodářský expert strany, člen jejího širšího vedení Emanuel Šlechta (1895–1960). Z titulu ekonomického odborníka strany spolupracoval s komunisty již před únorem 1948, postupně se z něho stal exponent vlivu komunistů v národně socialistické straně. V únorových dnech 1948 pak sehrál z hlediska přeměny strany v sate-

litní organizaci komunistů rozhodující roli. K němu se řadil i další dlouholetý funkcionář strany poslanec Alois Neuman (1901-1977), který se též v únoru 1948 ocitl na komunistické platformě, a další. Ke skupině nespokojenců ve straně bylo možné zařadit dále brněnského funkcionáře Ferdinanda Richtera (1885-1950), bývalého legionáře a poslance strany. Byl vůdčí osobností skupiny národně socialistických poslanců, která vystoupila proti likvidaci strany na podzim roku 1938 a proti jejímu vstupu do Strany národní jednoty. Důležitou úlohu sehrál v ilegálních organizacích za nacistické okupace a války jako byly Politické ústředí a Obrana národa. Nejasné okolnosti týkající se jeho zatčení a uvěznění jej však po válce přiměly k odchodu z politických i stranických funkcí. Po únoru 1948 vystupoval F. Richter jako stoupenec spolupráce s komunisty v „obrozené“ Národní frontě. Motivace postojů nespokojených funkcionářů byla různá. Roli sehrála často osobní averze či z pocit křivdy za vyřazení z politického života strany, v některých případech to pak byly osobní ambice či ideový příklon ke komunistům. Nebyla mezi nimi výrazná vedoucí osobnost či skupina, navíc nebylo toto seskupení ani vnitřně jednotné, ve straně nezískali tito lidé před únorem 1948 podporu.

Velkou diskusi vyvolal ve straně příchod nových členů – příslušníků zakázaných pravicových a občanských stran, jejichž příliv vyvolával uvnitř strany nespokojenost a odpor. Nástup nových členů z bývalých stran k národním socialistům se stal navíc též předmětem veřejné kritiky a vedoucí činitelé strany museli tento trend v nárůstu nového členstva vysvětlovat a zdůvodňovat. Úsilí získat členy neobnovených stran bylo vystupňováno v období před parlamentními volbami.

Nejdiskutovanějšími a zároveň nejvíce napadanými nově přichozími členy se stali někteří bývalí funkcionáři agrární strany. Zejména s ohledem na ty národně socialistické členy, kteří tradičně odmítali spolupráci s agrární stranou, ale vzhledem i k ostré veřejné kritice postupovalo vedení národních socialistů velmi opatrně a s přijetím agrárních politiků vyčkávalo. Teprve na začátku března 1946 bylo rozhodnuto (v pozadí bylo i tiché doporučení prezidenta Beneše) definitivně o přizvání skupiny agrárních funkcionářů do strany a o projednání jejich umístění na kandidátních listinách strany. Příchod části bývalých funkcionářů

nářů agrární strany do Československé strany národně socialistické byl poznamenán zvláště ostrou a útočnou kampaní komunistů. Zejména přijetí Ladislava Feierabenda do národně socialistické strany a jednání o jeho kandidatuře do voleb vyvolalo bouřlivou politickou odezvu. L. Feierabend se nakonec volební kandidatury vzdal. Příliv nových členů z neobnovených politických stran pak vnitřně celkově posunul národně socialistickou stranu napravo, kde národní socialisté spolu s lidovou stranou přirozeně zaplňovali uvolněný politický prostor.

Podpora znárodnění

Na jaře 1945 uzavřeli národní socialisté a další politické strany nejprve v březnu v Moskvě a posléze v dubnu v Košicích politické a programové dohody s komunisty. Účast národních socialistů ve vládě Národní fronty Čechů a Slováků znamenala, že národní socialisté souhlasili a byli ochotni se podílet na výstavbě poválečného režimu a nést dobrovolně spoluzodpovědnost za plnění ale též i důsledky politických dohod Národní fronty. Po celé období let 1945-1948 byli národní socialisté zastoupeni ve vládě a v parlamentě. V prvních dvou vládách Národní fronty získali národní socialisté tři křesla. Jako místopředseda vlády působil v první vládě (od 4. dubna 1945 do 6. listopadu 1945) J. David, poté tuto funkci zastávala ve druhé vládě Jaroslav Stránský (od 6. listopadu 1945 do 2. července 1946), který v první vládě zastával úřad ministra spravedlnosti. Na tomto postu byl vystřídán v listopadu 1945 P. Drtinou. V čele ministerstva zahraničního obchodu stál H. Ripka. Volební zisk národních socialistů v květnu 1946 umožnil, že v nové – třetí – vládě Národní fronty získali navíc jeden z tzv. klíčových resortů – ministerstvo školství a osvěty, které obsadili Jar. Stránským. P. Zenkl byl v červenci 1946 jmenován prvním náměstkem předsedy vlády, P. Drtina a H. Ripka zůstali nadále ve svých funkcích.

V Prozatímním národním shromáždění získali národní socialisté padesát mandátů. Úřad předsedy sněmovny zastával J. David. Ten byl po květnových volbách 18. července 1946 znovu zvolen předsedou parlamentu. Po květnových volbách v roce 1946 získali v Ústavodárném národním shromáždění národní socialisté 55 mandátů.

První důležitou zkouškou měření sil mezi politickými stranami bylo znárodnění. Vedení národně socialistické strany sice s přípravou znárodnovacích dekretů souhlasilo, ale zároveň vyslovalo při jejich přípravě a projednávání řadu oprávněných výhrad. Národní socialisté znárodnění akceptovali z hlediska nacionální a národně očištné stránky vyvlastnění. Znárodněné hospodářství však mělo být podle představ národních socialistů řízeno na principech státně monopolního vedení základních výrobních odvětví za rozsáhlé účasti soukromého sektoru především v oblasti zpracovatelského průmyslu, což sledovaly již i předválečné programové reformní koncepty. Zájem národně socialistické strany na demokratizaci hospodářských poměrů byl orientován na časově i rozsahem únosný postup při znárodnování.

Iniciativně přistoupili národně socialističtí zástupci po květnových parlamentních volbách v létě 1946 k přípravám nového – Budovatelského – programu vlády vedené Klementem Gottwaldem (1896–1953). Národní socialisté přišli s celým souborem návrhů. V nich prosazovali především zvýšenou ochranu soukromého sektoru a vyrovnání jeho postavení se sektorem znárodněným. Hledali další cesty, jak konsolidovat pozice soukromého sektoru. Požadovali stabilizaci měny, zjednodušení daňové soustavy, zhospodárnění administrativy a výroby jak veřejné tak soukromé. Jako významnou iniciativu bylo možné hodnotit jejich návrh na institucionalizaci organizované vládní a parlamentní kontroly zestátněného průmyslu, bankovníctví a pojišťovnictví, zejména prostřednictvím zřízení parlamentní úsporné a kontrolní komise složené z nestranických odborníků. Kladli důraz na zvýšenou úlohu parlamentu jako kontrolního orgánu zastupujícího širokou veřejnost.

Národní socialisté navrhovali normativní úpravu kompetence závodních rad, která měla výrazně zmírnit jejich pravomoci. Nastolili otázku likvidace národních správ a jejich předání do rukou původních nebo nových majitelů – soukromých či veřejných. V tom spatřovali cestu ke stabilizaci a možnému posílení soukromého sektoru. Poukazovali na nutnost zakotvit výrazněji ochranu soukromého zemědělského, živnostenského i průmyslového podnikání. Žádali likvidaci svazového hospodářství. Svazy, sdružující povinně znárodněné i soukromé podniky, vázaly soukromý sektor na plnění celonárodních hospodářských úkolů, ale omezovaly

na druhé straně zdravou a přirozenou hospodářskou soutěž. K návrhům dalšího postupu při provádění pozemkové reformy kladli důraz na zásadu její další účelnosti.

Dožadovali se zodpovědného zachování demokratických zásad při budování a v činnosti celonárodních masových organizací a korporací a prosazovali dodržování nestrannosti ve výchově na školách, v armádě a Sboru národní bezpečnosti. Požadovali dokončení a revizi osidlovací akce, přeřazení neproduktivních pracovních sil do výrobního procesu. Žádali „konec překotného znárodnění“ a soustředění se na rozvoj a perspektivu národních odvětví. V neposlední řadě požadovali ukončení retribuice a záruky proti zneužívání politického vlivu a úřední moci. Právní experti národně socialistické strany se též zapojili do přípravných prací na nové ústavě.

Významná byla účast hospodářských odborníků národně socialistické strany v komisi pro přípravu dvouletého hospodářského plánu na léta 1947–1948. Zde se výrazně projevil rozdílný názor na funkci a účel plánu samotného a na formu jeho některých ustanovení. Jeho přípravu chápali národní socialisté jako něco, čemu se nedalo zabránit, ale zároveň jako akt, který by se neměl odehrávat bez jejich účasti. Národní socialisté chápali nutnost zavádění řízeného hospodářství, které mělo být obranou proti poválečné hospodářské krizi. Ovšem dle nich nesmělo potlačit individuální podnikatelskou iniciativu.

V zápase za demokracii

Členové vedení národně socialistické strany se stali od léta 1947 hlavními iniciátory rozšiřování kontaktů mezi nekomunistickými politiky. Podnětů bylo několik – sovětský nátlak, který vedl k odmítnutí účasti Československa na jednáních o Marshallově plánu v Paříži v červenci 1947, zbrzdění jednání o československo-francouzské spojenecké smlouvě, změna politiky komunistů v Národní frontě a jejich snaha postavit zejména národní socialisty a slovenské demokraty do role těch, kteří dle komunistů „brzdili a rozbíjeli“ spolupráci v Národní frontě.

Úsilí o vzájemnou koordinaci postupu vedení nekomunistických stran nezůstalo bezvýsledné. Na začátku září 1947 byl zamít-

nut při prvním projednávání návrh komunistů na zavedení tzv. milionářské dávky, jako zvláštní formy zdanění za účelem získání finančních zdrojů na zaplacení ztrát zemědělcům postižených v létě 1947 suchem. Součinnost nekomunistických stran měla výraznou váhu i při řešení podzimní politické krize na Slovensku, kdy se komunistům nepodařilo v listopadu 1947 prosadit rozšíření Národní fronty o odbory a partyzánské svazy, ve kterých měli zásadní vliv, a zlikvidovat fyzicky slovenskou Demokratickou stranu.

Krize v Československu na přelomu let 1947–1948 vedla nekomunistické strany k zásadním ujednáním o společném postupu v otázkách obrany demokratických zásad, politických svobod a parlamentní demokracie. Na počátku roku 1948 dospěl k vrcholu politický zápas politických stran o dosud nesplněné vládní úkoly. Jednalo se o sporné body nově připravované ústavy – o úpravu poměrů mezi Čechy a Slováky, o právní zakotvení národních výborů, o uzákonění znárodnění apod. Neúspěšně probíhala i jednání o školském zákoně, o národním pojištění, o živnostenské dani, o nové pozemkové reformě, o úpravě zaměstnaneckých platů a dalších otázkách.

Představitelé národních socialistů zintenzívnili veřejnou kritiku politiky komunistů na úseku ministerstva vnitra a Sboru národní bezpečnosti. Kritizovali ve vládě, v parlamentu i na veřejnosti způsob a průběh vyšetřování pokusu o atentát na tři ministry ze září 1947 a odsuzovali způsob, jakým byli vedoucí představitelé jejich strany napadáni a obviněni ze spoluúčasti na přípravě tzv. mostecké špionážní aféry. Národní socialisté se ohrazovali proti komunistickému teroru na závodech vůči svým straníkům, odmítali nařčení z přípravy ústavního převratu, obvinili komunisty ze zneužívání Národní fronty pro své stranické cíle.

Únorová demise

16. února 1948 se sešli P. Zenkl, H. Ripka, J. Stránský, V. Krajina, J. Firt a P. Drtina, aby se dohodli, jaká stanoviska zaujmout k dané situaci. Uvědomovali si, že nebylo výhodné jít do konfliktu kvůli hospodářským problémům. Rozhodli se proto pro postup, kterým mohli oslabit komunisty politicky. Obvinili je z nesplnění vládního usnesení z 13. února 1948, týkajícího se otázek personál-

ní reorganizace velitelských míst v pražském bezpečnostním sboru. Vyzvali tři ostatní nekomunistické strany ke koordinovanému postupu.

Národně socialističtí představitelé se dohodli, že pokud by komunističtí zástupci ve vládě – konkrétně ministr vnitra – nesplnili zmíněné usnesení týkající se odvolání příslušného rozkazu o výměně obvodních velitelů Bezpečnosti v Praze, ministři národně socialistické strany podají demisi. Své rozhodnutí podat demisi a příslušný následující postup konzultovali Zenkl a Ripka 18. února 1948 s prezidentem Benešem. Prezident jim údajně přislíbil svoji podporu a nabádal je k rozvaze i důraznosti. Jeho postoj je upevnil v přesvědčení, že se jim stane spolehlivou oporou.

Následujícího dne 19. února 1948 se konala schůzka národních socialistů s představiteli sociální demokracie. Sociální demokraté však o jejich rozhodnutí podat demisi informováni nebyli. Národní socialisté si totiž nebyli, i přes předcházející vzájemnou prosincovou úmluvu, zcela jisti spolehlivým postojem sociálních demokratů. O jiném než ústavním způsobu řešení politické krize však neuvažovali.

Příští dny nabité událostmi však ukázaly, že pro manévrování a taktizování již nebylo místa. Očekávaná odezva a podpora postupu demokratických ministrů nedošla očekávaného naplnění. Demisi ministrů národně-socialistické, lidové a slovenské demokratické strany, podanou 20. února 1948 jako odpověď na „naprostou neústupnost komunistů provést usnesení vlády ze 13. února ve věci služby bezpečnosti“, naopak zcela využila ve svůj prospěch komunistická strana.

Národně socialističtí představitelé brzy poznali svůj omyl. Předpoklad, že vládní krizi bylo možno řešit demokratickými prostředky, a to na základě jednání prezidenta, předsedy vlády a vedoucí politických stran, nevyšel.

Ačkoli národně socialističtí představitelé a jejich partneři sami rozhodli o momentu svého vystoupení, hned od počátku se octli v defenzivě. Postupně si začali uvědomovat bezvýchodnost situace a svůj špatný odhad dalšího vývoje. Jestliže zpočátku předpokládali dosažení zvratu politických poměrů ústavní cestou, později věřili alespoň v oslabení komunistů v obnovené

vládě, aby nakonec doufali v obnovu původního složení vlády, a to i za cenu vlastních personálních ústupků. Do posledních chvil však stále spoléhali na podporu prezidenta, se kterým konzultovali své měnící se postavení a možnosti i v průběhu kritických únorových dnů.

23. února 1948 se naposledy sešlo tehdejší předsednictvo Československé strany národně socialistické a 24. února se pak konala vůbec poslední společná schůze tehdejších vedoucích činníků strany – ústředního výkonného výboru a poslaneckého klubu. Na jejich jednání informovali ministři o svém postupu ve vládě a obhajovali jej jako správný. Byla odmítnuta výzva k vytvoření akčních výborů obrozené Národní fronty a rozhodnuto vyloučit každého příslušníka strany, který se zapojil do jejich práce. Za viníky vládní krize označili komunisty. Rovněž všechny rozpory uvnitř Národní fronty, které se prohlubovaly postupně od jednání o milionářskou dávku, byly označeny za záměrně iniciované komunisty. I zde se však ukázalo, že vedení strany bylo ochotno pro záchranu zbývajících pozic ustoupit komunistům i za cenu výměny osob nejen ve vládě, ale i v čele strany.

Dne 25. února 1948 přijal prezident Beneš, poslední opora a naděje odstoupivších ministrů, jejich demisi a jmenoval novou vládu Klementa Gottwalda. Stoupenci demokracie ve vedení Československé strany národně socialistické byli zbaveni posledních iluzí o možném vyřešení krize v jejich prospěch.

Nereálná očekávání

Politická prohra vedení národně socialistické strany, ale i dalších nekomunistických politiků, v únoru 1948 bezprostředně vyplývala z nereálného hodnocení poměru sil a vývoje politické situace v Československu po osvobození v květnu 1945. Přestože jejich postavení jim umožňovalo ovlivňovat politické dění v zemi, podcenili, a to nejen v samém závěru vnitropolitické krize, vůli komunistů využít neústavní alternativy jejího vyřešení.

Vedoucí představitelé národně socialistické strany nedocenili a nesprávně si vyložili stanovisko a pozici prezidenta Beneše a míru jeho možné podpory. Nedocenili také mezinárodněpolitické aspekty vyznění krize, neboť nepochopili změnu sovětské

politiky a zájem Moskvy na urychleném nastolení komunistické moci v Československu. Spoléhali i na to, že komunisté nesejdou z ústavní cesty a že nebudou bránit provedení svobodných voleb připravovaných na jaro 1948.

Jeden z takových hlasů zazněl na podzim 1947 i na stránkách týdeníku Dnešek: „Zmocní se komunisté moci ve státě? ... Od té doby, co došlo k různým změnám v Rumunsku, k Mikołajczykově prohře v Polsku, k volbám v Maďarsku, táží se stále častěji cizinci: A co bude u vás? – Od té doby, co komunistická strana vrhla do veřejnosti heslo o 51 %, táží se stále častěji Češi a Slováci: A co bude u nás? ... Komunisté získali ve volbách asi 38% voličů. Jsou sebevědomí a dobře organizovaní. Mají téměř v rukou policii a nejsou bez vlivu v armádě. Kdyby chtěli udělat puč, nebylo by síly, která by tomu zabránila... Tvrdím však, že u vedení KSČ není násilných úmyslů... Komunistická strana se pokusí o oněch 51 %. Pokusí se o ně ve volbách, ne jinak.“

Představitelé národních socialistů proklamovali nadále věrnost a loajalitu SSSR vně i uvnitř strany. Do posledních dnů únorové krize byli i z těchto důvodů ochotni k přijatelným dohodám s komunisty. Jejich předpoklady a představy se ovšem ukázaly jako mylné.

Demise ministrů národně socialistické, lidové a slovenské demokratické strany podaná 20. února 1948 pak urychlila další vývoj událostí. Národně socialističtí politici přecenili v tyto dny své možnosti. Nepočítali s politickým řešením kombinovaným s mocenským převratem, kdy prezident Beneš zastrašen komunisty a možným vojenským zásahem Sovětů a v obavě před občanskou válkou oproti původnímu očekávání demisi ministrů přijal a souhlasil s doplněním vlády podle představ komunistů. V této době již komunisté zahájili policejní a politický teror. Koncept postupu národních socialistů, který měl vyvést zemi z krize, zastavit komunisty a v nadcházejících jarních volbách v roce 1948 je mocensky oslabit, se ukázal již jako neúčinný a neodpovídající skutečné situaci a politickému vývoji.

Ti funkcionáři národně socialistické strany, kteří byli ochotni s komunisty spolupracovat již před únorem 1948, přešli ve dnech komunistického převratu na jejich stranu a dali se plně k dispozici totalitní moci. Do čela nové strany byli postaveni z vůle komu-

nistů E. Šlechta, A. Neuman a další. Strana změnila název na Československou stranu socialistickou.

Zůstali stateční

Únorový převrat roku 1948 zahájil násilnou represi tisíců příslušníků a funkcionářů národně socialistické strany. Smrti na popravišti se dočkala poslankyně strany Milada Horáková, další členové strany byli odsouzeni ve vykonstruovaných politických procesech, byli fyzicky a psychicky likvidováni ve věznicích a táborech nucené práce, byli postiženi jejich rodinní příslušníci, další stovky odešly do nucené emigrace.

Československá strana národně socialistická byla v letech 1945–1948 významnou demokratickou stranou. Účast ve vládách Národní fronty a souhlas s jejími principy a dohodami však limitovaly její možnosti výrazněji vystupovat proti komunistům v období do února 1948. Přesto byla demise ministrů této strany výrazem odporu (byť ve svých důsledcích neúspěšného) a jejich vůle dále se již nepodřizovat komunistické z vůli a rozpoutaným policejním praktikám.

Politický neúspěch národně socialistické strany a dalších demokratických sil v únoru 1948 byl vyústěním celkového poválečného politického vývoje. Politici této strany dlouho nepřipouštěli, že zásadní společenské přeměny obsažené v komunisty připraveném košickém vládním programu neměly za cíl vybudovat pomocí rozsáhlých reforem sociálně napravenou parlamentní demokracii. Jednalo se naopak o systémové změny takového dosahu, které se v podstatě staly vykročením k novému typu politického režimu, který po únoru 1948 popřel všechny demokratické zásady. Poválečné změny uvedly do pohybu a do středu politického dění ty sociální skupiny obyvatelstva, kterým byl program a politika národních socialistů cizí či je neoslovoval. Národně socialistická strana jako druhá nejsilnější a nejvlivnější vládní strana měla nemalé pozice zejména mezi středními vrstvami obyvatel, nevypracovala ovšem takový program, kterým by získala přesvědčivě a jednoznačně právě tyto vrstvy obyvatel na svoji stranu.

Spory a konkurenční vztahy národních socialistů s dalšími nekomunistickými stranami znesnadňovaly cestu vedoucí k mocenské-

mu oslabení komunistů a k jejich vyčlenění na okraj politického spektra. Národní socialisté podobně jako i další demokratické strany byli naopak pod dohledem komunistů, kteří již po květnu 1945 nasadili do vedení a sekretariátů těchto stran své agenty či získali ke spolupráci některé jejich funkcionáře. Komunisté byli v rozhodujících momentech poválečného politického vývoje informováni o plánech svých protivníků a mohli s předstihem určovat další kroky vedoucí k zisku absolutní moci.

Národní socialisté též odmítali úvahy, že změny v sovětské evropské politice znamenaly v létě 1947 již jen jediné – realizovat zájem Moskvy na urychleném nastolení komunistické moci v zemích sféry sovětského vlivu, tedy i v Československu, a to bez ohledu na použitý stupeň a rozsah násilí. Postup vedení národně socialistické strany v době silící politické krize v zemi a zejména ve dnech únorového převratu vedl členy a stoupence k zaujetí vyčkávací pozice. Nepadla výzva k veřejnému protestu a k otevřeným akcím na obranu demokracie.

Politice a činnosti Československé strany národně-socialistické v letech 1945–1948 lze vytknout zásadní chyby, omyly či nedostatky. Ale úcta většiny jejích členů a funkcionářů k hodnotám demokracie, vlastenectví, občanství a lidskosti a činy na jejich obranu potvrdily, že historická role a odkaz této strany ji právem zařadily do tábora demokratických sil.

Literatura:

- Čelovský, B.: „Emigranti“. Dopisy politických uprchlíků z prvních let po „Vítězném únoru“ 1948: Ostrava, Tilia 1998.
- Drtina, P.: Československo můj osud I,II: Praha, Melantrich 1991.
- Gebhart, J. – Kuklík, J.: Druhá republika 1938–1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě: Praha, Paseka 2004.
- Hejda, J.: Žil jsem zbytečně: Praha, Melantrich 1991.
- Hora, O.: Svědectví o puči I, II. Praha, Melantrich 1991.
- Fic, V. M.: Československá strana národně sociální v exilu: Brno, Prius 2002.
- Kaplan, K.: Některé revoluce: Toronto, Sixty-Eight Publishers 1985.
- Kaplan, K.: Pět kapitol o únoru: Brno, Doplněk 1997.
- Klátil, F.: Republika nad stranami. O vzniku a vývoji Československé strany národně socialistické, 1897–1948: Praha, Melantrich 1992.
- Kocian, J.: Československá strana národně socialistická v letech 1945–1948. Organizace, program, politika: Brno, Doplněk 2002.

- Kocian, J.: Politický systém v letech 1945-1948; Československá strana národně socialistická; Politický systém v letech 1948-1989. In: Malíř, J. – Marek, P. (eds.): Politické strany a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004. II. díl: Období 1938–2004; Brno, Doplněk 2005, s. 1125–1130, 1143–1163, 1225–1241.
- Kocian, J.: Vnitrostranická opozice v Československé straně národně socialistické a komunisté v mocenském zápase 1945-1948. In: Hájek, J. – Kocian, J. – Zítka, M. (eds.): Fragmenty dějin. Sborník prací k šedesátinám Jana Gebharta: Praha, Historický ústav – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2006, s. 529–543.
- Doležal, J. – Ivanov, M. (eds.): Národ ho potřeboval. K 110. výročí narození PhDr. Petra Zenkla: Praha, Klub Dr. Milady Horákové 1994.
- Harna, J. (ed.): Politické programy českého národního socialismu: Praha, Historický ústav AV ČR 1998.
- Ripka, H.: Únorová tragédie. Svědectví přímého účastníka: Brno, Atlantis 1995.
- Zenkl, P.: Mozaika vzpomínek: Olomouc, Filozofická fakulta Univerzity Palackého 1997.

Československá strana lidová a únor 1948

Michal Pehr

Masarykův ústav a Archiv AV ČR

Osudovou událostí pro naši společnost byly únorové události 1948. Pro pochopení této doby se však musíme vrátit minimálně do roku 1945. Moskevskými jednáními o obnově poválečného Československa a konečným osvobozením republiky v květnu 1945 začíná nová etapa československých dějin. Země byla znovu svobodná a její obyvatelé plni ideálů a nadšení. Snad všichni si přáli, aby nový stát byl lepší a dokonalejší než ten předválečný. Výrazem těchto přání byl i nový politický systém Národní fronty a omezené, tzv. lidové demokracie. Jedním ze základních znaků nového politického systému bylo provádění širokých reforem, a to jak v oblasti hospodářské a sociální, tak i v oblasti politické, které měly zabránit některým negativním jevům v politice (příliš velký počet stran, korupce, pomalost v rozhodování atd.).

Lidovci jako jediná nesocialistická strana

Došlo k rozsáhlému znárodnění bank, pojišťoven a velkých průmyslových podniků. Majetek většiny cizinců byl „za náhradu“ zabaven. Třímilionová německá menšina byla takřka celá vystěhovávána; zůstat směli jen aktivní antifašisté. Byla zrušena druhá komora parlamentu, Senát, a pravicové strany byly zakázány. Celý politický život se vyznačoval silnou dominancí komunistů a všeobecným nadšením pro socialismus.

Poválečná republika byla rozdělena na dva tábory: na komunisty a jejich spojence a na demokraty. Komunisté byli jednotnější, měli své vize a lákavé plány. Naproti tomu demokraté byli mocensky slabší, nepostupovali jednotně, neměli společný pozitivní program a dostávali se do politické defenzivy. To se také projevilo v prvních poválečných volbách v květnu 1946, kdy komunisté zvítězili.

Jednou ze čtyř obnovených českých politických stran byla i Československá strana lidová (ČSL). Tato strana navazovala na svoji dlouholetou minulost (vlastně od 90. let 19. století). ČSL měla díky svému předsedovi Msgre. Janu Šrámkovi a jeho účasti v odboji (předseda londýnské exilové vlády) vysoký kredit a její existenci si během válečných jednání o podobě poválečného politického systému v podstatě nikdo nedovolil zpochybnit. Dobrou pověst přiznávali katolíkům i komunisté při neformálních jednáních v exilu. Tak například komunistický člen londýnské Státní rady a pozdější ministr vnitra Václav Nosek řekl roku 1942 v rozhovoru s Hubertem Ripkou, že Msgre. Jan Šrámek má zůstat premiérem exilové vlády, „protože je jisto, že za ním doma jdou fary a katolický lid, který se velmi dobře drží“.

V krátkém poválečném období ovšem došlo k zásadní proměně lidové strany, jež zůstala jedinou nesocialistickou stranou v českých zemích, a do níž proto vstoupila řada někdejších členů občanských stran (agrárníci, živnostníci, národní demokraté). Jako jediná v tehdejším Československu se programově hlásila ke křesťanské politice, přičemž překročila původní rámec politického katolicismu. Počet jejích členů se oproti první republice více než zdvojnásobil. V prvních poválečných volbách získala přes 20 % všech odevzdaných hlasů, což bylo nejvíce za celou její historii. Lidovecká žurnalistika, reprezentovaná Ivo Ducháčkem, později vyloučenou Helenou Koželuhovou a Pavlem Tigridem, patřila mezi špičky naší poválečné publicistiky.

To vše vyvolávalo u mnoha lidí naději, že lidovci by se mohli stát vůdčí silou v národě. Bohužel podobně, jako se proměnila lidová strana, proměnili se i její nepřátelé. Novým fenoménem poválečné republiky byli komunisté, kteří měli své vize a lákavé plány (odstranění veliké chudoby a mezinárodněpolitické zajištění ČSR prostřednictvím orientace na SSSR). Naproti tomu demokraté byli mocensky slabší. Komunisté to věděli a zneužívali toho při prosazování svých cílů.

Šrámkova taktika

Lidoveckou politiku i v této době reprezentoval Msgre. Jan Šrámek, uplatňující podobnou taktiku jako za první republiky. Ferdinand Peroutka (1895–1978), významný český a československý

publicista 20. století, ke Šrámkově taktice poznamenává: „Kam vliv monsignora Šrámka sahal, tam lidová strana nevystupovala výbojně. Jeho taktikou bylo spíše vsáknout se než prolomit. Ačkoliv tu a tam také mluvil jako útočný bojovník – protože to každý od vůdců očekává a poněvadž toho vyžadovali zejména mladší intelektuálové strany – v nitru svého svědomí byl spíše skeptik. Styk s metafyzikou nevzal mu jasný pohled na věci pozemské: znal povahu českého národa a nevěřil, že by se tu katolicismus směl odvážit otevřeného útoku. Síly, které stály proti němu, zamýšlel uspat a vyhýbal se všemu, co dráždí, a tedy i probouzí. Stále považoval síly ony za přílišné. Bylo mu sice známo jako všem jiným, že valná většina národa dosud se hlásí ke katolické víře, ale zacházel s tímto faktem, jako by našlapoval na půdu nejistou. Řekl jednou na sjezdu, vysvětluje opatrnost svého postupu: ‚Stát náš není křesťanský. Až bude většina národa nejen v katolické matrice, ale i v katolické straně politické, bude jinak. Osmdesáti procent katolíků se můžeme dovolávat, ale v zápase můžeme spolehnout jen na železnou menšinu.‘“

Šrámkův vliv byl nesmírný. Problémem bylo, že tento pozoruhodný muž české a československé politiky byl v té době již velmi nemocným mužem a politických jednání se často neúčastnil. Ovšem považovat ho za nečinného by bylo velmi pošetilé. V politice zastával názor, že v praxi nelze počítat s ideálním řešením. Věděl, že politika je uměním možného a tak k ní také přistupoval. Byl si vědom toho, že nic není ideální, ale že jen podíl na moci bude lidovcům umožňovat, aby co nejvíce otupili hroty poválečného radikalismu, které byly namířeny proti demokracii. Účastnil se politiky i za podmínek, při nichž věděl, že mnohé nezmění, ale přesto doufal, že bude moci leccos upravit.

Jeho styl politiky snad nejlépe dokresluje výrok z listopadu 1945: „Není všechno podle našich přání a představ, ale v době, kdy nestojíme ještě na vlastních nohou – ty jsme si jen podstrčili dohodou čtyř stran – musíme se starat, abychom nevypadli z Národní fronty a dostali se co nejsilnější do nového voleného Národního shromáždění. Byla již jednou situace, že jedna strana – jiná než naše – měla být z koalice vyloučena. Toto nebezpečí může stihnouti kteroukoliv stranu, a proto třeba varovat se toho, co by naše postavení v Národní frontě mohlo oslabit, a proto pře-

ba také zachovávat zdrženlivost ve veřejných projevech, aby na nás nemohlo být útočeno, že chceme mařit to, co jsme si sami odhlasovali. Až bude nově zvolené Národní shromáždění, budeme mít volnější ruce a bude snadno možno usilovat o revizi, ale ani o tom dnes nemůžeme ještě hovořit, aby radikálové na druhé straně nemohli hledati v tom neloajlnost. Teď musíme pracovat, aby se dílo zdařilo, věci jsou velmi choulostivé a musí se postupovati opatrně. Nesmí se všechno vždy říci, neboť každá pravda v politice může se opakovati až v pravé chvíli.“

Šrámkova moc ve straně šla tak daleko, že vždy když došlo k nějakému problému, tak lidovečtí poslanci se na něj vždy obraceli, aby zjistili, jaké má stanovisko a tomu podřídili svoji politiku. Tak tomu bylo i při jednání vlády a často se toto jednání stávalo terčem posměchu především komunistů. Řada lidovečtých politiků tak často postrádala sílu ke svým rozhodnutím.

Vedle Msgre. Jana Šrámka měla ČSL ve vládě nejprve ještě dvě a po volbách tři místa. Ministrem pošt byl v letech 1945–48 Šrámkův důvěrník P. František Hála a ministrem zdravotnictví byl právník prof. Adolf Procházka reprezentující ve straně pravé křídlo. Po volbách v květnu 1946 získali lidovci ještě křeslo ministra bez portfeje, které obsadil nejprve RNDr. Alois Vošahlík a po jeho tragické smrti (v létě 1946 zemřel na následky autonehody) ho vystřídal Ing. Jan Kopecký reprezentující ve straně středovou skupinu. Toto ministerstvo se změnilo v létě 1946 na ministerstvo techniky. V praxi to nebyly významné resorty, ale důležité byly hlasy ve vládě a navíc většina důležitých rozhodnutí se řešila ne na půdě parlamentu či vlády, ale na půdě Národní fronty (tj. uskupení povolených politických stran), kde měla platit parita. V parlamentu měli lidovci nejprve 49 poslanců a po volbách 46 poslanců. Celkový počet členů strany se odhadoval zhruba na 400 000 členů.

Nejednotnost strany

Velkým problémem strany ovšem v té době byla jistá nejednotnost. Byly tu skupiny příslušníků bývalých občanských stran, které tvořili pravicové křídlo, střed reprezentovaný předsedou strany a pak tu byla část, která s ohledem na některé křesťansko-sociální ideály měla blízko k levici. Přesto se středu reprezentovaným Šrámkem podařilo udržet převahu.

Lidová strana se tehdy snažila o obranu tradičních hodnot, obhajobu právního řádu, občanských svobod, ochranu majetku, ale pochopitelně také práv církve. Příkladem může být její boj o podobu znárodnění, diskuze nad odstoupením Podkarpatské Rusi, boj o postavení katolické církve, odmítání milionářské dávky atd. V mnoha dalších případech však lidovci mlčeli. Jejich taktika měla otupit hroty poválečného radikalismu a zachovat do budoucnosti pokud možno co nejvíce práv, svobod, ale také některých výsad, kterých požívali nejen křesťané a katolická církev, ale i živnostníci, zemědělci a celá střední vrstva. Ve svých soubojích byli lidovci často velice úspěšní. Až do roku 1948 byla většina církevních škol zachována, podobně jako většina církevního majetku a práv katolické církve. Podobné to bylo i v případě postavení rolníků a živnostníků, i když těm slibovaly ochranu i další strany.

Vše se tehdy zdálo být na dobré cestě. Některými chybami ve své politice ztráceli komunisté sympatie veřejnosti. Rok 1947 představoval v mnoha ohledech bod zlomu. Demokratické strany posilují. Svě o tom vypovídal početní růst nekomunistických stran, mohutné setkání lidovecké mládeže (zúčastnilo se ho na 100 000 mladých lidí) a sjezd národních socialistů v roce 1947, ale i postupné vytváření demokratické opozice, která nejednou zatlačila komunisty do defenzivy.

Na jaře 1948 se měly konat další volby a velkou nadějí na výhru měli demokraté (především národní socialisté a lidovci), protože si mnozí uvědomovali komunistické nebezpečí. KSČ se svého postavení nechtěla za žádnou cenu vzdát. S blížícím se datem voleb se tak všude projevovala nervozita. Přibývalo vzájemných potyček a demokraté měli pocit, že je zapotřebí se komunistům rázně postavit ještě před volbami. Ministr František Hála to v lednu 1948 vyjádřil slovy: „V mezinárodní politice i v naší vnitřní politice od doby zřízení Kominformy je stále neklid. Ruský tlak i na nás byl citelnější.“ Tento tlak se projevoval podle jeho slov i při jednáních ve vládě, kde jsou „obtížná jednání o všech otázkách, neboť přicházejí tam osnovy nehotové, mnohdy silně agitáční, takže jednání jsou úmorná.“

Pod dojmem událostí tlačili lidovci pro brzké vypsání voleb. Slibovali si o toho zlepšení poměrů. „Pokud se týká voleb, bylo

by nejlépe, kdyby byly co nejdříve, neboť dnešní prakse přípravy zákonů vynucovaných komunistickou stranou přináší zisk jen komunistům.“ Těmito slovy popsal 22. ledna 1948 ministr Hála situaci v Československu a navrhol dubnový termín voleb. Lidovci totiž velmi těžce nesli některé komunistické návrhy. Klasickým příkladem byl komunistický návrh na parcelace majetku strahovským premonstrátů. Adolf Klimek to komentoval slovy: „Na Strahov se neodvážili sáhnout ani Němci. Ničí se co celé generace nastrádaly a nejde o pomoc zemědělcům, ale o rozpoutání nízkých pudů.“ Brzký termín voleb jako lék na vyřešení problémů se u lidovců objevuje i později. 4. února 1948 Hála říká: „Čím dříve volby, tím lépe pro demokracii a svobodu našich lidí“ a následně dokonce navrhuje březnový termín voleb, což zcela postrádalo smysl pro realitu.

Únorové události

Politický zápas však vyústil v únorové události 1948. Dne 4. února 1948 vyzývá Hála poslance k opatrnosti a statečnosti. Situaci dokládá tzv. Šramlovým případem (což byl lidovecký tajemník v Plzni obviněný z pobuřování vojáků) a perzekucí některých dalších lidoveckých funkcionářů. Varuje před vzniklou situací: „Nastupují výhružky“ a dále se zabýval situací ve společnosti. Komunisty ovládaná policie jinak postupuje vůči lidovcům respektive demokratům a jinak vůči komunistům. Státní bezpečnost porušuje listovní tajemství. Dochází k přesunům nekomunistických úředníků z vedoucích míst v národní bezpečnosti. Podobný postup se děje v průmyslu i v bankovním sektoru. Situaci popsal, že je to boj, kdy „jde o všechno“. Ve své řeči poukázal rovněž na skepsi západu ve věci vývoje v Československu: „V Lucemburku byl opět sjezd křesťansko-demokratických stran. Ty západní strany nás už považují za vyřízené.“ I přes tento komentář však zůstal Hála v tuto chvíli optimistou, když dodával, že přesto představitelé západních stran vědí, „že boj je sice těžký, ale není ještě skončen. Bude to zápas těžký, neboť policie jest jimi ovládána. Ale přes všechnen teror jsou i mezi policií lidé stateční.“

Zde se vlastně poprvé na nejvyšší lidovecké úrovni poprvé objevuje zmínka o nastávajícím souboji. Někteří lidovci vyzývají k rozhodnosti: „Depresi zachráníme, když ukážeme statečnost,

a lid s tím bude seznámen. Lid čeká hrdinnost ze shora.“ V té době již také lidovci běžně hovoří o teroru a lidovci si uvědomují svoji těžkou pozici. „Jsme v těžké situaci... Třeba soustředění všech, kdo chtějí demokracii udržet. Když si to národní socialisté neuvědomí, bude to zlé, neboť se mnoho ztratí. Komunisté si uvědomili z voleb studentských, že v příštích volbách lidovci neztratí a že mají mládež.“

Dne 19. února 1948 se sešli poslanci ČSL na své 52. schůzi, z níž se zachoval neúplný záznam. Jeden z vlivných poslanců Josef Vičánek hýřil optimismem: „U sociálních demokratů se zdá, že roste vůle k odporu. KSČ to cítí a chtějí se dostat z těžké situace izolace. Jedná se mezi stranami a pravděpodobně sociální demokraté budou postupovat s ostatními stranami proti diktatuře komunistů.“ Ve svém dalším projevu pak označil chování komunistů za diktát, kterému už nelze ustupovat a to „ani v maličkostech“. Svůj projev pak zakončil slovy: „Bojovat za svobodu, demokracii, lidská práva, to stojí za to bojovat i trpět.“

Pod tímto dojmem se lidovci rozhodli pro radikální řešení, s kterým přicházeli především národní socialisté. Bezprostřední záminkou byli přesuny v policejním sboru. Dne 13. února 1948 bylo ve vládě odhlasováno, že komunistický ministr vnitra musí zrušit tyto přesuny. Vládní usnesení však ministr nesplnil a tak 20. února se demokratičtí ministři sešli ve Šrámkově kabinetu k poradě o dalším postupu. Jednání zahájil Šrámek. Předseda národních socialistů Zenkl informoval o neúspěšných jednáních s Gottwaldem a ministr spravedlnosti Prokop Drtina podal rozbor situace s návrhem na podání demise. Nikdo se nevyslovil proti.

Jen Šrámek se zeptal: „A co pane ministře, když pan prezident nás opustí?“ Drtina tuto možnost v delším výkladu radikálně zavrhl. „Jsem přesvědčen, že se prezident musí plně exponovat pro demokracii, chce-li zůstat věren sám sobě. Tentokrát manévrovat nebo uhnout nemůže, protože by zradil sám sebe.“ S jeho slovy nakonec souhlasil i samotný Šrámek. Předseda ČSL totiž během únorové krize dlouho váhal, zda má jeho strana demisi podat. Věděl dobře, že demise se snadno podávají, ale zpět do vlády se těžko dostává. Nakonec se rozhodl podpořit svoje národněsocialistické a slovenské kolegy a demisi podal. Rezignovaně měl pravit: „Když si to pan prezident přeje.“ Trval však na tom, že

o společném postupu musí být neprodleně informováni zástupci poslední strany tj. sociálně demokratičtí ministři. Ke společnému postupu se sociálními demokraty však nakonec nedošlo.

Demise nekomunistických ministrů

Po vzájemné dohodě pak podali týž den tj. 20. února 1948 ministři národněsocialistické, lidové a slovenské Demokratické strany demisi na protest proti vrcholícím snahám KSČ, držící ministerstvo vnitra, o úplné ovládnutí pražského policejního sboru.

V této souvislosti je třeba upozornit ještě na svérázný postup při podávání demise. Ministři se totiž domluvili, že každá ze tří stran si sama se svými ministry dohodne postup, jakým způsobem se má demise provést. A tak se stalo, že každá strana postupovala odlišně. Národní socialisté a slovenští demokraté poslali písemné rezignace a jejich zástupci je předali kancléři Jaromíru Smutnému. Zatímco lidovci oznámili svoji demisi nejprve telefonicky a písemné rezignace byly dodány později. Šrámek ji podepsal jako poslední. František Hála přijel na Hrad 20. února 1948 večer, aby prezidenta informoval o demisi lidoveckých ministrů. Prezident jej přijal v 19 hodin a návštěva trvala deset minut. Edvard Beneš mu při oznámení demise měl říct: „Děkuji vám pánové za vaši demisi. Prokázali jste tím službu státu.“ Podle svědectví přednosty politické sekce Kanceláře prezidenta republiky Jana Jíny mu prezident měl říct: „Děkuji Vám a vyřídíte dík také Msgre. Šrámkovi.“

Demokraté si od tohoto kroku slibovali omezení vlivu Klementa Gottwalda a jeho strany. Počítali s tím, že Edvard Beneš jejich demisi nepřijme a v jejich přesvědčení je utvrzovala i domněnka, že komunisté ustoupí, protože si to bude přát Moskva, která si nechce komunistickým pučem poškodit svou pověst. Podle historika Karla Kaplana František Hála 19. února 1948 odůvodňoval ve vedení strany možnost podání demise slovy: „Dle informací ministra Drtiny komunisté ustoupí, poněvadž prý si to přeje Moskva, která se prý obává, že KSČ by svým postupem poškodila ještě více prestiž SSSR na Západě.“ Tyto představy však byli více než iluzorní. Podle svědectví československého diplomata Vladimíra Houdka měl Jan Masaryk komentovat rozhodnutí demokratických mi-

nistrů slovy: „Demise! Demise! Demise se podávají proto, aby byly přijaty a tím zamýšlený účel docílen a ne proto, aby byly zamítnuty. Co chtěli...docílit? Volové! Blbci!“

Sami komunisté měli však z demise radost. Předseda KSČ Klement Gottwald později přiznal na zasedání ÚV KSČ, že se „modlil“, aby demokraty ta „blbost“ – tj. demise – neopustila a KSČ tak mohla provést svůj pečlivě připravovaný plán na úplně převzetí moci. V ten okamžik rozpoutali pečlivě připravovaný plán na uzurpaci moci a nastolení své diktatury. Pořádali demonstrace a podepisování rezolucí, kde žádali, aby demise „zrádných“ ministrů byla přijata. Ještě před podepsáním demise předložilo 24. února 1948 vedení odborového svazu zaměstnanců pošt Františku Hálovi memorandum, ve kterém ho žádalo, aby se již nepovažoval za ministra pošt, nevstupoval do budovy a nečinil žádná rozhodnutí. Podobně byl vyzván i ministr techniky.

Zároveň komunisté organizovali Lidové milice, bezpečnostní složky atd. V ostatních politických stranách aktivizovali levé frakce, skupinky svých stoupenců či tajných členů, které by mohly převzít vedení nekomunistických stran. A demokraté čekali jen na rozhodnutí prezidenta. Jediné, na co se zmohli, byly výzvy ke klidu a mnozí dělali, jako by se nic nedělo. Mnozí byli příliš dlouho nečinní. Bylo sice cítit jisté napětí, ale přesto se v té době relativně dlouho řešily banální starosti (například přednášková turné jednotlivých poslanců, postoj lidovců k některým zákonům – například ještě v únoru 48 se řešilo, jaké stanovisko zaujme klub k artistické ústředně, k státním divadlům, národnímu pojištění atd.).

Objevovali se různé návrhy, že tradičně lidovecký venkov, by měl zastavit dodávky potravin městům. Vše ale zůstalo jen u návrhů. Dne 23. února 1948 poslalo vedení ČSL prezidentovi dopis, ve kterém ho ujistilo svou podporou (ten den také ještě přijal Edvard Beneš na večer Šrámka s Hálou; bylo to naposledy v jejich životě; hovořili spolu necelou hodinu a prezident je ujišťoval, že demisi nepřijme). Jinak nic víc. Jedinou výjimkou pak byli studenti, kteří veřejně protestovali. Nečinnost demokratů se projevila i v tom, že do prezidentské kanceláře přišlo na 5000 žádostí komunistů, aby byla demise přijata a jen 150 žádostí podporující demokratické ministry.

Přijetí demise Benešem

Výsledek pak byl víceméně jistý. František Hála 24. února 1948 mohl svoji politiku jen omlouvat slovy: „V politice jsme žádnou chybu neudělali. Před národem máme čisté svědomí.“ To ale na výsledku nic nezměnilo. Podle Hálova svědectví mu Edvard Beneš 23. února 1948 řekl, že je u nás „podobná situace jako v roce 1938. O to horší, že národ je postaven proti sobě...“

Edvard Beneš, tehdy již nemocný a vyčerpaný muž, se posléze rozhodl, že pod hrozbou občanské války demisi demokratických ministrů přijme. V té době se počínala utvářet skupina v čele s Aloisem Petrem a Josefem Plojharem podporující komunisty.

Pod dojmem vývoje celé krize a nakonec i přijetí demise se Šrámek nakonec rozhodl stranu de facto rozpustit. Dokonce se na tom usneslo i celé stranické vedení a 25. 2. 1948 o tom vydalo prohlášení: „Československá strana lidová se nerozchází, nýbrž jen zastavuje svoji činnost navenek, pokud se za daných okolností nedá provádět. Strana trvá a bude uplatňovat činnost všude způsobem a na místě, jak to za daných poměrů bude možné. Vstoupí do činnosti, jakmile poměry dovolí plné svobodné rozvinutí. Vedoucí funkcionáři strany, kteří budou mít možnost, svolají orgány a sjezd strany.“

Zároveň byli vyloučeni Petr s Plojharem pro svá separátní jednání s komunisty. To bylo ovšem už poslední svobodné prohlášení strany, které již nebylo možno realizovat. Odpoledne 25. února 1948 přijal prezident Beneš demisi dvanácti ministrů z řad lidovců, národních socialistů a slovenských demokratů. Spolu s nimi podali demisi i dva zástupci z řad sociální demokracie. V samotnému aktu přijetí vyvrcholila dlouhodobější krize. Názory reprezentantů ČSL pak vyjádřil František Hála slovy: „Příliš jsme se spolehali na Beneše.“

Skončila se éra omezené demokracie a nastala éra diktatury, která s sebou přinesla 242 nevině popravených lidí a kolem 10 000 lidí, kteří zemřeli na následky věznění a mučení. Svobodný život ustal. Smrt Jana Masaryka, XI. všesokolský slet, ale i pohřeb Edvarda Beneše v září 1948 byly posledními dozvuky éry omezené demokracie. Po únoru 1948 nastala neomezená vláda KSČ, která si tvrdě prosazovala svou. Nemilosrdně likvidovala možné

odpůrce nového zřízení (živnostníky, rolníky, ale i reprezentanty katolické církve a opoziční inteligence). Svoji pozornost soustředila nejprve na ostatní politické strany. Sociální demokracie se sloučila s KSČ a ze zbývajících stran se staly trpěné organizace bez jakékoliv vlivu. Došlo také k omezení spolkového života. Spolky byly rušeny, slučovány nebo pod zvýšenou kontrolou státních institucí. Později se pozornost komunistů soustředila také na další skupiny obyvatelstva. Vše chtěli mít pod kontrolou. Vše se sledovalo a kádrovalo. Začala éra reálného socialismu.

Tragické důsledky února

Dne 25. února 1948 skupina kolem Aloise Petra a Josefa Plojhara za pomoci bezpečnostních složek a komunistů přebírá moc ve straně. Naplno začínají fungovat akční výbory Národní fronty, a tudíž i akční výbory uvnitř ČSL, které nemilosrdně rozhodují o osudech všech. Začíná nová etapa dějin ČSL. Plojhar s Petrem se snažili v únoru 1948 přesvědčit spolustraníky, že jednali v zájmu zabránění krveprolití, zachování strany, a dokonce se pokoušeli svůj postup obhájit Šrámkovými idejemi. Dne 25. 2. 1948 jim říkali: „Kdybychom se byli rychle nerozhodli, strana by byla rozpuštěna a naši funkcionáři by byli... bez absolutní ochrany.“

Zvláště Alois Petr byl přesvědčen, že se mu podaří dělat „nezávislou“ politiku, záhy však měl poznat, že opak je pravdou. Členové byli ve velké míře pronásledováni, propouštěni ze zaměstnání, věznění atd. Začala vláda teroru a bezpráví. Z téměř půlmilionové strany se stala organizace, která měla kolem 30 000 členů. V okresech, kde komunisté získali ve volbách 1946 nadpoloviční většinu, byla zcela zakázána. Oficiálně se z ČSL stala výběrová strana věřících občanů-zastánců nových pořádků, tj. socialistické společnosti. Snad nejlépe vypovídají o osudech celé strany další osudy lidoveckých poslanců.

Ze 46 jich v únoru 1948 jedenáct uprchlo do exilu a 21 skončilo dříve či později ve vězení. Ze zbývajících třinácti poslanců sedm odešlo do ústraní, kde byli různou formou sledováni či jinak omezováni, a jen čtyři s novým režimem plně spolupracovali a nebyli vystaveni represím. Lidovci, kterým se podařilo uprchnout, pak v exilu vytvořili zahraniční reprezentaci ČSL, jež se

podle svých sil snažila prosazovat křesťanské ideály a podle svých možností upozorňovat demokratický Západ na situaci v Československu.

Lidovecký poslanec Ivo Ducháček se stal významným redaktorem Hlasu Ameriky. Šrámkův tajemník Jaroslav Pecháček se stal ředitelem Svobodné Evropy. Lidovecký žurnalista Pavel Tigrid vydával Svědectví. Vysokoškolský profesor a lidovec Josef Kalvoda informoval americké politiky o některých vojenských a politických plánech sovětského bloku (např. v lednu 1958 o sovětském úmyslu vypustit umělou družici k vojenským účelům). Mnozí se v té době rovněž zapojili do činnosti Rady svobodného Československa. Jejich snahy byly ovšem oslabovány nezájmem Západu, nedostatkem peněz, ale i vnitřní rozervaností, kdy se uvnitř exilové strany utvořilo několik skupin, které na základě programové rozdílnosti nebo i osobních sporů nedokázaly vzájemně spolupracovat. V horší situaci se ovšem ocitli lidovci, kteří zůstali doma.

Poslední zbytky svobodné činnosti strany byly likvidovány; rozpuštění postihlo také organizace spjaté se stranou a katolickou církví (například tělovýchovná jednota Orel). Všechno omezována byla i činnost samotné katolické církve, její věřící byli diskriminováni a perzekvováni. Řada někdejších i stávajících členů ČSL se zapojila do protikomunistické rezistence a dříve či později se stala obětí režimní represe; mnozí byli postiženi jako údajní členové protistátních skupin, vykonstruovaných Státní bezpečností. Lidovecký činitel Bedřich Hostička byl odsouzen v procesu s Míladou Horákovou, v souvislosti s proti němu vzneseným obviněním komunisté zatkli i spisovatelku Ninu Svobodovou, posléze odsouzenou k patnácti letům vězení. Počátkem roku 1949 byla na jihu Čech tvrdě likvidována skupina lidovců, kteří pomáhali lidem při útěku na Západ atd. Bývalý poslanec Rostislav Sochorec spolu s Janem Pleslem byly umučeni ve vězení. Poslanec Stanislav Broj popraven. Další poslanec František Hynek byl postřelen a těžce zraněn na útěku, když spolu se svým čtrnáctiletým synem se pokoušeli uprchnout na Západ. Jeho syn bohužel neměl to štěstí a na hranicích byl zastřelen. Později na to Hynek zavzpomínal slovy: „Pronásledování nabylo takového stupně, tak jako bych byl zvíře a ne člověk.“

Spolek pod patronací KSČ

V 50. letech byla normální činnost strany v podstatě znemožněna. V jejím čele stál nejprve Alois Petr a po jeho smrti v roce 1951 sedmáct let Josef Plojhar, který slepě vykonával přání komunistů. ČSL se měla proměnit ve spolek pod patronací KSČ a Národní fronty, který bude prostředníkem mezi státem a církví a napomůže k přijetí nového režimu věřícím obyvatelstvem.

V tomto ohledu byli komunisté úspěšní jen zčásti. Podařilo se jim sice zlomit odpor, ale v žádném případě nezvítězili. To se ukázalo například v květnu 1948, kdy Josef Plojhar neuposlechl výzvy svých církevních představených, kandidoval do parlamentu a za tento přečin byl suspendován. Vedení strany se pod vlivem komunistů postavilo za Plojhara. Začala velká kampaň proti církevní hierarchii, ale řadoví členové se do této akce nezapojili, z větší části mlčeli a stáli na straně církve.

Aktivita mnoha stranických organizací se v té době omezila na přijímání stranických závazků a rezolucí týkajících se budování socialistické společnosti. Nic víc ani nemohly dělat. ČSL byla sice oficiálně v Národní frontě a měla své místo v politickém systému, ale podíl lidovců na čemkoliv byl spíše jen symbolický. V praxi nemohli členové téměř nic změnit, stali se z nich pouzí statisté.

Mnozí si toho byli vědomi a svou činnost tomuto faktu přizpůsobili. Svoji činnost přesunuli na pole kultury a osvěty a tu a tam se pokoušely zmírnit některé negativní dopady totalitního systému. Tyto aktivity pak získaly lidové straně dobré renomé. Mnohými byla vnímaná jako „mírná legální opozice“. To se třeba projevovalo i v té skutečnosti, že na Lidovou demokracii se stály v době totality fronty.

Literatura:

- Archiv KDU-ČSL, fond klub poslanců 1945–1950.
- Drápala, M.: Na ztracené vartě Západu. Antologie české nesocialistické publicistiky z let 1945–1948: Praha, Prostor 2000.
- Drtina, P.: Československo. Můj osud: Praha, Melantrich 1992.
- Feierabend, L. K.: Politické vzpomínky I–III: Brno, Atlantis 1996.
- Kalinová, L.: Východiska, očekávání a realita poválečné doby. K dějinám české společnosti 1945–1948. Praha, ÚSD AV ČR 2004.
- Kaplan, K.: Pět kapitol o únoru: Brno, Doplněk 1997.

Kaplan, K.: Poslední rok prezidenta - Edvard Beneš v roce 1948: Brno, Doplněk 1994.

Pehr, M. a kol.: Cestami křesťanské politiky: Praha, Akropolis a EAD 2007.

Pehr, M.: Československá strana lidová 1945–1946: Praha, ÚSD AV ČR 2003.

Ripka, H.: Únorová tragedie-svědectví přímého účastníka: Brno, Atlantis 1995

Trapl, M.: Monsignore Jan Šrámek: Olomouc, Danal 1995.

Veber, V.: Osudové únorové dny: Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2008.

B.

Dokumentární příloha

1.

Dopis národně socialistických politiků prezidentu Benešovi z 20. 2. 1948

20. února, Praha. – Dopis vedoucích představitelů národně socialistické strany prezidentu E. Benešovi, oznamující mu svůj úmysl odstoupit z vlády na protest proti neuzívání policejního aparátu ze strany KSČ.

Československá strana národně-socialistická v Praze.

V Praze dne 20. února 1948.

Pane presidente,

po zralém uvážení situace, jaká nastala ve vládě, dospěli jsme k přesvědčení, že nemůžeme dále nésti vládní spoluodpovědnost, a prosíme Vás proto, abyste nás zprostil členství v nynější vládě, k němuž nás Vaše důvěra povolala.

Opakujeme, pane presidente, že jsme ke svému rozhodnutí dospěli po bedlivém uvážení, jehož závěr byl, že nám nezbývá jiná cesta, kterou by se dosáhlo nápravy v celé řadě opodstatněných a dokumentárně doložených stížností, jež jsme vznesli na postup, metody a stranické zneužívání státně bezpečnostního aparátu. Obsah těchto našich výtek je Vám, pane presidente, znám již z dřívějšího našeho referování a je dnes z velké části již znám také naší veřejnosti. V neposlední řadě je to i naše stížnost na celou personální politiku ministerstva vnitra, jež stále víc a více a v posledních týdnech přímo hrozivě přivádí celý sbor národní bezpečnosti a zejména jeho velitelský kádr pod výlučnou téměř ingerenci jedné politické strany. Naše trpělivé úsilí, aby se v těchto věcech dosáhlo nápravy, bylo bohužel marné. Jsme hluboce přesvědčeni, že zájem Republiky a jistota všech občanů kategoricky vyžaduje,

aby bezpečnostní služba sloužila všem občanům bez rozdílu politické příslušnosti a že je nepřípustno, aby se dostala do moci jen jedné politické strany.

Tento vývoj, jež s námi souhlasně takto rozpoznávají všechny vládní strany, kromě strany komunistické, způsobil usnesení vlády ze dne 13. února 1948, jímž bylo uloženo panu ministru vnitra, aby zastavil provádění konkrétního rozkazu zemského velitele SNB v Čechách až do závěrečného stanoviska vlády o všech našich zmíněných stížnostech, jež podle svého jednomyslného usnesení vláda měla zaujmout ve své schůzi proponované na den 24. t. m.

Doporučujeme, pane presidente, Vaší pozornosti skutečnost, že se shora zmíněné usnesení vlády stalo hlasy našimi i hlasy ministrů, vyslaných do vlády stranou lidovou, stranou sociálně-demokratickou i slovenskou stranou demokratickou. Přesto dodnes provedeno nebylo. Podle našich informací na rozkaz zemského velitele SNB skutečně provádí a snad již provedl.

Dnes ráno požádal náměstek ministerského předsedy Dr. Petr Zenkl pana předsedu vlády písemně, aby mu sdělil, zda usnesení vlády ze dne 13. února 1948 bylo provedeno. Protože pan předseda vlády dal na tento dotaz odpověď vyhýbavou, jež nám potvrzuje naše vlastní zprávy, že zmíněné usnesení vlády provedeno nebylo, nezbývá nám než požádat Vás, abyste nás zprostil politické a ústavní odpovědnosti za vládu, která pozbyla schopnosti uvádět svoji vůli ve skutek.

Přijměte, pane presidente, projev naší hluboké úcty i dík za důvěru, kterou jste nás poctil.

Ve vděčné a uctivé oddanosti

Zenkl v.r.
Dr. Hubert Ripka v.r.
Stránský v.r.
Dr. Prokop Drtina v.r.

Pramen: Archiv ÚTGM Praha, Archiv EB, III, kart. 31. Opis.

2.

Dopis předsedy vlády K. Gottwalda prezidentu Benešovi z 21.2.1948

21. února, Praha – Dopis předsedy vlády a předsedy KSČ K. Gottwalda prezidentu E. Benešovi, oznamující mu svůj záměr řešit vládní krizi ústavní a parlamentní cestou.

Vážený pane presidente,

Předsednictvo ústředního výboru Komunistické strany Československa jednalo v sobotu dne 21. února 1948 po návratu předsedy vlády Klementa Gottwada a ministra vnitra Václava Noska z návštěvy u Vás o situaci a usneslo se uvědomiti Vás o tomto svém stanovisku:

Ve chvíli, kdy na Vás doléhá velká tíha odpovědnosti při rozhodování o demisi odstoupivších ministrů národně socialistické, lidové a slovenské demokratické strany, chceme Vám, pane presidente, znovu připomenouti, že přijetí demise je podle našeho názoru jedinou schůdnou cestou demokratického, ústavního a parlamentního řešení nynější vládní krise.

Nechceme Vás, pane presidente, nechat v pochybnosti o tom, že pro naši stranu je směrodatná vůle lidu, který si přímo živelně přeje, abyste demisi přijal a aby odstoupivší ministři zůstali mimo vládu, neboť se svým nezodpovědným postupem sami neodpustitelně prohřešili na zásadách Národní fronty a duchu vládní spolupráce.

V otázce Národní fronty pokládáme za nutné zdůraznit, že jsme vždy podstatu a smysl Národní fronty viděli především ve svazku pracujících vrstev našeho národa, dělníků, rolníků, živnostníků a inteligence, přičemž seskupení politických stran v Národní frontě a účast jednotlivých stran ve vládě Národní fronty závisí na tom, jak která politická strana je věrna jednotě a zájmům lidu.

Jsme toho názoru, že vláda Klementa Gottwada setrvává nadále na základě Národní fronty, jejíž sílu demonstroval a demonstruje lid v celé republice v těchto dnech a o jejíž pevnější politickou konstrukci se bude nyní jednat. Zdůrazňujeme znovu, že ve smyslu jasné vůle lidu a podle ústavy a demokratických zvyklostí přísluší předsedovi vlády zahájit ihned jednání o doplnění vlády novými členy místo odstoupivších ministrů.

Jsme přesvědčeni, že Československá sociální demokracie uzná nutnost setrvat po našem boku ve vládě v zájmu uskutečnění zbývajících částí budovatelského vládního programu, v zájmu dělnoti parlamentu, v zájmu posílení lidové demokracie a v zájmu další pokojné demokratické cesty k socialismu.

Pokud jde o druhé politické strany, bylo by úkolem předsedy vlády jednat s jinými jejich představiteli než jsou ti, kteří jako členové vlády demisionovali a rovněž i s jednotlivými politickými osobnostmi a významnými osobnostmi různých národních složek, které požívají důvěry lidu a jsou schopny autoritu vlády ještě zvýšit.

Žádáme Vás, pane presidente, abyste vzal v úvahu toto naše sdělení a abyste se ztotožnil s naším názorem na řešení vládní krize, jenž odpovídá vůli československého lidu. Můžeme Vás ujistit, že na všech manifestacích, které se v republice nyní konají, se projevuje napjaté očekávání, zda Vy, pane presidente, v této vážné chvíli se rozhodnete podle hlasu lidu a přispějete tak k usnadnění dalšího šťastného vnitřního vývoje naší lidově demokratické republiky.

Za předsednictvo ústředního výboru KSČ

Kl. Gottwald, předseda
R. Slánský, generální tajemník

Pramen: Gottwald, K. Kupředu, zpátky ani krok: Praha, Orbis 1948.

3.

Dopis národně socialistických politiků prezidentu Benešovi z 23. 2. 1948

23. února, Praha. – Dopis představitelů národně socialistické strany prezidentu E. Benešovi, informující ho o odhodlání pokračovat v dosavadní politice národní fronty jako bázi k řešení existující vládní krize v Československu.

Československá strana národně-socialistická.
V Praze dne 23. února 1948.

President republiky
Dr. Edvard Beneš,
Praha – Hrad.

Pane presidente,
podali jsme ve schůzi předsednictva čs. strany národně socialistické 23. února 1948 zprávu o svém slyšení u Vás dnešního dne a pokládáme si za čest oznámiti Vám jednomyslné usnesení předsednictva.

Čs. strana národně socialistická trvá na své dosavadní politice všech stran Národní fronty. Znovu kategoricky odmítáme výmysly o tom, že bychom si byli přáli nějaké úřednické vlády, s rozhořčením odmítáme opakované lži o tom, že jsme připravovali zvrát lidově demokratického režimu „v zájmu domácí a cizí reakce“. Předsednictvo vyzvalo ministry strany k demisi ze známých důvodů: že ztroskotávaly všechny pokusy zjednat nápravu v bezpečnostní a policejní službě a že se ani neprovedlo známé usnesení vlády ze dne 13. února t.r. Zástupci Čs. strany národně socialistické jsou samozřejmě ochotni k jednání se všemi ostatní-

mi stranami Národní fronty, aby se co nejdříve rozřešila nynější vládní krise, a aby se Vám, pane presidente, podaly výsledky tohoto jednání k ústavnímu rozhodnutí. Trváme ovšem na tom, aby se jednání vedlo se všemi stranami Národní fronty a mezi nimi, aby vláda spočívala tak jako dosud na spolupráci všech složek Národní fronty Čechů a Slováků a aby se důsledně zachovávaly zásady a metody parlamentní demokracie.

Dr. Vlad. Krajina, v.r.
generální tajemník,

Zenkl, v.r.
předseda,

Za: L.s.
Československá strana národně socialistická
Ústředí Praha.

Pramen: Archiv ÚTGM Praha, Archiv EB, III, kart. 31. Opis.

4.

Dopis prezidenta Beneše předsednictvu ÚV KSČ ze dne 24. 2. 1948

24. února, Praha. – Dopis prezidenta dr. Edvarda Beneše předsednictvu ÚV KSČ, vyzývající jeho představitele k řešení existující krize na bázi demokracie a svobody.

Předsednictvu Ústředního výkonného výboru Komunistické strany Československa v Praze .

V Praze dne 24. února 1948.

Vážený pánové,

zaslali jste mi dne 21. února 1948 dopis, ve kterém mi sdělujete své stanovisko k řešení vládní krise a žádáte mne, abych se s ním ztotožnil.

Dovolte mi, abych formuloval stanoviska svá:

Cítím plně a těžce velkou odpovědnost v této osudové chvíli našeho národního a státního života. Od prvé chvíle této krise myslím na situaci, jak se vytvářela, zapojuji si tyto naše události do velkých souvislostí světových a vývojových. Snažím se jasně vidět nejen okamžitou situaci, ale i příčiny, které k ní vedly a důsledky, které může mít to nebo ono rozhodnutí. Dobře cítím ony mohutné síly, jimiž je dnešní situace formována.

Při klidném, věcném, nevášnivém a objektivním posuzování situace vidím, že společnou vůli nejruznějších skupin našeho občanstva, které se na mne obracejí, je vůle po míru a klidu, po řádu a kázni, kázni dobrovolně si ukládané, po pokrokovém a také opravdu socialistickém životě.

Jak toho cíle dosáhnouti? Znáte mé upřímně demokratické vyznání víry. Nemohu než zůstat mu věren i v této chvíli, neboť demokracie podle mého přesvědčení je jediná spolehlivá a trvalá

základna slušného a důstojného lidského života. Trvám na parlamentní demokracii a na parlamentní vládě jako hranicích demokracie. Podotýkám, že dobře znám ovšem její nutný sociální a hospodářský obsah. Stavěl jsem svou politickou práci na těchto principech a nemohu, aniž bych zradil sám sebe, jednati jinak. Také dnešní krise demokracie u nás může být překonána jen demokratickou a parlamentní cestou.

Nepřecházím tím požadavky Vaše.

Za nositelky politické odpovědnosti pokládám všechny naše politické strany, sdružené v Národní frontě. Přijali jsme všichni princip Národní fronty, a ten se nám osvědčil až do nedávné doby, kdy krise počala. Krisí tou podle mne není však popřen princip sám. Jsem přesvědčen, že na tomto principu se dá i nadále docílit nezbytné spolupráce všech, dají se vyřešiti všechny spory k svrchovanému prospěchu národa a společného státu Čechů a Slováků. Jednal jsem proto s pěti politickými stranami, vyslechl jsem jejich názory, některé podaly je také písemně. Jsou to věci závažné, nemohu jich prostě nedbat. Proto znovu musím činit apel na všechny, abychom cestou parlamentní a cestou Národní fronty našli smírné řešení a novou úspěšnou spolupráci. Tolik po stránce formální.

Po stránce osobní jest pro mne jasné, jak jsem již řekl, že předsedou vlády bude předseda nejsilnější strany Klement Gottwald.

Konečně po stránce věcné je pro mne jasné, že socialism je způsob života, kterého si přeje převážná část našeho národa. Věřím při tom, že se socialismem je slučitelná určitá míra svobody a svornosti, ony nezbytné principy celého našeho národního života. O svobodu usiloval národ živelně takřka v celých svých dějinách. Ty nám také ukázaly, kam vede nesvornost. Prosim Vás proto snažně, uvědomme si tyto skutečnosti a učiňme je východiskem našeho jednání. Začněme všichni společně znovu se o další trvalé spolupráci dohodovat a nedopusťme prodlužování rozpolčení národa na dvě svářící se polovice. Věřím, že rozumná dohoda je možná, protože je nezbytně nutná.

Jsem

Váš Dr. E. Beneš, v.r.

Pramen: Archiv ÚTGM Praha, Archiv EB, III, kart. 31. Opis.

5.

Odpověď předsedy vlády K. Gottwalda prezidentu Benešovi z 24. 2. 1948

24. února, Praha. – Odpověď předsedy vlády a předsedy KSČ Klementa Gottwalda na dopis prezidenta dr. Edvarda Beneše, odmítající řešit vládní krizi spolupráci s nynějším vedením ostatních politických stran.

Vážený pane presidente,

Předsednictvo ústředního výboru KSČ vzalo na vědomí Váš dopis z 24. t.m. a znovu konstatuje, že nemůže vstoupit v jednání s dosavadním vedením národně socialistické, lidové a slovenské demokratické strany, a to právě proto, že by to bylo v rozporu jak se zájmy jednoty a svornosti lidu, tak se zájmem dalšího klidného vývoje republiky.

Události poslední doby nezvratně dokázaly, že tyto tři strany přestaly zastupovat zájmy pracujícího lidu měst a venkova, že jejich vedení se zpronevěřila základním myšlenkám lidové demokracie a národní fronty, jak byly vyjádřeny v košickém i budovatelském vládním programu, a že zaujala postoj podvrtné oposice. Znovu a znovu se to projevilo ve vládě, v Ústavodárném národním shromáždění, v tiskových orgánech těchto stran i v akcích, které s hroživou lehkovážností organisovaly jejich ústřední sekretariáty proti zájmům pracujícího lidu, proti bezpečnosti státu, proti spojeneckým závazkům republiky, proti státním financím, proti znárodněnému průmyslu, proti naléhavým zemědělským reformám, zkrátka proti celému budovatelskému úsilí našeho lidu a proti samým základům vnitřní a vnější bezpečnosti státu. Činitelé těchto stran vešli dokonce ve styk se zahraničními kruhy nepřátelskými našemu lidově demokratickému řádu a našim spojeneckým svazkům, a ve spolupráci s těmito nepřátelskými zahraničními živly usilovali o zvrát dosavadního vývoje republiky. Tento stále se

stupňující proces vyvrcholil pak pokusem o rozbití vlády, který, jak se prokázalo, měl být provázen pučistickými akcemi.

Mohutné lidové manifestace posledních dnů jasně ukázaly, že náš pracující lid odsuzuje v naprosté svornosti a s pobouřením politiku těchto stran a žádá vytvoření vlády, v níž by zasedli poctiví pokrokoví vlastenci, oddaní republice a jejímu lidu. Projevuje se stoupající měrou i rozhořčení členských mas uvedených tří stran, přičemž se členstvo dožaduje obrody svých stran i samé Národní fronty.

Ve shodě s touto živelně projevenou vůlí lidu schválilo předsednictvo ústředního výboru KSČ návrhy předsedy vlády Gottwalda, podle nichž má být vláda doplněna významnými představiteli všech stran i velkých všenarodních organizací. Zdůrazňujeme, že tato doplněná vláda předstoupí v plném souhlasu se zásadami parlamentní demokracie před Ústavodárné shromáždění, přednese mu svůj program a požádá o jeho schválení.

V přesvědčení, že jen takovýto svrchovaně ústavní a parlamentní postup zaručuje klidný vývoj republiky a že zároveň odpovídá představám naprosté většiny pracujícího lidu, vyslovuje předsednictvo ústředního výboru KSČ pevnou naději, že po bedlivé úvaze uznáte správnost jeho vývodů a budete souhlasit s jeho návrhy.

Za předsednictvo ústředního výboru KSČ

Kl. Gottwald, předseda
R. Slánský, generální tajemník

Pramen: Gottwald, K.: Kupředu, zpátky ni krok: Praha, Orbis 1948.

6.

Záznam rozhovoru K. Gottwalda a dalších vedoucích představitelů KSČ s prezidentem Benešem z 25. 2. 1948

25. února, Praha. – Záznam o rozhovorech prezidenta E. Beneše s vedoucími představiteli KSČ v čele s Klementem Gottwadem.

Prezident republiky Dr. Edvard Beneš přijal ve středu 25. února dopoledne o 11. hodině za přítomnosti kancléře Jar. Smutného předsedu vlády Klementa Gottwalda, ministra vnitra Václava Noska a předsedu Ústřední rady odborů Antonína Zápotockého.

Předseda vlády Gottwald odevzdal panu prezidentovi návrh na rekonstrukci a doplnění vlády.

„Připomínám – pravil – že návrh je sestaven tak, aby ve vládě byly zastoupeny všechny složky národa a že byl sestaven za souhlasu všech osob, jež jsou navrhovány.“

Pan prezident si prohlédl návrh a pravil:

„Musím si věc rozmyslet. V každém případě Vám děkuji, že to šlo tak rychle. Já také nebudu nic zdržovat, aby krize byla rozřešena co nejdříve a naprosto jasně.“

Včera jsem Vám řekl svoje názory, měl jste, pane předsedo, určitě pochybnosti. Tomu já rozumím. Znovu jsem ještě věc uvážil a chápu, že nemáte situaci právě snadnou, právě tak jako ji nemám snadnou já sám. Tedy jak jsem řekl celou tuto věc ještě podrobně uvážím a rozmyslím si a budu postupovat takovou formou, aby i Vám rozřešení bylo umožněno a usnadněno. Ale já sám musím postupovat rovněž takovým způsobem, abych neudělal něco, co by se dotýkalo mne. Jinými slovy chci říci, že budete mít možnost, abyste cestou rozumnou hledali další postup a mohli pokračovat ve svém jednání. Na druhé straně bych chtěl připomenout jenom to, že chci – jak jsem Vám řekl – aby bylo nalezeno řešení parlamentní, aby se věci dostalo v té či oné formě parlamentní sankce. To nihtak neznámá, že věc zdržuji a nebo budu zdržovat anebo že

bych hledal takové nebo onaké záminky pro odklad. Pro mne se rozumí samo sebou, že nakonec musí rozhodnout parlament. Já sám však nechci ničím býti v cestě ani Vám ani parlamentu.“

Předseda vlády Gottwald poznamenal, že jest snad způsob poněkud neobvyklý, aby parlament schvaloval vládu před jejím jmenováním, a že tato cesta se mu zdá poněkud neschůdnou.

Pan president:

„Já Vám to nijak nebudu ztěžovati. Mně jde jenom o to, abych osobně mohl zachovat – ne dekorum, to není pravé slovo – ale čestné, slušné stanovisko, abych umožnil situaci takovou, abych já mohl z cesty. Tím není ještě nic řečeno, uvidíme, jak se věci vyvinou. Já nehrozím žádnou demisí, ale chci, aby se věci vyvinuly tak, abych celou situaci umožnil Vám i sobě. A proto si to musím všechno rozvážit a rozmyslit. Znovu Vás pak ujišťuji, že nebudu dělat žádné zbytečné obtíže ani vám, ani republice. To přece víte, že to není v mé povaze.“

Ministr vnitra Nosek se tázal, zda-li pan president svými slovy míní, že se vláda představí parlamentu.

Pan president:

„To se rozumí samo sebou. A znovu opakuji, že si chci celou záležitost dobře rozmyslit a proto Vám neříkám žádné definitivní stanovisko, žádné definitivní rozhodnutí, ale znovu ujišťuji, že vám žádných obtíží dělat nechci a nebudu.“

Předseda vlády Gottwald se tázal, kdy je možno očekávat presidentovo rozhodnutí.

Pan president:

„Co nejdříve. Ale jak pravím, musím si věc rozmyslit, a pomýšlet na důsledky, které rozřešení bude mít, na důsledky, které mohou přijít a které mohou být dobré i nedobré.“

Ministr vnitra Nosek poznamenal, že by bylo dobře, kdyby se pan president rozhodl brzy.

Pan president:

„Tomu já také rozumím, vím co to znamená, ale pochopíte, že věc musím uvážit.“

Předseda vlády Gottwald:

„My bychom jenom byli rádi, kdyby to bylo co nejrychleji, jsme přesvědčeni, že tím všechny obtíže, které vznikly ne naší vinou – jak, pane presidente, sám dobře víte – budou překonány.“

Pan president:

„Nebudu to nijak protahovat. Chápu, že to všechno samo v sobě je krize, že krize se nemůže protahovat a že musí býti rozřešena co nejdříve.“

Na přímý dotaz předseda vlády Klementa Gottwalda zda-li pan president se hodlá rozhodnouti ještě dnes, pan president pravil:

„Ano v každém případě dostanete ještě dnes moji odpověď.“

Dále pravil:

„Jsem připraven na další vývoj, myslím na vývoj hodně daleký. Dobře rozumím vážnosti této krize, která vznikla a proto pravím, že jsem na ni připraven a myslím to v dobrém smyslu. Poměr můj k vám,“ pravil president dále, „po celou dobu byl naprosto bezvadný, nebylo mezi námi toho nejmenšího; děkuji Vám za to, velmi si toho vážím, ale přece jenom musím vaše návrhy uvážit.“

Předseda vlády Gottwald:

„Nemáme viny na krizi my, ale když krize vznikla máme povinnost, kteří cítíme spolu s Vámi odpovědnost za republiku, aby příčiny krize byly odstraněny, aby se krize za rok nebo za půl roku nemohla opakovat znovu.“

Pan president potom znovu opakoval, že nebude za žádných okolností překážkou a že dosud mezi presidentem a komunistickou stranou byl poměr dobrý a že až do konce tento poměr dobrý zůstal.

Předseda vlády Gottwald pak dodal, že tento dobrý poměr potrvá i v budoucnosti.

„Doufám,“ odpověděl pan president, „že tomu bude tak. Dívám se na všechno naprosto neosobně,“ pokračoval president republiky, „s odstupem vůči komukoliv a proto si musím všechno dobře rozmyslit, abych neudělal chybu, ani pokud jde o Vás, ani pokud jde o národ jako celek. Víím, co se všechno stalo, a vyvozují z toho všechny možné důsledky, nejenom ty, které zde jsou, ale důsledky, které by mohly přijít. A je mou povinností, abych na to pomýšlel. Nesmím udělat chybu – opakuji – ani vzhledem k vám ani vzhledem k národu jako celku. Vidím konflikt. Nechci rozvádět, co jej vyvolalo, ale je to konflikt; s naprostou otevřeností to říkám a své rozhodnutí s naprostou otevřeností řeknu.“

Předseda poslanec Zápotocký žádal pana presidenta, aby se roz-

hodl kladně ve smyslu návrhu předsedy vlády. „Ani nám není příjemné – pravil, – že jsme se dostali do této situace a že jste se do této situace dostal Vy, pane presidente. Kolikrát jsme zde o těchto věcech mluvili a udělali jsme všechno, aby se udržel klid, zvláště ve výrobě. Po každé světové válce se nastrádá spousta nespokojenosti, radikalismu. A my jsme se vždycky obávali, aby k takovým věcem u nás nedošlo, neboť stačí kamének a řítí se nám lavina. V takové situaci nyní jsme. V továrnách se nám ta lavina řítí. To nemůžeme potřebovat, u nás potřebujeme klid a pořádek. A čím dále bude krize trvat, tím více roste radikalizace. A proti té lavině se člověk nemůže stavět, protože nechce-li s sebou, bude smeten.“ Dále upozornil, že všechny akce, které dosud se staly, minuly v naprostém klidu, ale že není jisto, zda-li ten klid bude ve všem i nadále zachován a zmínil se také o možnosti generální stávk.

Pan president:

„Budu vám jen umožňovat, aby všechno, pokud jde o krizi, bylo provedeno rychle, abychom se vrátili do klidných a normálních poměrů. Některé věci jsem již udělal.

Dívám se na všechno klidně – pravil pan president dále – ale nechci vám nic tajit, to se rozumí u mne samo sebou. Děkuji vám, že jste přišli a já jsem vám i nadále vždycky k dispozici, kdyby bylo třeba znovu o věci ještě mluvit. V tom smyslu pravím, že můžete kdykoliv přijít, a kdybych já potřeboval sám něco od vás, požádal bych, abyste přišli abych já s vámi mohl mluvit. Co by všechno mohlo přijít, to nevím a to nevíte ani vy.“

Předseda vlády Gottwald:

„Důsledky našeho návrhu mohou být jenom dobré.“

Pan president:

„To uvidíme. A vám bych to jenom přál.

Děkuji vám, pánové, za návštěvu a mějte se dobře.“

Při odchodu pravil ještě předseda poslanec Zápotocký, že dalších těžkostí bude pan president jistě již ušetřen.

Pramen: Archiv ÚTGM Praha, Archiv EB, III, kart. 31. Opis.

7.

Společná deklarace vlád Británie, Francie a USA k únoru 1948

26. února, Londýn, Paříž, Washington. – Společná deklarace vlád Velké Británie, Francie a Spojených států, odsuzujících násilné převzetí moci komunistickou menšinou v Československu.

Vlády Spojených států, Francie a Velké Británie sledovaly pečlivě běh událostí, jež se právě odehrály v Československu, a které ohrozily existenci principů svobody, jimž jsou oddány demokratické národy.

Zjišťují, že v průběhu uměle a záměrně vyvolané a podněcované krize vedlo užití jistých metod, které byly už vyzkoušeny jinde, k omezení činnosti parlamentních institucí a k ustavení zastřené diktatury jedné strany pod zástěrkou vlády národní jednoty.

Rozhodně odsuzují následný vývoj, který může znamenat jen katastrofu pro československý lid, jenž uprostřed utrpení druhé světové války prokázal svou oddanost věci svobody.

Pramen: Foreign Relations of United States, 1948 vol. IV. Washington 1952, s. 738. Z angličtiny přeložil J. Dejmek.

8.
Dopis velvyslance ČSR u OSN
Jána Papánka generálnímu tajemníku
OSN z 10. 3. 1948

10. března, New York. – Dopis stálého velvyslance ČSR u OSN, Jána Papánka, generálnímu sekretáři organizace Trygve Liemu, informující o podílu vládních činitelů SSSR na komunistickém převratu v Československu, a žádající o jeho posouzení Radou bezpečnosti OSN.

Dne 25. února jsem měl tu čest hovořit s Vámi o vývoji věci v Československu. Zmínil jsem se Vám tehdy o mém stanovisku k jeho případnému vyšetřování Radou bezpečnosti. Po rozhovoru s Vámi jsem se rozhodl odložit jakýkoliv zákrok a vyčkat dalšího vývoje a příchodu přímých zpráv z Československa.

Dnes ale cítím, že svůj zákrok dále odkládat nemohu, chci-li vykonat svoji povinnost vůči své vlasti, svému terorizovanému, umlčenému a zotročovanému lidu. Dovolávám se v tomto směru ustanovení Charty OSN o určité situaci; o situaci, v níž jeden člen Spojených národů násilně porušil nezávislost druhého člena.

Vláda Československé republiky, řádně ustanovená na základě všeobecných parlamentních voleb konaných v květnu 1946, byla 22. února 1948 otevřeně podryta a ohrožena násilím komunistické menšiny. Tato komunistická menšina byla k tomuto činu povzbuzovaná od úředních představitelů Svazu sovětských socialistických republik v čele s náměstkem ministra zahraničních věcí V. A. Zorinem, jenž za tím účelem přijel do Prahy, a dostala od nich pro případ potřeby příslib pomoci.

Politická nezávislost Československa, člena Spojených národů, bylo proto porušena hrozbou použití násilí členem Spojených národů Svazem sovětských socialistických republik, čímž byl přímo porušen čtvrtý paragraf druhého článku Charty.

Jako zástupce svrchovaného československého státu předkládám tuto situaci, předjímanou v článku 34 Charty OSN, k pozornosti Radě bezpečnosti a žádám, aby ji vyšetřila. Jde o situaci, ve které se potlačuje svoboda a nezávislost Československa, a která by mohla ohrozit udržení mezinárodního míru a bezpečnosti. Je více než jasné, že násilný puč komunistické menšiny byl úspěšně provedený jen v důsledku účasti představitelů Svazu sovětských socialistických republik a v důsledku hrozby použití vojenské moci Svazu sovětských socialistických republik, vyčkávajících v pohotovosti na severozápadních hranicích Československa. Úřední a vojenští představitelé Svazu sovětských socialistických republik se zúčastnili tajných a veřejných schůzí komunistické strany a zdržovali se na půdě Československa tak dlouho, dokud se nepřesvědčili, že organizovaný teror napevno nespoutal svobodný a demokratický lid Československa. Fotografie z pražských ulic, uveřejněné ve světovém tisku, ukazují sovětské důstojníky oblečené v nových československých uniformách, jak se spolu s ozbrojenou policií zúčastňují různých schůzí a demonstrací.

Od doby puče komunistické menšiny nebylo prezidentu republiky dovoleno, aby veřejně vystupoval, ani aby učinil veřejný projev. Nesměl přijímat ani návštěvníky s výjimkou Valeriána Zorina, náměstka ministra zahraničních věcí Svazu sovětských socialistických republik, jehož však odmítl přijmout. Prezident není více svobodným člověkem; prohlašujíc, že vykonávají vůli lidu, šíří komunističtí uchvatitelé moci teror a porušují každý zákon, na němž spočívají nebo jímž jsou zaručena občanská práva a demokraticky založené instituce.

Československá ústava přijatá v roce 1920 prohlašuje, že lid je jediným zdrojem státní moci a ustanovuje svobodné tajné volby jako prostředek, jímž má lid projevovat svoji vůli. Davy lidu, nahnané do ulic a náměstí československých měst a vesnic k demonstracím nebo stávkám s pomocí teroru a hrozeb ztráty zaměstnání nemohou být považované za výraz vůle lidu. A přece se vláda menšiny, jež tvrdí, že takové demonstrace uspořádané za účasti úředních a vojenských činitelů vyjadřují vůli lidu, zmocnila v Československu vládní moci a vnucuje svoji vládu celému národu bez ohledu na svá ústavní práva.

Prezidentu je znemožňováno vykonávat jeho ústavní pravomo-

ci. Politické strany byly přinuceny změnit své vedoucí činitele. Mnozí rádně zvolení členové parlamentu byli nejen odstraněni ze svého úřadu, ale zbavení své parlamentní imunity. Mnozí byli brutálně zbiti a uvězněni. Univerzitní profesori, soudci, vysocí státní úředníci ve všech ministerstvech, kteří se odmítli podrobit komunistickému diktátu, byli buď propuštěni nebo degradováni. Studenti, kteří odmítli složit slib loajality novému „pořádku“, jsou vylučováni z univerzit. Práva a výsady občanů, zaručované ústavou, jsou bezohledně porušované. Úřední seznamy jednotlivců, kteří zůstali věrní demokratickým ideálům a byli protizákonně zatčeni, denně narůstají. Osobní svoboda je omezována. Mnozí propuštění intelektuálové jsou nuceni k těžkým pracím. Právo soukromého vlastnictví je porušováno. Cestovat nebo se vystěhovat do ciziny je – s výjimkou několika málo vybraných jednotlivců – zakázáno. Neexistuje více nedotknutelnou domácího soukromí. Svoboda tisku byla zrušena. Četné denníky a politické časopisy byly zastaveny, jejich redaktori propuštěni a byla jim navždy zakázána jakákoliv žurnalistická aktivita. Je mezi nimi i Lev Sychrava, šéfredaktor jednoho z nejliberálnějších pražských deníků, který bojoval za československou nezávislost už v první světové válce, v druhé strávil 68 měsíců v německém koncentračním táboře, a který se před pouhými několika týdny vrátil do Prahy z Lake Success, kde byl československým zástupcem v podvýboru pro tisk a informace. Právo shromažďovací, odvolací a volnost projevu přestaly existovat.

Československá ústava je hrubě porušovaná, zásadně i fakticky, a to nejen způsobem, jakým se tato dnešní tzv. lidová demokracie komunistického vzoru zmocnila moci, ale každým jejím jednotlivým činem. Nejen že je neústavní a nezákonná, ale není to ani vláda, je to pouhý nástroj Svazu sovětských socialistických republik.

Mnichov v září 1938 a o šest měsíc pozdější následující okupace celého Československa světu odhalily plány dalších výbojů Německa. Tragédie komunistického puče v Československu, plánovaného a provedeného s pomocí úředních a vojenských činitelů Sovětského svazu, prozrazuje neupřímnost ministerského předsedy J. V. Stalina, který v Moskvě v březnu 1945 osobně slíbil prezidentu Benešovi, že Československo vždy bude mít svobodu pro svůj vnitřní demokratický vývoj, že Sovětský svaz jen chce mít

na všech svých hranicích přátelské sousedy, a že jejich zahraniční politika má sledovat společný plán. Smlouva o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci uzavřená 12. prosince 1943 mezi Sovětským svazem a Československem ve svém čtvrtém článku stanoví, že vysoké smluvní strany budou vzájemně respektovat svoji nezávislost a suverenitu a jeden druhému nebude zasahovat do jeho vnitřních záležitostí. Československo, jeho vláda i jeho lid dodržovaly jak literu, tak ducha této smlouvy. Její porušení Svazem sovětských socialistických republik otřásá samotnými základy míru a bezpečnosti nejen Československa, ale také Evropy a ostatního světa.

Proto jako zástupce suverénní demokratické Československé republiky žádám, aby tato situace, zotročující lid Československa, ohrožující mezinárodní mír a bezpečnost, byla předložena k posouzení Radě bezpečnosti.

Ján Papánek,
stálý delegát Československé republiky u Spojených národů

Pramen: Vzpomínky a dokumenty o životě, práci a zápasech dr. Jána Papánka. Red. H. Břeňová, Praha 1994, s. 42–45. Ze slovenštiny přeložil J. Dejmek.

9. Vladimír Krajina: Komunistický policejní puč v Československu

Jaro 1948, Londýn. – Tajná zpráva někdejšího generálního sekretáře národně socialistické strany prof. Vladimíra Krajiny pro britskou vládu, informující o přípravách a průběhu komunistického převratu v Československu a o nepřímém vměšování SSSR do československých záležitostí.

Komunistický puč v Československu byl připravován dlouhou dobu předtím, nežli byl proveden. Veškerá politika komunistů jak za války, tak po ní směřovala k tomu, aby mohli uchopit moc ve státě. To byl také důvod, proč považovali za svůj hlavní cíl obsazení ministerstva vnitra. Po prvních poválečných volbách bylo komunistům jasné, že demokratickými prostředky absolutní moc nikdy nedosáhnou. Od počátku roku 1947 tedy zesílili svůj teror a znásobili své lži, aby si připravili bázi k jednodušší realizaci svého policejního puče.

1. V lednu 1947 Klement Gottwald prohlásil, že strana musí v příštích volbách dostat minimálně 51 % odevzdaných hlasů.

2. Pro tento účel KSČ začala užívat agentů-provokatérů, podporovaných státními orgány, kteří se pokoušeli vykonstruovat tzv. protistátní spiknutí. Na Slovensku měla být zdiskreditována slovenská demokratická strana, v Čechách strana národně socialistická. Obě tyto strany byly vedoucími složkami v zápase s komunisty.

3. V září 1947 se KSČ snažila vyvolat v Československu nepokoj, když se pokusila odstranit tři členy vlády (Drtinu, Zenkla a Masaryka). Tento pokus o trojnásobnou vraždu byl podle pozdějšího vyšetřování podnícen a řízen centrem komunistické strany v Praze. Zavraždění tří ministrů se mělo již tehdy stát signálem k zahájení převratu. Jedině díky šťastné náhodě se nic nepříhodilo.

4. Založením Kominformy (konec srpna 1947) bylo vytvořeno komunistické ústředí, jež mělo řídit uchopení moci prostředky „studené války“ v devíti státech, jejichž komunisté se zúčastnili na konferenci (pokud tyto země v moci komunistů již nebyly). Na prvním zasedání Kominformy v Miláně v listopadu 1947 bylo vyhlášeno, že je nezbytné uchopit moc v první řadě v Československu, pak ve Finsku, Itálii, Rakousku a Francii.

5. Dne 5. prosince 1947 generální sekretář KSČ Rudolf Slánský ohlásil, že komunistická strana musí získat nadpoloviční většinu hlasů, aby nekomunistické strany mohly být rozpuštěny.

6. Na začátku ledna 1948 ukázaly průzkumy veřejného mínění, že českoslovenští komunisté získají v nadcházejících volbách nejméně o 10% méně, nežli kolik získali ve volbách roku 1946.

7. Ve druhé polovině ledna 1948 bylo pražským Politbyrem KSČ rozhodnuto, že převrat bude na žádost Kremlu a bělehradského sekretariátu Kominformy realizován. Za den D byla vybrána neděle 22. února, aby mohl být v Praze oficiálně přítomen vysoký sovětský představitel, podobně jako byl v Rumunsku přítomen Vyšinskij. 22. únor byl vybrán jako datum vzpomínkových oslav československo-sovětského přátelství. 6. února také Antonín Zápotocký, předseda československé odborové organizace, Ústřední rady odborů, ohlásil, že se 22. února sejde v Praze sjezd závodních rad. Touto akcí měl puč začít.

8. Aby mohl být puč rozvíjen, svolal ministr zemědělství Duriš sjezd zemědělských dělníků na 29. února.

9. Zástupce sovětského ministra zahraničí Molotova V. Zorin byl Gottwaldem pozván do Prahy. Zorin přijel do Prahy 19. února. Jeho přítomnost měla zdůraznit sovětský souhlas s pučem.

10. Dne 20. února rezignovalo 12 členů vlády na protest proti tomu, že ministr vnitra odmítl respektovat rozhodnutí vlády. S prezidentem bylo předem dohodnuto, že rezignaci nepřijme, že umožní sestavení neparlamentní vlády a že vyhlásí nové volby. Komunisté se však chopili příležitosti a zahájili puč o dva dny dříve nežli plánovali.

11. Jako hlavní události vlastního puče lze uvést:

a) Již 21. února nařídil ministr vnitra Nosek speciálním policejním pohotovostním oddílům, aby byly přemístěny na předměstí

Prahy. 21. února policejní síly složily přísahu Gottwaldovi a Noskovi (a nikoliv republice a jejímu prezidentovi, jak je zvykem). Podobnou přísahu měla skládat i řada vysokých státních úředníků.

b) Ve stejné době byly vyzbrojeny dělnické milice (jež byly složeny výlučně z komunistů). Těmto milicím byla od 23. února svěřena ochrana všech důležitých komunikačních uzlů.

c) Vysílací ústředí rozhlasu bylo bezprostředně po demisi dvanácti ministrů obsazeno policií, a to bez jakéhokoli právního zdůvodnění.

d) Veškeré cestování do zahraničí bylo pozastaveno; všem posádkám dopravních letounů bylo nařízeno ponechat své stroje v hangárech.

e) Zpravodajství Československého rozhlasu po celou dobu soustředěně atakovaly strany, jejichž ministři odstoupili (Rozhlas byl v Československu kontrolován komunistickým ministrem informací, Václavem Kopeckým).

f) Od 23. února papírny odmítly zásobovat deníky Svobodné slovo a Lidová demokracie. Když se 24. února vydání těchto novin přece objevila, jejich distribuce byla znemožněna komunistickými železničáři.

g) Již v noci z neděle na pondělí, z 22. na 23. února, došlo k první vlně zatýkání, a to bez jakéhokoli právního podkladu.

h) Od 23. února začaly přejímat kontrolu nad všemi oblastmi veřejného života komunistické tzv. akční výbory. Začaly důkladně čistky. Akční výbory působily v parlamentu, v armádě, v administrativě, v soudnictví, v továrnách, na univerzitách a školách, začala selekce těch, jež komunisté považovali pro nový režim za potřebné, a těch, kteří museli zmizet. Tyto akční výbory uzurpovaly moc bez jakékoli ústavní nebo právní opory. Ještě než prezident přijal 25. února demisi odstoupivších 12 ministrů, akční výbory znemožňovaly nemarxistickým ministrům vstup do ministerstev, ačkoliv právně stále své úřady zastávali.

i) Dne 23. února obsadila policie na několik hodin budovu sekretariátu národně socialistické strany. Zatímco hledala inkriminující materiály (avšak nenalezla ani kousek podobného důkazu), ministr vnitra Nosek již ohlašoval prezidentu republiky, že byly nalezeny usvědčující materiály. Přesně podle vzoru Gestapa z čarů druhé světové války.

j) Od 24. února byly vydavatelství katolické lidové strany, vydavatelství národních socialistů (Melantrich) a stejně i redakce nezávislých novin „Svobodné noviny“ obsazeny komunisty nebo jejich agenty.

k) Ve stejný den komunistické milice vpadly do ústředí sociálních demokratů a po přemožení jistého odporu členů strany je s pomocí policie obsadily, načež byl do čela dosazen znovu Fierlinger a jeho klika.

l) Od 25. února noviny nemarxistických stran musely buď přestat vycházet (např. Svobodné slovo), nebo byly vydávány za kontroly komunistů (Lidová demokracie, Svobodné noviny). Mnoho místních sekretářů nekomunistických stran v zemi bylo uvězněno, jejich členové pronásledováni policií a akčními výbory.

m) Dne 25. února Gottwald mazaně tvrdil prezidentu dr. Benešovi, že má vládu opírající se o velkou většinu komunistů a Fierlingerových sympatizantů v sociální demokracii. Prezident Beneš pak v rozporu s předcházejícími úmluvami přijal rezignaci 12 ministrů a potvrdil novou Gottwaldovu vládu.

n) Teprve po potvrzení nové vlády Fierlingerovi quislingové zrealizovali další puč ve vlastní straně, když se tam bez voleb chopili vedení podle komunistických instrukcí.

o) Téhož dne učinilo zhruba 25 tisíc studentů poslední pokus podpořit prezidenta a pochodovalo na pražský hrad. Byli zastaveni policejní střelbou. Jeden student byl smrtelně zraněn, řada dalších vážně poraněna, mezi nimi i několik dívek.

12. Tyto ilegální, pučistické metody by se byly týkaly pouze Čechoslováků a jejich ústavy (která byla takto zjevně znásilněna), kdyby byl takový postup a opatření nezískaly plnou podporu sovětského Ruska. To přitom bylo – podle československo-sovětské smlouvy – zavázáno nevměšovat se do domácích českých problémů.

Všechny teroristické kroky byly podporovány oficiálním sovětským tiskem, který vytvářel dojem, jakoby opozice proti komunistickým opatřením znamenala zároveň pozici proti Sovětskému svazu.

V tomto světle musí také být nahlíženo na příjezd pana V. Zorina, náměstka sovětského ministra zahraničí. Zorin přicestoval do Prahy 19. února; jeho příjezd musel být tedy připraven minimálně 48 hodin předtím, nežli krize vypukla. Jeho přítomnost

v Praze, plánovaná na 22. únor, měla na Čechy učinit dojem, že se bude opakovat model událostí v Rumunsku a Maďarsku. Přílet náměstka ministra zahraničí v předvečer krize neměl jiného významu. V rozhovoru s československým ministrem dopravy panem Pietorem ostatně Zorin prohlásil, že SSSR podporuje energická opatření proti „reakčním elementům“. Totéž prohlášení bylo opakováno i sovětským tiskem a rozhlasem. Komunistický tisk, vyšší mimořádně 23. února (jinak žádné noviny v pondělí v Praze nevycházely!), přinesl článek z Izvěstijí. Citovaná Izvěstija vyjadřovala plnou sympatii s komunistickými kroky v Československu. V úterý 24. února pak komunistický deník Rudé právo publikoval další sovětské prohlášení, jež vyjadřovalo názor, že v Československu už nelze dosáhnout žádného kompromisu a že Sovětské Rusko plně podporuje „heroický boj komunistické strany Československa za volnost a svobodu“. Moskevský rozhlas prohlašoval, že 200 milionů Rusů sleduje se sympatií energická opatření, učiněná komunisty v Československu.

Všechny tyto události napomáhaly vytvořit dojem, že existuje přímá vazba mezi postupem komunistů a Sovětským Ruskem, a že stavět se proti nim znamená současně se stavět i proti SSSR, tedy postoj, který by pro malou zemi znamenal sebevraždu. Je třeba si uvědomit, že Komunistická strana Československa po roce 1945 nejen nezakrývala, ale naopak demonstrativně zdůrazňovala svoje spojení s SSSR (např. tajná smlouva o využití jáchymovských uranových dolů z října 1945 s SSSR byla podepsána za společného nátlaku českých komunistů a pana Zorina, tehdy sovětského velvyslance v Praze).

V pondělí 23. února byla také zjištěna na některých velitelstích tajné Státní bezpečnosti přítomnost členů NKVD. Tajná střediska NKVD byla v Československu zřízena vzápětí po osvobození. Československá armáda, zpravodajská služba a tajná policie udržovaly těsné kontakty s NKVD. Dne 26. února byl dr. V. Krajina, generální sekretář československé národně socialistické strany, zatčen pěti členy bezpečnosti, z nichž jeden, jejich velitel, byl Rus a mluvil pouze rusky. Byl propuštěn jedině na zákrok prezidenta Beneše.

Dne 23. a 24. února došly zprávy, že byla zaznamenána zvýšená aktivita sovětských oddílů blízko československo-rakouských hra-

nic v Rakousku a česko-německých hranic v Sasku. Bylo hlášeno, že se sovětské oddíly pohybují blízko českých hranic. Ostatně již tři týdny před pučem se na východním Slovensku objevily informace, že na sovětském Podkarpatsku bylo evakuováno mnoho civilistů a jejich místa zaujaly silné vojenské jednotky.

Hlavní důvody, proč Sovětský svaz zasahoval prostřednictvím intervencí pana Zorina do vnitřních československých záležitostí, jsou následující: 1. oprávněná obava, že ve svobodných volbách dojde k oslabení prestiže SSSR, protože přinesou porážku komunistům; 2. obava, že by po volební porážce mohli komunisté, jednajíc od roku 1945 podle sovětských pokynů, ztratit část svých postů v Československu a z nich by pak museli zmizet agenti SSSR; 3. obava z možného revidování tajné smlouvy o uranových dolech po volbách.

Ve světle všech výše zmíněných skutečností by měla být položena vážná otázka: neznamená již pouhá přítomnost komunistické strany ve vládě ipso facto dostatečný důkaz sovětského vměšování do domácích záležitostí?

Jak události v Československu jasně ukazují, ani Sovětský svaz, ani komunistická strana Československa se nesnaží skrýt svoje podřízení Moskvě a skutečnost, že jeden slouží druhému a vice versa.

Nový komunistický ministr zahraničního obchodu Antonín Gregor v jednom svém projevu v březnu 1948 otevřeně prohlásil, že by byl československý lid dosáhl svého vítězství nad reakcionáři bez pomoci Sovětského Ruska.

Výše zmíněné veřejné prohlášení ministra nové vlády Gregora je dostatečným důkazem, jež nepotřebuje doplňování.

Prof. Vladimír Krajina,
generální sekretář československé národně socialistické strany

Pramen: British National Archives, London. Fond: Foreign Office 371, složka. 71294. Z anglického originálu přeložil J. Dejmek

10. Eduard Táborský: Prezident Beneš a jeho vztah k únoru 1948

*14. září 1948, Stockholm – Zpráva někdejšího vyslance ČSR ve Švédsku E. Táborského pro britské ministerstvo zahraničních věcí o postupu a názorech E. Beneše v době únorové krize a posledním období jeho života.**

Jako někdejší dlouholetý sekretář dr. Beneše jsem s ním zůstal v úzkých kontaktech i po té, co jsem byl v září 1945 jmenován československým vyslancem ve Stockholmu. Přes veškeré obtíže jsem s ním pak zůstal ve styku i po únorové krizi a po jeho rezignaci v červnu 1948, kdy jsem současně odstoupil ze své funkce ve Stockholmu. Poslední zpráva, kterou jsem od Beneše obdržel, nese datum 19. srpna; je tedy ze dne, kdy znovu vážně onemocněl, aby se již nikdy nevzpamatoval. Jeho poselství mne kromě jiného nabádalo, abych – vzhledem k tomu, že vím vše o tom, co si myslí, co učinil od počátku války, a jak se pokoušel čelit komunistické hrozbě – informoval každého, kdo má být informován.

Toto poselství bylo přímou odpovědí na jednu z mých zpráv, ve které jsem prezidenta co nejšetrněji informoval o různých pochybnostech, týkajících se jeho postupu v průběhu únorové krize, stejně jako před a po ní. O pochybnostech, často podporovaných nemnoha českými emigranty v zahraničí, kteří si mysleli, že po únoru 1948 přišel čas vyrovnat si s Benešem účty zhanobením jeho jména.

^{*)} Eduard Táborský, někdejší Benešův osobní sekretář v letech druhé světové války a vyslanec ČSR ve Švédsku, sepsal tento elaborát na počátku září 1948, krátce po Benešově smrti. Prostřednictvím tehdejšího britského velvyslance ve Stockholmu Farquahara jej pak zaslal britskému ministerstvu zahraničních věcí, jež se pochopitelně živě zajímalo o osud Československa a jeho demokratických lídrů, s nimiž udržovalo zvláště v letech války bohaté kontakty. Dokument dosud nebyl publikován ani v angličtině, ani v češtině.

Pocítoval jsem tudíž povinnost splnit přání dr. Beneše napsáním této zprávy, věnované výlučně popisu Benešových názorů a zdůvodnění jeho postupu v únoru 1948 a později. V dalších zprávách se pokusím vyrovnat se s tím, co tomu předcházelo a na základě tajných dokumentů, jež mám ve svém vlastnictví, ukáži, jaký byl skutečný postoj Beneše k Sovětům od roku 1948.

2.

Dr. Beneš si byl dobře vědom skutečnosti, že komunisté už nebudou chtít v Československu riskovat v roce 1948 svobodné volby. Všichni věděli, a výsledky výzkumů veřejného mínění to jen potvrdzovaly, že KSČ musí očekávat ztrátu nejméně čtvrtinu z těch hlasů, které získala ve volbách roku 1946. Prezident si toho byl vědom již v první polovině roku 1947, kdy jsem s ním měl o tomto tématu dlouhou důvěrnou diskusi. Na rozdíl od let 1943 a 1944, kdy velmi doufal v radikální změnu Sovětů a upřímně věřil v postupnou změnu sovětského systému do jakési sociální demokracie sui generis, byla ale v červnu 1947 jeho stanoviska velmi změněna. O sovětských vůdcích mluvil s velkou hořkostí, nazýval je gangstery a lháři, hořce si stěžoval, jak cynicky porušili většinu slibů, jež mu dali. „Bojuji o čas“, řekl mi. „Západ nyní musí vidět, že Rusy nemůže zastavit nic než respekt před silou. Američané a Britové nemohou být tak slepí, aby to nepostřehli, a já doufám, že lekce, kterou dostali v Mnichově, nebyla marná. My ani další malé země v tomto prostoru nemohou být zachráněny, dokud ruský postup nebude zastaven ohromnou demonstrací síly ze strany Západu. Jakmile Rusové uvidí, že by další jejich krok znamenal obecnou válku, zastaví se. Ale ani o chvíli dříve.“

Rusové ví, že brzy nadejde den, kdy již nebudou schopni se svými metodami vydírání a násilí dále pokračovat. Ale v tom právě pro nás tkví velké nebezpečí. V následujících měsících učiní vše, aby zvětšili a posílili své pozice v Německu a v celé střední a jižní Evropě, protože ví, že budou brzy definitivně zastaveni. Právě proto budou tyto měsíce pro nás nejnebezpečnější dobou. Kdyby se nám podařilo udržet se do příštího léta nebo do podzimu, bod nejvyššího nebezpečí bude za námi.“

Benešovým zaměstnáním byl tedy závod s časem. Každý týden,

který minul bez dalšího vyostření politické situace v Československu, byl pro něj ziskem, nebo si to alespoň myslel.

První hrozbu, již Beneš viděl, bylo nebezpečí, že by komunisté mohli získat moc ve státě skrze dosažení „normální“ parlamentní majority, což se mohlo stát jedině tehdy, kdyby byli šli s komunisty sociální demokraté. Soustřeďoval proto své úsilí na to, aby této hrozbě zamezil. Když jsem byl od dubna do června 1947 tři měsíce v Československu, byl jsem jím jako sociální demokrat pověřen, abych tyto záležitosti jeho jménem objasňoval těm vedoucím sociálním demokratům, kterým bylo možno důvěřovat jako spolehlivým antikomunistům. To byl také důvod, proč jsem v době svého pobytu v Československu připravil půdu pro užší kontakty mezi dr. Benešem a generálním sekretářem sociálně demokratické strany B. Vilímem, o němž jsem věděl, že se stal definitivním antikomunistou.

Tato bitva byla úspěšně vybojována a zrádná skupina Z. Fierlingera byla na stranickém sjezdu v Brně poražena. Fierlinger přišel o své vůdcovství a strana zaujala jasný, nezávislý postoj. Komunisté uviděli, že absolutní moci ve státě nemohou dosáhnout ani podřízením si sociální demokracie, ani jejím absorbováním. Jediná cesta, která jim zůstala, byla tedy násilná. Ty umírněné elementy v československé komunistické straně, které dosud tvrdily, že moci může být dosaženo „pacifistickou“ cestou, tedy proměnou sociálních demokratů v komunisty a tudíž dosažením většiny v československém parlamentu, byly nyní není odstraněny a vedení převzali „radikálové“. Československá účast na Marshallově plánu musela být odvolána pod přímým nátlakem Moskvy. Byla založena Kominforma a byly dány rozkazy k útoku.

Dr. Beneš si tohle vše dobře uvědomoval a poprvé začal pochybovat, zda-li jeho závod s časem není ztracen. Ale byl odhodlán se nevzdát. Jak řekl několika lidem, kterým mohl důvěřovat, případný pokus komunistů o státní převrat byl rozhodnutý rozdrtit povoláním armády, sokolských organizací a legionářů. Od srpna do prosince 1947 jsem od něj dostal několik zpráv, že situace spěje k občanské válce, že se komunisté připravují na boj a že on, dr. Beneš, nebude váhat přijmout jejich výzvu, jakmile příslušný moment přijde. Věděl, že pozice komunistů v policii narůstají každý týden a někdy byl zoufalý z toho, že ostatní strany jsou tak

nerozhodné a pomalé při jejich zadržování. Věděl, že komunisté horečně organizují „dělnické milice“ pod záminkou, že někdo musí chránit továrny proti případným pokusům o sabotáže ze stran zajatců z řad někdejších gestapáků a SS. Věděl, že učinili vše, aby ovládli – zkomunizovali – armádu. Stále ale věřil, že v hodně nejtěžších zkoušek bude armáda stát na jeho straně a hodně se také spoléhal na oddíly sokolů neboť věděl, že zůstávají prakticky imunní vůči komunistickému jedu, mají dostatek ukrytých zbraní a solidní disciplínu.

3.

Tak došlo k fatálním dnům tzv. únorové krize. Začala, jak známo, resignací dvanácti ministrů z řad národně socialistické, lidové (katolické) a slovenské demokratické strany. Ačkoliv někteří z politických uprchlíků, kteří náleželi k těmto stranám, nyní tvrdí, že demise byla s dr. Benešem předem dohodnuta, byl jsem Benešem pověřen říci, že to bylo právě naopak. Dr. Beneš samozřejmě s různými politickými vůdci hovořil o demisi jako jedné z možných cest k řešení prohlubující se krize vlády. Kategoricky ale odmítá jakékoliv tvrzení, že demise s ním byla předem dohodnuta. „Zhrozil jsem se,“ říká, „když mě o svých úmyslech informovali v posledním okamžiku, prezentujíc je jako fait accompli, od nichž již nelze ustoupit.“ Pravda je, že dr. Beneš byl informován o jejich kroku pouhou půl hodinou předem – telefonicky. Snažil se je zarazit, neboť tvrdil, že takový krok je předčasný a především nedobře načasovaný. Ale tito ministři trvali na svém, neboť předpokládali, že v demokracii může být jediným výsledkem jejich kroku demise celé vlády, rozpuštění parlamentu, a nové volby. Někteří dokonce tvrdili, že prezidenta neinformovali předem záměrně, aby mohl s klidným svědomím říci, že o takovém kroku nevěděl a že nebyl předem dohodnut s žádnou stranou.

Ačkoliv musela být očekávána násilná komunistická reakce, vůdcové těch stran, kteří připravovali resignaci, neučinili žádné přípravy k odražení pokusu komunistů, zmocnit se vlády násilím. Zatímco komunisté okamžitě svolávali na následující ráno velká shromáždění a v Praze se očekávala konference komunistických zástupců tzv. závodních rad z celé země, ostatní strany neučinily žádný pokus, aby takové kroky vyvážily vlastními shro-

mážděními nebo projevy vlastní síly, třebaže měly za sebou většinu obyvatelstva.

Tak spočinula celá tíha situace na bedrech jediného muže, dr. Beneše, který se nadto – jak bylo všeobecně známo – netěšil pevnému zdraví. Kdykoliv se po roce 1945 hovořilo o komunistickém nebezpečí, čeští nekomunisté ukazovali na Hradčany, sídlo prezidenta, a říkali: „Dokud tam sedí dr. Beneš, můžeme se cítit bezpečně.“ Tato úvaha přesně naznačovala to, jak uvažovali nekomunističtí vůdcové, když plánovali své resignace, ale nepřipravovali se na komunistické neparlamentní reakce.

Dr. Beneš přesto několik dnů odolával všem Gottwaldovým pokusům o získání souhlasu se složením jeho nové vlády. Gottwald tedy začal vyhrožovat. Varoval Beneše, že dělnické milice budou bojovat tak dlouho, dokud Beneš novou vládu neakceptuje, a že v ulicích Prahy nastane otřesné krveprolití. Varoval ho, že jsou v sázce životy prominentních československých antikomunistů, a že on, Gottwald, nemůže ručit za jejich bezpečnost, dokud Beneš neustoupí. A když dr. Beneš stále odolával, **Gottwald vyhrožoval, že Rudá armáda stojí na hranicích připravená pochodovat a že nebude váhat povolat ji na pomoc, budou-li nějaké obtíže. Američané – říkal v této souvislosti – mají na kontinentu příliš málo divizí, aby byli schopni zasáhnout, a ani oni, ani jejich spojenci tedy nemohou sílu odrazit silou** (zvýrazněno autorem).

V průběhu těchto událostí dr. Beneš přirozeně nenaslouchal pouze Gottwaldovým hrozbám, ale snažil se jednat. Kontaktoval několik generálů, které považoval za spolehlivé. Ale nežli jim jeho vzkaz mohl být předán, byli buď zatčeni nebo internováni ve svých domovech. Dal dokonce rozkaz, aby 4 pluky komunistické policie byly armádou odzbrojeny, ale Gottwald se to dozvěděl a zabránil jeho vyplnění. Dr. Beneš dále velmi spoléhal na pomoc sokolských organizací, o nichž věděl, že měly jistý počet zbraní, Ale i ty v rozhodujícím momentu selhaly, stejně jako selhaly nekomunistické strany. Nakonec chtěl Beneš předložit věc parlamentu, který se měl sejít 23. února. Byl přesvědčen, že při zasedání sněmovny komunisté přes veškeré terorizování nemohou získat většinu. Ale komunisté přiměli předsedu parlamentu, aby odložil zasedání a v mezichase zajistili vydíráním jednotlivých poslanců

příslib jistého počtu nekomunistických zástupců, že novou vládu podpoří. Gottwald mohl tedy Beneše konfrontovat se skutečností, že má za sebou většinu parlamentu.

Pod těmito údery dr. Beneš nakonec kapituloval. Jak ukazují jeho vzkazy, uvažoval v těchto dnech následovně. Byl připraven k obraně a Gottwaldovým hrozbám nechtěl ustoupit. Byl dokonce připraven riskovat občanskou válku a povolat armádu, aby dělnické milice rozdrtila. Ale byl připraven to učinit jedině za předpokladu, že bude jistá šance na úspěch, tedy že obrana proti komunistickému násilí užitím síly povede k vítězství demokratických sil v Československu, a nikoliv jen k zbytečnému krveprolití, po němž bude následovat ještě horší komunistický teror a diktatura. Takovou šanci však nyní neviděl. Především zjistil, že demokratické elementy nebyly připraveny vést skutečný boj. „Bez jejich pomoci, bez pomoci, kterou slíbili, jsem byl bezmocný“, popisoval později dr. Beneš situaci. „Když Gottwald zaplnil Staroměstské náměstí ozbrojenými, krvežíznivými komunistickými bojůvkami, očekával jsem, že se na Václavském náměstí sejde shromáždění jejich oponentů, ale čekal jsem marně. Věděl, jsem, že Sokolové měli tolik zbraní, že by byli mohli ještě vyzbrojit i další. Ale nedokázal jsem si představit, že budou tolik postrádat organizaci a rozhodnost, když nadejde moment pro akci. Nakonec jsem doufal, že se demonstrace neozbrojených studentů stane signálem k obecnému povstání. Když se však nikdo ani nepohnul, nemohl jsem dovolit Gottwaldovým hordám, aby páchaly masakry na bezbranné populaci Prahy. Jejich hrozby přece neměly meze.“

Za druhé, a to rozhodovalo ještě více, dr. Beneš byl přesvědčen, že i kdyby mohl nějakým způsobem podnítl občanskou válku, kdyby zavelel armádě a ta by zaútočila proti dělnickým milicím, **bitva by byla beztak ztracena, protože Rusové by nemohli dovolit přihlížet porážce komunistů v Československu** (zvýrazněno autorem). Předpokládal, že v takovém případě by do země byla vpadla Rudá armáda. Věřil, že Gottwald by byl v této situaci vyplnil svoji hrozbu a přivolal na pomoc armádu našich „slovanských spojenců“, aby mu pomohla rozdrtit „spiknutí reakčních elementů proti státu.“ Protože věděl, že západní spojenci nemohli a nechtěli podniknout žádná protiopatření (což mu potvrdily různé zdroje včetně amerického velvyslance), výsledkem by byla jen nová oku-

pace země, provázená deportacemi, a všemi druhy teroru, s nímž jsme učinili zkušenosti už v průběhu procesu osvobození země Rusy roku 1945. (Teprve později, když byl svědkem Titova odporu proti Kominformě, který nebyl následován vpádem Rudé armády do Jugoslávie, začal dr. Beneš pochybovat, zdali by byli Rusové do Československa skutečně vpadli).

To byl důvod, proč byl přesvědčen, že musí ušetřit své lidi. A tak zkrušený, zlomený a všemi opuštěný podepsal listinu nové vlády s nadějí, že komunisté, kteří zvítězili bez krveprolití, ukáží vůči svým oponentům více shovívavosti, jak mu Gottwald slíbil.

Budiž doplněno, že sovětský náměstek ministra zahraničních věcí Zorin, jenž přijel do Československa právě ve dnech únorové krize, se s dr. Benešem vůbec nesešel.

Beneš ovšem mohl odmítnout novou vládu podepsat a na místo toho utéci do zahraničí a obžalovat komunisty a Rusy před Spojenými národy. Neučinil to ale, protože měl pocit, že by to rovnalo opuštění vlastních lidí ve chvíli jejich nejtěžší zkoušky. Kromě toho byl tak nemocný a vyčerpaný, že ho to ani nenapadlo. Navíc byl podle svého názoru ve zcela odlišné situaci od té, s níž byl konfrontován roku 1939. V současnosti nejde o to, osvobodit zemi od cizích utlačovatelů, ale od cizí rozkladné ideologie. A zpočátku byl přesvědčen, že musí zůstat doma, a snažit se vývoj ovlivňovat zevnitř. Až později tento názor změnil, a nakonec po mých radách souhlasil s tím, že se **pokusí opustit zemi** (zvýrazněno autorem). Rozhodl se, že bude tvrdit, že je jeho stav vážnější, nežli ve skutečnosti, a že se tedy **vynasnaží získat povolení k výjezdu na léčení do Švýcarska** (rovněž zvýrazněno autorem). Bohužel, nežli se mohl vůbec o realizaci podobného plánu pokusit, náhle se zcela zhroutil a zemřel.

4.

Jakmile Beneš akceptoval Gottwaldovo ultimátum, byl připraven abdikovat z prezidentského úřadu. Poté své rozhodnutí ovšem několikrát odložil, mimo jiné i proto, aby svým setrváním v úřadu zachránil co možná nejvíce lidí od msty komunistů a poskytl jim příležitost k útěku, v čemž byl úspěšný. Byl však odhodlaný nikdy nepodepsat komunistickou ústavu. Tím chtěl demon-

strovat svůj nesouhlas a velmi se obával, porozumí-li vnější svět významu takového gesta. To byla také jeho poslední myšlenka předtím, nežli zemřel. Aby svět dobře porozuměl, kde stál, a proč se musel sklonit před komunistickými hrozbami.

Ve svém odloučení v Sezimově Ústí, jež se změnilo ve faktické vězení, ostře hlídané spolehlivými komunistickými strážemi, trávil smutné dny hořkého zmaru. Jeho oprávněný hněv se obracel jak proti československým komunistům, tak proti jejich ruským protektorům. Nejhlubší hněv soustřeďoval proti Z. Fierlingerovi, Slánskému (generálnímu sekretáři komunistické strany), Zápotockému (v současnosti předsedovi vlády) a Kopeckému (ministru informací). Největší rozhořčení však pociťoval vůči Gottwaldovi, protože ho před únorem považoval za jednoho z čestnějších. „Dlouho jsem věřil, že přinejmenším Gottwald mi nelže,“ říkal ještě 19. srpna 1948. „Nyní však vidím, že lžou všichni bez výjimky. Je to společná vlastnost všech komunistů, zvláště těch ruských. **Mojí největší chybou bylo, že jsem odmítal téměř do konce věřit, že i Stalin mi cynicky lhal jak roku 1935, tak později; jeho ujišťování, jež dal mně i Masarykovi, byl vědomý podvod** (zvýrazněno autorem).“ A ještě v předvečer své smrti říkal o českých komunistech: „Jestli zemřu, není to má chyba, je to jejich chyba... Zásluha těch, kteří mě tak nelidsky mučili.“ Paní Benešová také říkala: „Spáchal-li Jan Masaryk sebevraždu, byli to oni, kteří ho k tomu donutili. A stane-li se něco mému muži, bude spočívat vina na nich...“

Komunisté dělali vše co mohli, aby zabránili Benešovi udržovat spojení s vnějším světem. Stále ho podezřívali, že je v kontaktech s rodícím se politickým exilem v zahraničí. Paní Benešové se však přesto podařilo prezidentovi má poselství v Sezimově Ústí předat, i když je musela po přečtení uschovat.

Dr. Beneš se přes svoji nemoc nejen velmi zajímal o zprávy ze zahraničí, ale také o práci československých politických kruhů v cizině. Pravidelně poslouchal československé rozhlasové vysílání z Londýna, Paříže a New Yorku. Když je poslouchal ve své pracovně v prvním poschodí své vily, bylo dole puštěno co nejhlasitěji české vysílání z Prahy, takže strážci, jež i v noci stáli blízko domu, nemohli slyšet, jak dr. Beneš naslouchá „zrádné propagandě“ ze zahraničí.

V prvních měsících po únorové krizi byla prezidentova morální deprese velmi hluboká a dokonce pochyboval, zda-li by byl v zahraničí užitečný. Pak však zcela změnil svůj postoj a když se rozhodl opustit zemi, učinil to s úmyslem, aby napomohl hnutí za osvobození v zahraničí.

Toto je poselství, které nám zaslal do zahraničí prostřednictvím hraběnky Amelie Posse Brázdové, švédské spisovatelky, jež se stala Benešovou poslední návštěvnicí předtím, nežli zemřel, a jež mu přivezla moje poselství, že by se měl pokusit vycestovat ven. „Sdělte jim, že jim [exulantům – J. D.] žehnám a že jediné vzpomínka na jejich práci mi v těchto těžkých časech dává útěchu. Sdělte jim, že nyní, když je za hranicemi tolik moudrých a vzdělaných mužů, je nemožné, aby se bez ohledu na své stranické diference nesjednotili ve společném úsilí. Musí se především snažit ovlivnit vládu a státníky v těch zemích, kde žijí. Musí snažit těmto státníkům otevřít oči, aby je přesvědčili, že osud Československa je záležitostí celé Evropy, že v Evropě nemůže být trvalý mír, dokud tato země nebude opět svobodná. Řekněte jim, že – z důvodů logických, psychologických i historických – je nemožné, aby vývoj v Československu pokračoval v jeho současném kursu. Je to stav, jehož základy spočívají na hliněných nohou, a který je předurčen ke kolapsu.“

Dr. Beneš při pohledu na práci za osvobození dále vyjádřil velké uspokojení z aktivit dvou mužů – Peroutky a Táborského. „Znám Táborského energii, jeho iniciativnost a rozhodnost při akcích z válečných let,“ řekl hraběnce Posse. „Z naší dlouholeté spolupráce zná mé úmysly, můj způsob myšlení a způsob konání. Může těžit z mých zkušeností, tak jako já jsem kdysi využíval zkušenosti T. G. Masaryka. A řekněte mu, že plně schvaluji jeho resignaci. Učinil to v duchu T. G. Masaryka a mě samotného.“

O Peroutkovi, známém československém novináři, jí Beneš říkal: „Když jste mi telefonovala loňského roku, zmiňoval jsem se Vám o Peroutkově téměř mystické schopnosti vytušit mé motivy a myšlenky, aniž by o nich se mnou o nich diskutoval. Jsem přesvědčen, že to, co já už nejsem schopen učinit, může vykonat on. Je mezi nimi jediný přirozený vůdce. Jeho nedostatek praktických zkušeností může být vyvážen spoluprací s dalšími, zvláště Táborským, a dokáže vytvořit nové kvality, odpovídající požadav-

kům doby. Já a Masaryk jsem byli také nepraktickými intelektuály, když jsme začínali. Řekněte oběma, Peroutkovi i Táborskému, že mám v oba plnou důvěru, a vím, že to budou dělat jistě dobře. Tito dva jsou lepší než všichni generálové a ministři, ale mohou využít jejich vědomostí a zkušeností.“

Eduard Táborský,
bývalý československý vyslanec ve Švédsku,
dříve osobní sekretář prezidenta dr. E. Beneše

Pramen: British National Archives, Londýn, fond Foreign Office, 371, složka: 71294. Z anglického originálu přeložil Jindřich Dejmek.

NABÍZÍME TYTO KNIHY CEPU:

Registrace partnerství: pokrok nebo riziko?

Brož., 87 stran, 50 Kč

Václav Klaus: **Problémy českých veřejných financí**

Brož., 58 stran, 50 Kč

Václav Klaus: **Občan a obrana jeho státu**

Brož., 326 stran, 100 Kč

Marek Loužek: **Populační ekonomie**

Brož., 152 stran, 100 Kč

Mojmír Hampl: **Vyčerpání zdrojů – skvěle prodejný mýtus**

Brož., 68 stran, 50 Kč

Petr Mach: **Úskalí evropské integrace**

Brož., 96 stran, 50 Kč

Stanislava Janáčková: **Svazující integrace**

Brož., 102 stran, 50 Kč

Václav Klaus: **Co je to evropeismus**

Brož., 20 stran, 10 Kč

Jindřich Dejmek: **Československo, jeho sousedé
a velmoci ve XX. století**

384 stran, 200 Kč

Globální oteplování – fakta místo mýtů

40 stran, 50 Kč

Knihy a sborníky si můžete na dobírku objednat
telefonem (222 192 406), emailem (cep@cepin.cz)
nebo prostřednictvím internetové stránky (www.cepin.cz).
Poplatek za dobírku je 49 Kč.

CENTRUM

PRO EKONOMIKU A POLITIKU

CEP je českým institutem pro ekonomická a politická studia založeným na podzim roku 1998 jako občanské sdružení.

Cílem CEPu je šíření idejí svobodné společnosti a tržního hospodářství a podpora myšlenek velkých osobností liberálního myšlení.

V čele CEPu stojí správní rada, kterou tvoří Václav Klaus, Jiří Weigl a Karel Steigerwald.

Centrum pro ekonomiku a politiku je subjektem nezávislým na politických stranách a nehodlá být od politických stran přímo či nepřímo podporováno.

Kontakt:

Centrum pro ekonomiku a politiku

Politických vězňů 10

110 00 Praha 1

tel. a fax: 222 192 406

e-mail: cep@cepin.cz

www.cepin.cz

č. účtu: 19-2304260257/0100

IČO: 68402091